

कुशल कार्य गर्न कठिन !

(लेख संग्रह)

Downloaded from <http://www.dhamma.digital>

डिजिटल चित्रकार

कुशल कार्य गर्न कठिन !

कुशल कार्य गर्न कठिन !

(लेख संग्रह)

शिशिल चित्रकार

क

कुशल कार्य गर्न कठिन !

- पुस्तक : कुशल कार्य गर्न कठिन !
(लेख संग्रह)
- लेखक : शिशिल चित्रकार
- प्रकाशक : सुर्जभक्त स्मृति कोष, काठमाडौं
- प्रथम सस्करण : ५०० प्रति
बु. सं. २५६७
ने. सं. ११४३
वि. सं. २०८०
ई. सं. २०२३
- मूल्य : २००/-

- मुद्रक : भ्याली प्रिन्टिङ्ग सर्भिस, काठमाडौं
- कभर फोटो : मायादेवी मन्दिर र पुष्करणी पोखरीमा साँझ दिप प्रज्वलन

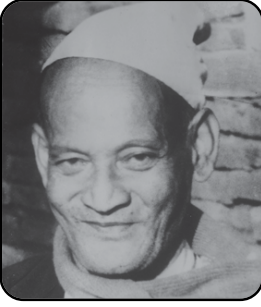
कुशल कार्य गर्न कठिन !

समर्पण

दिवगत पिता र आमाप्रति लालन पालन, शिक्षादिक्षा,
व्यावहारीक शिक्षाको लागि नतमस्तक हुँदै
सम्पूर्ण पूर्वजहरूप्रति सादर समर्पण ।

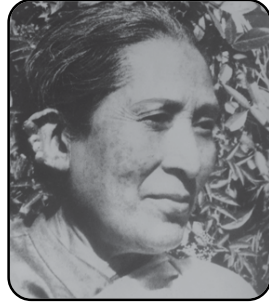
Dhamma.Digital

कुशल कार्य गर्न कठिन !

दिं बिन्दुलाल चित्रकार

निधन: वि.सं. २०३०, आश्विन, पचिमह

दि. चिनि माया चित्रकार

निधन: वि.सं. २०५१, पौष, षष्ठी

दिं भक्तलाल चित्रकार

जन्म: बु. सं. २४६७,
ने. सं. १०४३ यलागा, एकादशी
वि.सं. १९८०

निधन: बु. सं. २५५७,
ने. सं. ११३३ कौलागा, षष्ठी,
वि.सं. २०७० कार्तिक ८ गते

दि. सुर्यमाया (सुर्जदेवी) चित्रकार

जन्म: बु. सं. २४७७,
ने. सं. १०५३ कक्षलागा, दशमी,
वि. सं. १९८९

निधन: बु. सं. २५६६,
ने. सं. ११४२ चउलागा, षष्ठी,
वि.सं. २०७९ वैसाख १० गते

कुशल कार्य गर्न कठिन !

मैत्रीपूर्ण शुभकामना !

- कोण्डन्य

- बुद्धविहार भृकुटीमण्डप, काठमाडौं ।

उपासक श्री शिशिल चित्रकारको पाँचौं कृति “कुशल कार्य गर्न कठिन !” शीर्षकीय लेख-संग्रह ३० वटा तथा १ पुस्तक समिक्षा सहितको पुस्तक प्रकाशन हुने सुखद् खबरले मनमा धर्मप्रीति उत्पन्न भएको अनुभूत गर्नपाएँ । प्रातः स्मरणीय जन्मदाता पिताश्री दिवंगत उपासक भक्तलाल चित्रकारको १००औं जन्मजयन्तीको अवसरमा उहाँको गुणानुस्मरणसहित लेखक छोराले आफ्नै कृति धर्मदानस्वरूप प्रकाशन गर्ने अठोट लिई जन्मदाता बुबाप्रति कृतज्ञता ज्ञापन निर्वाह गर्नु साधुवाद योग्य सकारात्मक कदम हो, यस श्रद्धा-समर्पण कार्यका लागि लेखकलाई मैत्रीपूर्ण शुभकामना अभिव्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शिशिल चित्रकार, जसले विगत २० वर्षदेखि आनन्द-भूमि, धर्मकीर्ति तथा विभिन्न पत्र-पत्रिकाहरूमा प्रकाशित लेखहरूको संकलन गरी बुद्धशिक्षाको प्रचार-प्रसार कार्यमा थप योगदान पुर्याउने रचनात्मक उद्देश्यसहित निरन्तर लागिपर्नु सम्बद्ध क्षेत्रकै लागि सुखकर विषय हो भने उनको लेखकीय क्षमता, धार्मिक तथा आध्यात्मिक अभिवृद्धि हुँदै जान सकोस् भनी हार्दिक सफलताको कामना व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत प्रकाशित कृतिमा आनन्द भूमि बौद्ध मासिक प्रकाशित भइसकेका २० वटा लेख-रचनाहरू नै संकलन गरिएको छ भने ३ वटा धर्मकीर्ति, ४ वटा नेपाल समाचार पत्र, २ वटा सन्ध्या टाइम्समा प्रकाशित नेपाल भाषाका लेखहरूलाई समेत पुनः नेपालीमा अनुवाद गरी संकलन गरिएको छ । यसरी नै १ वटा लेख चन्द्रसूर्य पुस्तकालयको स्मारिकामा प्रकाशित समेत गरी जम्मा ३० वटा लेख र १ शिशिलको जीवनी ‘अरुलाई होइन आफूलाई जित्नु’ को नेपाल

कुशल कार्य गर्न कठिन !

समाचार पत्रमा प्रकाशित समिक्षालाई साभार र केही सम्पादकीय भनाई सहित आनन्द भूमिमा समेत प्रकाशित समेत गरी जम्मा ३१ वटा विभिन्न आयामिक लेख-रचनाहरू यस कृतिमा संकलन गरिएको छ ।

बेलाबखत बुद्धविहारमा पुग्ने उपासक शिशिल चित्रकार कहिले आनन्द भूमिको निहुँमा, त कहिले समसामयिक विषयवस्तुसम्बन्धी सर सल्लाह/छलफल त कहिलेकाहिँ दानधर्म कार्यक्रमकै बीच सौहार्द्रतापूर्ण कुराकानी भइरहन्छ, नै । हामीबीच हुने कुरैकुरोमा उनले लेख लेख्दा बुद्धशिक्षाको विशेषता, महत्ता र उपादेयता, यसरी नै बुद्धशिक्षाको दैनिक जीवनमा आवश्यकतामा जोड दिनु उचित हुने साथै समाजमा व्याप्त यावत समस्या, भ्रमेला र समस्याको निराकरणका लागि बुद्धशिक्षाको प्रभावकारिता बारे चिन्तनशील व्यक्तिको रूपमा प्रस्तुत हुन्थे । त्यसो त कर्मचारी रहँदा आफ्नो कार्यालयमा कार्यरत अवस्थामा समेत, कार्यालयको व्यस्तता सँगसँगै अन्य सामाजिक रीतिथितिभन्दा फरक परिवेशमा जीवन व्यतित गरेको, लेखन, पढाईमा नै धेरै समय व्यतीत हुनेगरेको बताउनु हुने शिशिल चित्रकारको प्रकाशित यस लेख-संग्रह कृतिले पनि लेखकको जीवन, पद्धति र तौरतरिका बुझ्न/बुझाउन यथेष्ट छ, दर्पण आफै बोल्छ भनेभै उनको विचार-भावनाहरू समेत यस कृतिभित्र प्रतिविम्बित भइरहेको जो कोही पाठकवृन्दले सहजै अनुभूत गर्न सक्नेछन् ।

यस कृतिभित्र समावेश गरिएका आनन्द भूमिमा प्रकाशित अधिकांश लेखहरूमा समाजभित्र भोग्दै आइरहेका विविध समस्याहरू र त्यसबाट छुटकारा पाउन समाधानका उपायकौशल अर्थात् निवारणार्थ बुद्धशिक्षालाई जोड दिइएको छ, साथै लेखकले कुनैपनि व्यक्तिको आचरणलाई कसरी सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने सकारात्मक लक्ष्यलाई बढावा दिएका छन्, यस महत्त्वपूर्ण कदमलाई सकारात्मक लेखकीय कर्तव्य निर्वाहको रूपमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । यसरी नै धर्मकीर्ति र नेपाल समाचार पत्र, चन्द्र-सूर्य

कुशल कार्य गर्न कठिन !

पुस्तकालयको स्मारिकामा प्रकाशित लेखहरूले बुद्धशिक्षा, गृही-विनय, व्यक्तिको कर्तव्य, हृदय परिवर्तनसहित सकारात्मक सोचविचार एवं मनको फराकिलो/उदात्त भावनालाई दैनिक जीवनमा सदुपयोग गर्दै दैनिक जीवनमा त्यसलाई कसरी समेट्न प्रयास जारी राख्ने हो भन्ने बारे लेखकले खुलस्तरूपमा आफूलाई इमान्दारिता पूर्वक प्रस्तुत गरेका छन् ।

त्यसो त बु. सं. २५५० (वि.सं. २०६३) को सन्ध्या टाईम्स दैनिकमा नेपाल भाषामा प्रकाशित शिशिल चित्रकारको अनुदित “कुशल कार्य गर्न कठिन, अकुशल कार्यगर्न सजिलो !” विषयक त्यस लेख, जसले पञ्चवीरसिंह पुरस्कार प्राप्त गर्न सफल भएको थियो । आज त्यसै पुरस्कार प्राप्त गर्न सफल लेखलाई नै लेखकले यस प्रकाशित कृतिको शीर्षकको रूपमा छनौट गर्नुभएको देखिन्छ । नेपाल भाषामा प्रकाशित कृतिहरूलाई नेपालीमा रूपान्तरण गर्ने उत्साहप्रद कार्यले गर्दा आज जोकसै नेपालीले बुझ्ने भाषा नेपालीमा अनुवादगरी थप सामग्री पस्कनुभएको छ भने आफूले पुरस्कार प्राप्त गरेको नेपाल भाषामा प्रकाशित कृतिलाई सम्बद्ध जोकसैले पनि बुझोस् भनी नेपाली पाठकहरूलाई पुनः नेपालीमा पढ्न सुनौलो मौका प्रवाहित गरिएको छ । प्रकाशित लेख-रचनाकै आधारमा यस पुस्तकको नाम पनि “कुशल कार्य गर्न कठिन !” राखी उक्त लेख, पुरस्कार र दाताको समेत गुण-स्मरण गरिएको आभाष पाउन सकिन्छ । यसैगरी राज्यमा विवेक होस् भन्ने लेख पनि सन्ध्या टाईम्समा नेपालभाषामै प्रकाशित लेखलाई नेपालीमा अनुवाद गरिएको हो, जुन लेखमा सतीले सरापेको ‘राज्यमा विवेक नहोस्’ भन्ने भनाईसहित देशको विगतको इतिहास केलाई वर्तमान परिवेशको विकराल अवस्थाबाट पार पाउन लेखकले राज्यमा विवेक होस् भन्ने मनोकामना/मनोभावना अभिव्यक्त गरेका छन् ।

अन्तमा, बुद्धशिक्षासम्बन्धी जोकसैलाईलाई उपयोगी लेख-रचनाहरूको संगालोको रूपमा प्रकाशित कृतिलाई मैत्रीपूर्ण साधुवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

साथै उपासक शिशिल चित्रकारको लेखकीय यात्रामा थप उर्जा मिलोस्, यसरी नै थप कृतिहरू निरन्तर रूपमा प्रकाशन भइरहोस्, साथै सुखी निरोगी कामनासहित यस पुस्तक प्रकाशनार्थ आर्थिक व्ययभार वहन गर्ने “सुर्जभक्त स्मृति कोष” लाई पनि साधुवाद !

॥ चिरंतिष्ठतु सद्धम्मो ॥

येंया: पुन्हि/मधुपूर्णमा

बुद्धविहार भृकुटीमण्डप, काठमाडौं ।

१२ आश्विन, २०८०

बुद्धको निकट शिष्य बन्न सक्नु

पुष्पानि हे व पचिनन्तं व्यासत्तं मनसं नरं
सुत्तं गांम महोघोव मच्चुआदाय गच्छति

अर्थात् पञ्चकाम सुख रूपी फुल टिप्नमा व्यस्त रहेका मानिसहरुको अवस्था आनन्द पूर्वक सुत्नमा बेहोश रहेका गाउँमा मानिसहरुलाई अचानक पहिरोले सोरेर मृत्युको मुखमा लगेसरी हुनेछ ।

हामीले अरुलाई होइन आफ्नो मनलाई जाँचिरहन अत्यावश्यक रहेछ । मासुको आँखा खोल्ने वित्तिकै आफूलाई बाहिरी रुपलाई स्पर्श गर्न जान्छ र उक्त रुपप्रति सकारात्मक वा नकरात्मक प्रतिक्रिया जनाउन पुग्छ । फलस्वरुप लोभ वा द्वेष भाव जाग्ने गर्छ मनभित्र । जसलाई नदेखिने आगोका संज्ञा दिइएको छ । जबसम्म हाम्रो मनमा यी आगो बल्ने गर्छ, तबसम्म यस मनले शान्तिको अनुभव गर्न असम्भव छ । यही तरिकाले आँखा लगायत, नाक, कान, जीव्रो र शरीरको माध्यमबाट हाम्रो मन भित्र बाहिर गर्ने बाहिरी वातावरणको स्पर्श गर्दै लोभ र द्वेष रूपी आगो भित्र्याउँदै रहने स्थिती श्रृजना हुन्छ, त्यसलाई भनिन्छ, पञ्चकाम सुखमा डुबुल्की लगाउनु । यस अवस्थालाई समेटेरहुञ्जेल मानसिक सुखको जर्गेना गर्न असम्भव नै हुन्छ ।

भगवानु बुद्धले हामीलाई हरेक क्षण अरुलाई होइन आफ्नो बानी व्यवहारलाई नियाल्न सल्लाह र सुभाब दिनु भएको देखिन्छ । यसको लागि पञ्चइन्द्रिय द्वारबाट मन बाहिर गएर होइन, आफ्नै मनभित्र रही आफैलाई निरन्तर सतर्क बनी जाँच गर्ने, नियाल्ने र परिक्षा गर्ने बानी बसाल्नु पर्दो रहेछ । हामी बहिमुखी होइन अन्तरमुखी बन्नु पर्दो रहेछ । जसले गर्दा हामीले आफ्नो कमी कमजोरी र गलती नियाल्न सक्षम हुन सक्ने रहेछ । त्यसैले भगवान् बुद्ध भन्नुहुन्छ,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अत्तना चोदयत्तानं पटिमासे अत्तमत्तना सो अत्तगुतो सतिमा सुखं भिक्खु विहाहिस्सी

आफूले आफैलाई प्रेरणा दिने, आफूले आफैलाई परिक्षा गर्ने आत्म संयमी र स्मृतिवान् भिक्षु सुखपूर्वक बस्दछ ।

धम्मपदमा उल्लेखित यस बुद्ध वचनले हामीलाई मनको सुख शान्ति बाहिरी वातावरणमा होइन आफ्नै मनभित्र समेटिएको हुने यथार्थतालाई प्रष्टाउनु भएको छ । त्यसैले मन मुख्य हो । किनभने यस संसारलाई राज्य गरिराख्ने तत्व नै मन हो ।

लेखक शिशिल चित्रकारले धर्मकीर्ति, आनन्द भूमी र नेपाल समाचारपत्रमा प्रकाशित लेखहरुको संकलनलाई, आफ्नो दिवंगत बुवाको १०० औं जन्म जयन्तिको अवसरमा 'कुशल कार्यगर्न कठिन' नामक पुस्तक प्रकाशन गर्न लागेकोमा नीजलाई शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

उक्त अमूल्य लेखहरुबाट बुद्ध शिक्षा सम्बन्धि ज्ञानहरु पाठक वृन्दहरुले प्राप्त गर्न सकुन र आ-आफ्नो जीवन सफल पार्न सकुन भन्ने कामना गर्दछु ।

अन्तमा लेखक आफूले पनि जीवनको आगामी पलहरुमा भगवान् बुद्धको निकटम शिष्य बन्न सक्षम बनोस् भनी शुभकामना व्यक्त गर्दछु । भवतु सब्ब मंगलम्

वीर्यवती
धमकीर्ति विहार, काठमाडौं
२०८०।६।६ काया अष्टमी

केही मन्तव्य

करिव १७ वर्ष देखिको विभिन्न पत्रिकाहरूमा प्रकाशित लेखहरूलाई एकत्रित र संकलन गरी लेख संग्रहलाई 'कुशलकार्य गर्न कठिन !' नामक पुस्तकको रूपमा प्रकाशन गरेको छुं, कसैलाई केही नौलो नलाग्ला कसैलाई संग्रहनीय र पठनीय पनि हुनु सक्छ ।

यो लेख संग्रहले पनि मेरो जीवन पद्धित र विचारधाराको केही प्रतिविम्ब दिन्छ भन्ने अपेक्षा छ । निश्चित नै यी लेखहरूको आधारमा म बुद्ध शिक्षाको ज्ञाता, अनुभवी भएको भन्ने हिसावले होइन, जीवनका विभिन्न आरोह अवरोहमा विताएका, भोगेकापलहरूलाई लेखनमा उतार गर्ने जमर्को गरेको तथा बुद्धशिक्षा अध्ययन गरी नयाँ कुरा पढ्ने केही पुनर्ताजगी हुने लक्ष्य लिएको मात्र हो ।

कुनै लेखहरूमा धम्मपदका गाथाहरू दोहोरीएकोले हटाएको, कुनै लेखहरूलाई सामान्य परीमार्जन गरेको, (समय साक्षेप संशोधन, वर्तमान उल्लेख भइरहेकोलाई दिवगत छैठौं संघनायक आदि मिलाएको) केही अनुच्छेदहरू हटाइएको तथा केही वाक्यहरू समयानुकूल संशोधन पनि गरेको छुं ।

धम्मपदका श्लोकहरू विषय प्रशङ्ग अनुरूप लेखको मर्म बुझाउन थप मद्दत होस् भनेरमात्र राखेको हुं, धम्मपद अट्टकथाको प्रशङ्ग बमोजिम होइन ।

वि.सं. २०६८ सालमा प्रकाशित "देश विकासको लागि बुद्धशिक्षा भन्ने पुस्तकमा गुरुवर अश्वघोष भन्तेको शुभकामना मन्तव्य,..... राम्रो लाग्यो र आनन्दको महसुस पनि भयो । किन भने शान्तिको बुद्ध शिक्षा बारे पुस्तकको अभाव थियो । यस्ता सान्दर्भिक र समसामयिक विषयको पुस्तक प्रचार हुन आवश्यक भैरहेको थियो ।"

..... बुद्धको शिक्षाले आशावादी बन्न शिक्षा दिन्छ, निराशावादी बन्न होइन ।' यी भनाइहरू अझ पनि समसामयिक नै भएकोले यहाँ पनि उल्लेख गरेकोलाई अन्यथा लिनु हुने छैन ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

यो पुस्तकको मैत्रीपूर्ण शुभकामनामा कोण्डन्य भन्तेज्यूको उदगार “कृतिले पनि लेखकको जीवन, पद्धति र तौरतरिका बुझ्नु/बुझाउनु यथेष्ट छ, दर्पण आफै बोल्छ भनेभै उनको विचार-भावनाहरू समेत यस कृतिभित्र प्रतिविम्बित भइरहेको अधिकांश लेखहरूमा समाजभित्र भोग्दै आइरहेका विविध समस्याहरू र त्यसबाट छुटकारा पाउन समाधानका उपायकौशल अर्थात् निवारणार्थ बुद्धशिक्षालाई जोड दिइएको छ, साथै लेखकले कुनैपनि व्यक्तिको आचरणलाई कसरी सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने सकारात्मक लक्ष्यलाई बढावा दिएका छन्, यसरी नै धर्मकीर्ति र नेपाल समाचार पत्र, चन्द्र-सूर्य पुस्तकालयको स्मारिकामा प्रकाशित लेखहरूले बुद्धशिक्षा, गृही-विनय, व्यक्तिको कर्तव्य, हृदय परिवर्तनसहित सकारात्मक सोचविचार एवं मनको फराकिलो/उदात्त भावनालाई जीवनमा त्यसलाई कसरी समेट्न प्रयास जारी राख्ने हो आफूलाई इमान्दारिता पूर्वक प्रस्तुत गरेका छन् ।” भन्ने भनाइहरूबाट आफूलाई अभि थप जिम्मेवारी थपेको महहस हुन्छ ।

केही हप्ता अघि मेरा केही लेखहरू श्री अमर बहादुर शाक्यज्यूलाई शेयर गरेको थिए । नेपाल नागरीक उड्डयन प्राधिकरणमा संगै कार्य गरेको, केही वैदेशिक तालिममा पनि संगै सहभागी भएका करीव १० वर्षको जेष्ठ दाईले सो लेखबारे भाइवरमा पुनः शेअर गरी पठाउनु भएको मेसेजले मलाई निकै भावविभोर बनायो । "Two very useful articles by my former colleague of CAAN, ex director and Buddhist scholar Mr. Shishil Chitrakar are shared hereby for reference to all concerned." यो वाक्यका तथा प्रेमकोलागि वहाँको सुस्वास्थ्य र दिर्घायुको कामना पनि व्यक्त गर्दछु ।

करिव १५ वर्ष अघि आनन्द कुटी विहारमा धम्मपद अट्टकथा लिन गएको बखत अस्सजी भन्तेले भन्नु भएको कुरा स्मरणीय छ । उपत्यका बाहिरका उपाशक, उपाशिकाहरूबाट लेखको प्रतिक्रिया राम्रै आइरहेको बताउनु भएको थियो । गत वर्ष वि. सं. २०७९, तानसेनको विहारहरूमा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

पाएको सदभाव त्यसैको प्रतिफल जस्तो लाग्छ, सदभाव, सहयोगको लागि सबैमा साधुवाद ।

मेरो जीवन पद्धति र समयको साथको लागि श्रीमति अन्जना र छोरी शिष्यलाई धेरै धेरै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

समय समयमा जे जस्तो लेखहरु दिए, त्यसलाई स्थान दिनु हुने, धर्मकीर्ति, आनन्द भूमि, नेपाल समाचार पत्र सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो लेख तयार गर्ने क्रममा आफूले टाइपिङ गरीराखेको र प्रकाशित लेखहरु दाँजेर हेर्ने मौका पनि मिलाए । लेखहरुमा व, ब, श, स, ष, ह्रस्व दीर्घ, चन्द्र बिन्दु, शीर बिन्दु लगायत केही शब्द र वाक्य पनि परीमार्जन गरी, मेरो व्याकरणको गल्तीलाई केलाउने, केही शंसोधन गरी प्रकाशनलाई निरन्तरता दिन हुने श्रद्धेय कोण्डन्य भन्ते, वीर्यवति गुरुमा र नेपाल समाचार पत्रका श्री रोहीणी घिमिरे प्रति साधुवाद व्यक्त गर्दछु । अब पनि यस्तो अपवाद नहोला भन्न सकिदैन ।

अहिले पत्र पत्रिका, पुस्तकहरु पढने जमात नै खोज्न मुश्किल भयो कि ? आजकलको प्रविधि र दुव्रगतिको संचारको जगतमा पनि पुस्तक छपाउन रहर गरौं, सायद समयको वहावसंग जान सकिएन कि ? तर पनि मेरो करीव दुई दशकको समय, श्रमको लगानी व्यक्तिगत रूपमा लाभांशित हुने इच्छा कदापी होइन तर बुद्ध शासनको केहीमात्रा भए पनि सेवाको भाव नै हो ।

करीव दुई वर्ष अघि नै लेख संग्रह तयार गर्ने मनको धोको थियो । त्यो क्षण, विशेष क्षण, यादयार र अमूल्य क्षण नै थियो तर समय अनुकूल भएन ? यो पनि मनमा रही रहने भयो । अहिले यो लेख संग्रह तयारी गर्दै गर्दा त्यो क्षणको पीडा पनि अनुभूति हुन्छ ।

यस प्रशङ्गमा स्व. हरीवंश राय वच्चन (भारत)को एउटा कविताको भाव बेला बेलामा याद आउँछ, 'मनले चाहेको प्राप्त भयो भने राम्रो, चाहेको मिलेन भने भनौ राम्रो ।' कविताको भाव जसले जसरी बुझ्नु तर पहिला गर्न

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नसकेको कार्यलाई पूर्णता दिन यो वर्ष दिवंगत बुवा भक्तलाल चित्रकारको १००औं जन्म जयन्तिको अवसरमा प्रकाशित गर्ने साईट जुन्यो ।

यस अवसरलाई पुनः पुनः पिता र आमालाई सम्झने बहाना पनि भयो । अझ यो तयारीको क्रममा सम्पूर्ण ज्ञात अज्ञात पूर्वजहरुप्रति पनि कृतज्ञताले मन भावविभोर हुन्थ्यो । यस अर्थमा यो लेख संग्रहलाई सम्पूर्ण पूर्वजहरु प्रति समर्पण गरेका हुं । संसार र समाज नै त हो, आमा बुवाको जिवित अवस्थामा के कसो सेवा गर्न पाए वा कमजोरी रह्यो ? जिवित रहँदा के कसो गर्न सके वा सकेन अथवा अहिले सम्झियो, आदि नाना अपवाद पनि आउने संभावनालाई नकार्न सकिदैन ।

यस सन्दर्भमा भगवान् बुद्धले अतुल उपाशकलाई दिनुभएको, 'हे अतुल संसारमा पहिले, अहिले र भविष्यमा पनि निन्दा चर्चाबाट बच्ने कोही हुँदैन' भन्ने उपदेश तथा वितेको कुरामा चिन्ता गर्नु हुँदैन भन्ने बुद्धशिक्षा अतुलनीय छ । साथै भन्ते गुरुमाहरुबाट बेला बेलामा पाइने सल्लाहले मन थाम्ने कार्यमा सघाउ पुगेकोमा सबैप्रति साधुवाद टक्रयाउन चाहन्छु ।

करीव ५ महिना अघि बुद्ध विहार प्रमुख श्रद्धेय कोण्डन्य भन्तेसंग भेट गरी पुस्तक प्रकाशन तथा अवसर र केही दिनको कार्यक्रम गर्ने छलफल गरेको थिए । आखिर स्वार्थी मन त हो बुवाको जन्म जयन्तिको अवसर उक्त दिन भन्दा केही दिन अघि मेरा आफ्नै शुभ जन्मोत्सव पनि पथर्यो (आश्विन कृष्णपक्ष, जलागा अष्टमी) । आखिरमा मेरो जन्म दिन भन्नु पनि त आमा बुवाको सम्झना, गुणानुस्मरणको पनि मौका बाहेक अरु के हो ? जन्म, लालनपालन, पोषण, शिक्षादिक्षाको लागि आमा बुवा प्रति जति नतमस्तक भए पनि ऋणमुक्त त हुन सकिदैन । आखिरमा जन्मोत्सव वा जन्म जयन्ति जे सुकै अवसर भए पनि परीवार, पुर्खाहरु प्रति कृतज्ञता जाहेर गर्ने दिनको रुपमा नै लिनु पर्ने महसुस हुन्छ ।

यो केही दिनको कार्यक्रम र बुवाको जन्म जयन्तिको (आश्विन कृष्णपक्ष ने.सं. ११४३ इन्द्रा एकादशी) कार्यक्रम पनि कुनै औपचारीता

कुशल कार्य गर्न कठिन !

र धर्मकर्म गरेको अर्थमा कदापी होइन केवल आमा बुवा प्रतिको केही कर्तव्य र धर्म श्रवणको केही मौकाको रूपमा मात्र हो । सही धर्म त बुद्धशिक्षा, अध्ययन, अभ्यास र दैनिक जीवनमा व्यवहारमा उतार्नु नै हो; सस्कृति, परम्परा र धर्म फरक हुन भन्ने बुझाइ नै मेरो मूल मन्त्र हो । निश्चित रूपमा यस्तो कार्यक्रम आफैले धर्म हुने नभइ धर्मको सिढीको रूपमा प्रयोग गर्न उपायमात्र हो भन्ने बुझाई हो ।

हामीले कार्यक्रम निश्चितता र आयोजन गर्न पूर्वको तयारी चिंता त के ठूलो होला, विहार र विहार प्रमुखको कयौं परीवार, व्यक्तिहरुसंगको सम्पर्क, कार्यक्रममा व्यस्तताको बीचमा यो कार्यक्रम आयोजनाकोलागि समय, तथा अन्य सबै सम्पर्क, समन्वय, व्यवस्थापनको लागि भन्ते लगायत विहार परीवार प्रति साधुवाद तथा सबै प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग, सहभागी हुने सबै महानुभावहरुमा कृतज्ञता जाहेर गर्दछु ।

लेख संग्रहलाई 'कुशल कार्य गर्न कठिन !' पुस्तकको रूपमा प्रकाशनमा शुभकामना, मन्तव्य लेखि अमूल्य समय र मेहनत गरी थप पठनीय बनाईदिनु भएकोमा कोण्डन्य भन्ते, वीर्यवती गुरुमां र दिदी रोशन चित्रकारप्रति साधुवाद र आभार व्यक्त गर्दछु ।

लेखहरुलाई पुस्तकाकार दिन कयौं पटक पुनः पुनः पढियो, जाने देखेका अनुसार केही संशोधन पनि गरीयो तर पनि पुर्ण त पक्कै होईन होला । यो लेखहरुले पाठकहरुलाई के कस्तो अनुभूति होला नहोला त्यो समयको प्रतिक्षामा नै निर्भर रहने भयो । तर यो कार्यको दौरान आफूलाई नियाल्ने मौका पटक पटक मिल्यो, पुर्नताजगीको अवसर पनि भयो भने अझ त्यो भन्दा ठूलो लाभ त मन वैचेन, चिन्ता, विषादमय हुँदा केही हदमा भएपनि आफैलाई धैर्य गर्ने मौकाको रूप पनि मिल्यो, केही समय धर्मको साथ पनि मिल्यो । यस अर्थमा आफैलाई सन्तुष्टि मिलेको छ भने धर्मको मर्म पुनः पुनः साक्षात्कार गर्न पनि मिलेकोमा दुइमत छैन । अहो जीवनचक्र, भाग्य र समयको पनि कस्तो खेल हुन्छ !

कुशल कार्य गर्न कठिन !

यो पुस्तकमा लेख संग्रह बाहेक मेरो पुस्तक 'अरुलाई होइन आफूलाई जित्नु' को नेपाल समाचारपत्रमा प्रकाशित समिक्षा पनि राखेको छु । यसबाट उक्त पुस्तक अध्ययन नगरेकाहरूले पनि पुस्तकबारे केही सामान्य विवरण पाउने अपेक्षा छ । यसैगरी यसमा तत्कालिन सन्ध्याटाईम्स (नेपाल भाषा) मा प्रकाशित दुइवटा लेखहरू पनि अनुवाद गरी राखेको छु । यो एक लेखमा बु.सं. २५५०को पञ्चवीर पुरस्कार पनि पाएको हुँदा सुखको अनुभूति र त्यो पुरस्कार वितरणको क्षण संम्भिदा अझ पनि मन पुलकित हुन्छ, यही लेखको आधारमा यो पुस्तकको पनि नाम दिएँ । यो पनि समय साक्षेप नै लागेकोले समावेश गरेको हुं अन्यथा लिनु हुने छैन ।

करीव दुइ वर्ष अघि केही गृहकार्य पनि भएको तर निरन्तरता हुन नसकेकोमा सो कार्यप्रति क्षमा याचना सहित हाल पुनः पुस्तक प्रकाशनमा धैर्यता र मेहनत सहित समयमै प्रकाशन तथा लेआउट र अन्य कार्यको लागि समेत प्रेश संचालक, साथि किरण श्रेष्ठज्यूलाई धन्यवाद नदिई रहन सक्दैन ।

Dhamma.Digital

शिशिल चित्रकार

हाल किम्डोल, छाउनी,

मोबाईल : ९८४९७३३३८९

ईमेल : sowyam2552@yahoo

२०८०।६।२० आश्विन कृष्णपक्ष

ने.सं. ११४३ जलागा अष्टमी

दुई शब्द

लेखक भाई शिशिल चित्रकारले दिवंगत बुवा भक्तलाल चित्रकारको १०० औं जन्म जयन्तिको उपलक्ष्यमा विभिन्न पत्रिकाहरुमा प्रकाशित लेखहरुको संग्रहलाई पुस्तककारको रूपमा प्रकाशितगर्न लागेकोमा हर्षित भएको छुं साथै बधाइ पनि दिन चाहन्छु। पुस्तकमा महाप्रत्राको आत्मकथा १ मा परीचय, बाल्यकाल र युवाकाल, नेपाल देशको रीतिथिति बडो भयकर छ भन्ने घटना देखि, देश निकाला, अदभुत चरित्र आदि शिर्षकहरुमा व्याख्या गरेभैं आत्मकथा २ मा पहिलो पल्ट नेपाल फर्किदा, रिसले प्रचार भएको, एक उपासकको सेवा, गुरुको ईच्छा, कालिम्पोङ्गमा उपदेशको फल, स्थविरवादको पहिलो विहार स्थापना गरेको आरोप इत्यादी विभिन्न घटनाक्रमहरु प्रस्तुत गरेबाट बौद्ध ऋषि महाप्रज्ञाको जीवनी नपढेका जिज्ञासुहरुलाई थप पढ्न मद्दत हुनसक्छ। त्यस कालखण्डमा बुद्ध शिक्षाको अवस्था, बुद्धशिक्षा प्रति शासकहरुको धारणा र त्यस पुस्तकबाट आम व्यक्तिले पाउनसक्ने धारणा व्यक्त गरेको देखिन्छ।

आफै हिड्नु पर्छ तथागत केवल मार्गदशक हुन भने लेखमा बुद्ध जीवनीको आदर्शलाई अंगाली हामी आफैले गर्नुपर्ने कार्यलाई औल्याउको देखिन्छ भने बुद्ध जन्मभूमि नेपालका बासिन्दाहरुले आमजनमानसको हितको लागि कार्यगर्नु पर्ने विषय दर्शाएको देखिन्छ।

कर्म विपाक ज्ञानविना विकास असंभव भन्ने लेखमा व्यक्ति वा समाजले कर्म विपाकको ज्ञानविना राजनैतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, शैक्षिक इत्यादी क्षेत्रमा विकासगर्न नसकिने उल्लेख गरीराखेको छ। व्यक्तिको कार्य र सोचमा परीवर्तन आजको आवश्यकता विषयमा दैनिक जीवनमा आइपर्ने समस्याहरु र आकस्मिक रूपमा आइपर्ने समस्याहरुको समाधानको लागि राज्य व्यवस्थाको संयन्त्रमा मात्र निर्भर नभएर सबै

कुशल कार्य गर्न कठिन !

क्षेत्रका व्यक्तिहरुको क्षमता, सेवाको भाव, सञ्चालन व्यवस्था, अन्तर समन्वय र सम्बन्धमा भर पर्ने विषयलाई औल्याएको छ । संसारको भयावह अवस्थाको मूल कारण लोभ भन्ने विषय पनि यस पुस्तकमा पढ्न पाइन्छ ।

जञ्जाल (जटा) नै जञ्जाल घेरीएको शिर्षकको लेख र अन्य लेखहरु सहित देश समाजको हकहितको लागि स्वार्थरहित सत्य सूचना तथाङ्क प्रचार प्रसारगर्न आवश्यक भएको जुन बुद्ध शिक्षावाट लिन सकिने विषयपनि यस पुस्तकमा पढ्न पाइन्छ । अष्टलोक धर्ममा चित्त विचलित नहुने क्षमताको विकासगर्नु लगायत जन धन सुरक्षाको लागि राज्य संयन्त्र, नीति नियमहरुको विशुद्ध रुपमा परीपालन र कार्यन्वयन गर्नु पर्ने पनि बौद्ध शिक्षाद्वारा व्याख्या गरीएको छ ।

बुद्धशिक्षा अनुसार समाज सेवागर्न हामील के के कुराहरु त्यागनु पर्दछ र के कस्तो विषयलाई अंगाल्योभने विषयमा पनि विश्लेषण गरीएको पाइन्छ । गुरु पुर्णिमाको दिन शैक्षिक तथा अध्यात्मिक गुरुहरु प्रति श्रद्धा व्यक्त गर्न महत्वपुर्ण कार्य उल्लेख गर्दै बौद्धशिक्षामा धर्मचक्र प्रवत्तनको महत्व उल्लेख गरिएकोमा, समाजमा यसवाट सामाजिक, आर्थिकलाभ लिन सकिने विषयलाई उजागर गरिएको छ । कर्म र कर्मफलको विश्वास नगर्नाले समाजमा विसंगति विकृति मौलाएको हुनाले बुद्धशिक्षाद्वारा यसलाई न्युनिकरण गर्न सकिने विषय-वस्तु पनि समावेश गरिएको छ ।

पालि साहित्यमा उल्लेखित शारीरिक, मानसिक र अन्य रोगहरु कसरी लाग्छ तथा रोगीको सेवा गर्नु भगवान्को सेवा गर्नु सरह हो भन्ने भावको लेख समेत पढ्न सकिन्छ । बौद्ध शिक्षाको आधारमा निरोगी हुन, आहार, विहार र विचारमा ध्यानदिन पर्ने विषय महत्वकासाथ दर्शाएको पनि अनुभूति हुन्छ ।

राज्य विवेकशील भयो भने समाजका अरु क्षेत्रहरु पनि स्वतः

कुशल कार्य गर्न कठिन !

विवेकशील हुन्छ, भन्ने विषयलाई उदाहरण सहित यस पुस्तकमा खुलाएको देखिन्छ। व्यक्ति, समाज र देशलाई फाइदा हुने भन्दा व्यक्तिगत, समूहगत फाइदा मात्र हेर्दा देश र समाजका दुर्गति तथा कुशलभन्दा अकुशल कायगर्न सजिलो हुन्छन भन्ने विषयमा धम्मपदको श्लोक संलग्न गरी अकुशल कार्यबाट बच्ची कठिनकार्य गर्नु पर्ने व्याख्या गरेको छ। सैद्धान्तिक र व्यवहारिक भिन्नतामा अलिभन्नु भन्दा बुद्धले दिनु भएको शिक्षा पालना गरेमा समाज र देशको वातावरण स्वच्छ हुने र यसबाट नै सामाजिक परिवर्तनको अपेक्षा गर्न सकिने तथा वास्तविक परिवर्तन पनि यसैलाइ नै मान्नु पर्ने अवधारण पेश गरेको देख्न सकिन्छ।

विभिन्न विषयवस्तुका लेखहरु मध्य आफूले देश विदेशका बौद्धस्थलहरुको भ्रमणगरेको यात्रा संस्मरण पनि समावेश गरेकोबाट विभिन्न स्थानहरुको पहिचान गर्न थप मद्दत मिलेको र व्यक्तिको जीवनमा यात्राबाट हुने सुखका क्षणहरु पनि दर्शाएका छन्।

संस्मरण विषयना शिविर भन्ने लेखमा विषयनाको विषयमा उल्लेख गरीएको छ, भने यसबाट भौतिक जीवनमा तनाव मुक्तहुन शक्तिको मार्ग पहिल्याउन आजको आवश्यकता भएको दर्शाएको छ। विभिन्न लेखहरु मध्य केही लेखहरुको मात्र यहाँ उल्लेख गरेको हुं।

शिशिल चित्रकारले दिवगत बुबाको १०० औं जन्म जयन्तिको पूण्य दिनमा यो पुस्तक विमोचन गर्न लक्ष्य लिएको हो। यो पुस्तकमा (लेख संग्रह) हामीले बुद्धशिक्षालाई कसरी ग्रहणगरी राखेका छौं, त्यसलाई सिक्ने र सिकाउनेमात्र नभइ व्यवहारमा लागु गर्दा हाम्रो दैनिक जीवन सरल, व्यवस्थित र सफल हुने विषयमा जोड दिइएको देखिन्छ। बुद्धशिक्षालाई समाज, देशले ग्रहण गरेका खण्डमा देश विकास हुने भएको हुँदा बुद्धशिक्षालाई महत्वका साथ ग्रहणगर्नु पर्ने देखिन्छ।

विभिन्न साल र मितिमा आनन्द भूमि, धर्मकीर्ति, सन्ध्या टाइम्स,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नेपाल समाचारपत्रमा प्रकाशित लेखहरु ३० वटा तथा एउटा नेपाल समाचारपत्रमा प्रकाशित शिशिलको 'अरुलाई होइन आफूलाई जित्नु' पुस्तकको समिक्षा पनि समावेश गरेको छ । अरुलाई होइन आफूलाई जित्नु केलाउदाँ शिर्षकको उक्त समिक्षाबाट पुस्तकको समेत परीचय पाउन सहज हुने छ । सन्ध्या टाइम्स (नेपाल भाषा) मा प्रकाशित दुइवटा लेखलाई नेपालीमा अनुवाद गरी यसमा समावेश गरेका छ भने पञ्चवीर पुरस्कार प्राप्त लेख पनि समावेश गरी सोही लेखको आधारमा यो पुस्तकको शिर्षक 'कुशलकार्यगर्न कठिन !' राखेको मान्न सकिन्छ ।

आजको सामाजिक वातावरण विकासको लागि प्रत्येक व्यक्तिले बुद्धशिक्षा अनुरूप आफ्नो कार्य क्षमता बृद्धिगर्दै लैजानुपर्ने नै यस पुस्तकले लक्ष्य दिएको मान्न सकिन्छ । यस पुस्तकमा संग्रह गरिएका हरेक लेखहरुमा धम्मपद, अभिधम्मका गाथाहरु समावेश गरेबाट व्यक्तिको दैनिक जीवन सरल हुनुको साथै समाज र देश विकासकोलागि बुद्धशिक्षाको महत्व भएको प्रष्ट देखिन्छ ।

अतः लेखसंग्रहलाई सूर्जभक्त (आमा बुवाको स्मृतिमा) स्मृतिकोषबाट यो पुस्तक प्रकाशन भएकोमा धन्यवाद, साधुवाद दिन चाहन्छौं । पाठकवर्गले यस पुस्तकलाई रुचाउनहुने आशा पनि गर्दछौं । शिशिलको लेखनकार्य अभिवृद्धि हुँदै जाओस भन्ने कामना पनि गर्दछु ।

भवतु सब्व मङ्गलम !

रोशन चित्रकार

घट्टेकुलो, काठमाण्डौ

२०८०।६।१२, पुनिँ

प्रकाशकीय

जीवनमा कयौं विद्याका पुस्तकहरु छन् । बुद्धशिक्षाको महत्व दर्शाउन, समाजको विकासको लागि यसको अपरिहार्य आवश्यकतालाई शिद्ध गर्न करीव दुइ दशक देखि धर्मकीर्ति र आनन्द भूमि पत्रिकामा प्रकाशित लेखहरुको संकलनलाई पुस्तकाकारको रूपमा दिइ यस कोषबाट प्रकाशन गर्न पाउनु सुखको अवस्था हो ।

करीव दुई दशक देखिको लेखको यात्रा, विभिन्न कालखण्डको अवस्था र बुद्धशिक्षा, वचन श्लोकहरुलाई समेत लेखहरुमा समावेश गरी रोचक र समसायिक बनाउन प्रयास गरेको देखिन्छ ।

दिवगत बुबा आमाको (भक्तलाल चित्रकार, सुर्जदेवी चित्रकार) नाममा स्थापित कोषबाट 'कुशल कार्य गर्न कठिन !' नामबाट पुस्तक प्रकाशन गरी केही हद भए पनि बुद्ध शासन र सेवा गर्न पाएकोमा आनन्दित महसुस हुन्छ ।

सबैको मङ्गलमय कामना गर्दछु ।

सुर्जमत्त स्मृतिकोष

काठमाडौं

२०८०।६।२३ आश्विन कृष्णपक्ष

ने.सं. ११४३ इन्दिरा एकादशी

कुशल कार्य गर्न कठिन !

बाल्यकालमा आमा (तल्लो सबभन्दा दाहिने)
वहाँका बाज्ये, कान्छा बा, फुफु लगायत पुर्खाहरु

कुशल कार्य गर्न कठिन !

विषय सुचि	पेज नं.
१) निरोग हुनु सबैभन्दा ठूलो लाभ	१
२) ढाका भ्रमण/यात्रा बंगलादेश र समाज	६
३) महाप्रज्ञाको आत्मकथा (पहिलो खण्ड) : एक अध्ययन	१०
४) महाप्रज्ञाको आत्मकथा (दोश्रो खण्ड) : एक अध्ययन	१६
५) बौद्ध शासन नै वास्तविक शासन	२५
६) आफै हिडुन पर्छ, तथागत केवल मार्गदर्शक हुन्	३१
७) धर्म तीन चरण परियत्ति, पटिपत्ति, पटिवेधन	३६
८) कर्म विपाक - ज्ञानविना विकास असंभव	४३
९) व्यक्तिगत कार्य र सोचमा परिवर्तन आजको आवश्यकता	४७
१०) संसारको भयावह अवस्थाको मूल कारण लोभ	५२
११) सामाजिक परिवर्तन नै वास्तविक परिवर्तन	५५
१२) स्मरण : विपश्यना शिविर	५९
१३) जंजाल (जटा) नै जञ्जाल घेरीएको संसार	६३
१४) व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (MIS) को मूल आधार बुद्धशिक्षा	६६
१५) राष्ट्र विकासको लागि बुद्धशिक्षा	६९
१६) जीवनको अमूल्यशिक्षा - अष्टलोक धर्म	७१
१७) जन धन सुरक्षाकोलागि स्तरीय सेवा नै जनकल्याणको मार्ग	७४

कुशल कार्य गर्न कठिन !

१८) महामानव बुद्ध र समाज सेवा	७९
१९) बुद्ध धर्म मान्नु हुँदैन	८५
२०) सन्दर्भ गुरु पुर्णिमा - महान् धर्मचक्र प्रवृत्तन र समाजमा यसको महत्ता	८९
२१) कर्म र कर्मफलमा विश्वास हुन नै वास्तविक धर्म	९४
२२) जसले रोगीको सेवा गर्छ उसले बुद्धको सेवा गर्छ	९७
२३) व्यक्तिको कर्म नै समाजको परीचय	१००
२४) धार्मिक स्थलहरूको भ्रमण : सुखकर क्षण	१०२
२५) देश र उपत्यका बाहिरका विहारहरूको भ्रमण संस्मरण	१०७
२६) बुद्ध जन्मस्थल क्षेत्र/रुपन्देही र आसपासका क्षेत्रहरू	११०
२७) मुलुकको ऐन-कानून र बुद्धद्वारा देशित गृही विनयको चर्चा	११३
२८) राज्यमा विवेक होस् !	११८
२९) कुशल कार्य गर्न कठिन, अकुशल कार्य गर्न सजिलो	१२१
३०) सबल र निरोगी बन्न आफूलाई प्यार गर	१२५
३१) शिशिलका पुस्तक 'अरुलाइ होइन आफैलाई जित्नु' केलाउँदा	१३०

निरोग हुनु सवैभन्दा ठूलो लाभ

अहिलेको विश्व समाजमा विविध प्रकारको भय, दुःखः समस्या अभावको चर्चा भइरहेको सन्दर्भमा स्वास्थ्य समस्या पनि अछुतो छैन । घर परीवार समाजमा आर्थिक, शैक्षिक, न्यायिक, प्रशासनिक आदिको भैं भ्रमेलाको अवस्थामा व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक स्वास्थ्यको ठूलो भूमिका रहेकोमा शंका छैन । व्यक्तिको स्वास्थ्य ठिक छ वा छैन भन्ने कुरामा आ-आफ्नो फरक धारणा हुन सक्छ तर दैनिक जीवनमा गर्ने आहार विहार विचारबाट शरीरमा प्रकट हुने लक्षणहरुबाट आफू रोगी हो वा होइन भन्ने जानकारी व्यक्ति स्वयं आफैले जान्न सक्ने खुबि विकास गर्न आवश्यक देखिएको छ । व्यक्तिहरु समाजमा विविध प्रकारको समस्यामा जकडिएको अवस्था, पुनः पुनः त्यही अवस्थामा जकडिएर आफ्नो अमूल्य जीवनको मूल्यवान समय, परीश्रम खेर फाल्नु तथा अन्य लाभको (आर्थिक, मान, ईज्जत, पद प्रतिस्था) पछ्याडी दगुदै आफ्नो स्वास्थ्यको हानी गर्नमा त लागि रहेको छैन ? यसमा स्मरणीय छ, व्यक्तिको स्वास्थ्य जस्तो लाभ अरु केही हुन सक्दैनन् ।

आरोग्यमरमा लाभा - सन्तुष्टि परमं धन ।

विस्वास परमा जाती - निब्बानं परमं सुखं ॥

अर्थः निरोग हुन जस्तो लाभ अरु छैन, सन्तुष्ट हुनु जस्तो ठूलो धन अरु छैन, विश्वासी जस्तो ठूलो बन्धु अरु हुँदैन, निर्वाणजस्तो सुख अरु हुन सक्दैनन् ।

(साभारः धम्मपद, भिक्षु अमृतानन्द)

पाली त्रिपिटकमा स्वास्थ्य सम्बन्धि धेरै चर्चा भएको छ । भगवान् गौतम बुद्धले जन स्वास्थ्य रक्षाको लागि नियमहरु बनाउनु भएको देखिन्छ, मुलतः रोग दुई किसिमको छन् (१) शारीरिक र (२) मानसिक ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

सरसफाईको अभाव, खानाको अभाव (योग्य खान नखानु), दुषित पानी, मौसम परिवर्तन आदिको कारणले शारीरिक रोग लाग्छ भने असन्तोष, आत्मग्लानी, अनावश्यक शंका, आशाको अतृप्त, निराशाको छाँयामा बाँचिरहनु, विषैली संगत, विषम वातावरण, तथा गलत धारणा आदिको कारणले मानसिक रोग लाग्छ । सुत्रपिटकमा उल्लेख भए अनुरूप मानसिक रोगको उपचार आनापानबाट हुने कुरा सम्भन्नु योग्य छ ।

भगवान् गौतम बुद्धको शिक्षा अनुसार निरोगी हुनलाई ६ वटा अंग पुरा भएको हुन पर्दछ । ती हुन (१) आहार उचित हुन पर्दछ । (२) बस्ने ठाउँ उचित हुन पर्दछ । (३) आफूसगै बस्नेहरुसंग विचार मिल्नु पर्दछ । (४) बस्ने ठाउँमा सरुवा रोगी, भगडालुहरु हुनु हुँदैन । (५) हावापानी अनुकूल हुनु पर्दछ । (६) सफाई हुन पर्दछ ।

(साभार: बौद्ध साहित्य र स्वास्थ्य सेवा तथा निरोगिता भिक्षु अश्वघोष ।)
पुनः धम्मपदका केही श्लोकहरु सान्दर्भिक हुन्छ ।

परिजिण्णमिदं रूपं - रोगनिद्धं पभङ्गुरं ।

भिज्जति पूतिसन्देहो मरणन्तं हि जीवितं ॥

अर्थ: जीर्ण भएर जाने शरीर, रोगको घर भएको, कुहेर नाश भएर जाने हो यो, जीवित प्राणी सबै मरण भएर जानु पर्ने नै हुन्छ ।

अयसाव मलं समुद्धितं

तदुद्गाय तमेव खादति ।

एव अति धोनचारिनं

सककम्मानि नयन्ति दुग्गतिं ॥

अर्थ: फलामबाट आएको खियाले फलामलाई नष्ट गरेझै, खाली खाने पिउनेमा मात्र चंचल हुने व्यक्तिलाई आफ्नो कर्मले दुर्गतितर्फ लान्छ ।

अब के खाने कसरी खाने कुरा पनि विचारणीय छ । सर्वप्रथम त व्यक्तिले खाने कुरा जीव्रोको स्वादकोलागि नभई आफ्नो शरीरको चरीत्र

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अनुरूप गर्नु पर्दछ, अरुको देखासिखीमा लाग्नु हुँदैन । व्यक्तिको शरीर तातो, चिसो, कफ, पित्त, बायु, अम्ल पर्दाथ अनुरूप त्यसलाइ सन्तुलन गर्न अनुरूप उचित आहार हुन पर्दछ ।

विशुद्धि मार्गमा उल्लेख भए अनुसार पुरुषको बत्तिस र महिलाको एक्काइस हात लामो आन्द्रामा टाँसिएको फोहर एक दुई दिनमा निस्कदैन, त्यसको लागि १५/२० दिन लाग्छ । फेरी व्यक्तीले कति खाने भन्ने सवालमा एक भाग खाली नै राख्न उचित हो भने अझ खाएको सवै भाग आफ्नो लागि मात्र होइन, पेट भित्र हुने ३२ प्रकारका परजीवीहरुको लागी पनि एक भाग हो । अर्को भाग जठाराग्नीले भष्म पार्दछ, दुईभाग दिशा पिशाच चिप्रा, आंसु, पसिना आदि भएर निस्कन्छ र बाँकी एक भाग मात्र रगत, मासी वन्दै शक्ति प्रदान गर्दछ ।

यस परीवेशमा केही श्लोकहरु सान्दर्भिक हुन्छ ।

चतारो पञ्च आलोपे अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासु विहाराय पहितस्स भिक्खुनो ॥

अर्थ : स्वस्थ्य हुन र निर्वाण मुखी भिक्षुले चार पाँच गाँस कम खाएर पानी पिउनु पर्दछ ।

पटिसंखा योनिसो पिण्डपातं पटिसेवामि नेव दवाय, न मदाय न मण्डनाय, न विभूसनाय, यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया यापनाय, विहिसूपरिकितया बमचरियानुग्गहाय इति पुराणञ्च वेदनं पटिहंखामि नवञ्च वेदनं नउप्पादेस्सामि यात्रा च मे भविस्सति अनवज्जा च फासुविहारो चाति ।

अर्थ: म विवेकपूर्ण भएर आहार सेवन गर्दछु । न मनोरञ्जनकोलागि, न अहंकारकोलागि न सजावटको लागि, न सुन्दरताको लागि । जब सम्म यो शरीर स्थिर रहन्छ तबसम्म जीवनयापन गर्नको लागि, पुरानो रोग निको गर्नको लागि, नयाँ रोग उत्पन्न नगर्नको लागि र मेरो जीवनयात्रा बाधरहित

कुशल कार्य गर्न कठिन !

र सुखपूर्वक होस् भन्नको लागि हो । (साभार: भदन्त सम्यकसम्बोधि प्राणपुत्र, सम्यक शिक्षा, म्याग्दी बौद्ध संघ, बु.सं. २५५०)

अहिलेको समाजमा स्वास्थ्य उपचारको क्रममा विभिन्न परीक्षण, विभिन्न पद्धतिकले सही समाधान भएको नभएको पनि प्रसंग स्मरणीय छ, भने अझ औषधी भन्दा रोग लाग्न नदिने तर्फ व्यक्ति हरदम सजक हुनु नै उत्तम उपाय हो । यसको लागि आफ्नो उचित आहारको चयन, मात्राको ज्ञान, खान र पिउने समयको पावन्दी, दैनिक जीवन पद्धतिमा उचित कृयाकलाप र सबै भन्दा ठूलो त उचित विचार नै हो । व्यक्तिको खानापान र रोगको लक्षण व्यक्तिको स्वयंका शरीरमा हुने हो भने खानाको चयन (प्रकार) र मात्राको ज्ञान पनि व्यक्ति स्वयंमा हुन निर्विवाद तथ्य हुन् ।

आज समाजको विषम परिस्थिती, व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य अवस्था र खर्चको अवस्थामा धन नाश र स्वास्थ्य नाश लगायत सबैतिर नाश नै नाश त भइरहेको छैन ? यसमा अझ स्मरणीय छ, धन नाश हुनु ठूलो नाश होइन, प्रज्ञा नाश हुनु सबैभन्दा ठूलो नाश हो ।

अहिलेको समाजमा विभिन्न प्रकारको रोगहरूको वर्गिकरण भएको छ तर सबैको मूल कारण अनुचित आहार, अनुचित विहार, अनुचित विचार नै हो भने रोगको निदान र अझ रोग लाग्न नदिन उचित आहार, उचित विहार र उचित विचार नै मूलमन्त्र हो ।

अन्त्यमा पुन :

आरोग्यमरमा लाभा - सन्तुष्टि परमं धन ।

विस्वास परमा जाती - निब्बानं परमं सुखं ॥

अतः प्रत्येक व्यक्तिले शारीरिक स्वास्थ्यको लागि सरसफाई, खाना पिना तथा मानसिक स्वास्थ्यको लागि वितेको कुरामा चिन्ता नगरी, धेरै महत्वाकांक्षी नभई, आफूसंग जेजस्तो छ त्यसमा सन्तुष्ट हुनु नै स्वास्थ्यको लागि सही मापडण्ड हुन सक्दछ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

भगवान् गौतमबुद्धको शिक्षा कार्य कारणको सिद्धान्तलाई नै स्मरण गरी कुनै पनि कार्य बिना कारण नहुने भैं रोगको कारण व्यक्तिको अनुचित आहार विहार र विचार नै भएकोमा शंका छैन । यस्तो अवस्थामा व्यक्तिले उचित आहार विहार र विचार गर्न तर्फ उन्मुख भई निरोग नै सबभन्दा ठूलो लाभ हो भनी मनन गर्नु उचित हुन्छ

सबैको कल्याण होस !

सन्दर्भ सामग्री:

- १) धम्मपद, भिक्षु अमृतानन्द
- २) बौद्ध साहित्य र स्वास्थ्य सेवा तथा निरोगिता लेख, भिक्षु अश्वघोष
- ३) सम्यक शिक्षा, म्याग्दी बौद्ध संघ, बु.स. २५५०
- ४) निरोग आनन्दको रहस्य, डा. उमेश श्रेष्ठ, प्रकृत प्रेमी समुह निरोगधाम (आनन्द भूमि वि.सं. २०७६, वर्ष ४७ अंक १)

आमा बा र काकी बोधगयामा

ढाका भ्रमण/यात्रा
आधुनिक बंगलादेश र समाज

ब्रिटिस साम्राज्यको पतनसंगै भारत र पाकिस्तान छुट्टिएपछि तत्कालीन परिवेशमा पूर्वी पाकिस्तानको रूपमा रही केही दशकपछि स्वतन्त्र भएको राष्ट्र अहिलेको भूगोलमा बंगलादेशको नाममा रहेको छ । मूल भूभागबाट छुट्टिएको तथा पूर्वतिर रहेकाले भारतको पूर्वी संस्कृति, भाषा बंगाली र धर्मसम्प्रदायको रूपमा राज्य इस्लाम भए पनि हिन्दुधर्म, बौद्ध लगायत अन्य सम्प्रदायिक समूहहरू समेतको बसोवास भएको छ । केही समय अघि तालिमको शिलशिलामा बंगलादेशमा जाने अवसर मिलेको र छुट्टिको अवसरमा ढाका शहरमा अवस्थित केही विहार, मन्दिर, ऐतिहासिक स्थल आदिको भ्रमणको समेत लाभ भएकोमा निकै आनन्दित महशुस भइरहेको छ ।

ढाका विमानस्थलमा जहाज अवतरणपश्चात् एअरपोर्ट नजिकैको शहर उत्तरामारहेको होटेलमा सबै सहभागीहरू बस्यौं । भोलि पल्टदेखि तालिम भएको र तालिमपश्चातका समयमा बासस्थान नजिककै बजार, डिपार्टमेन्टल स्टोर, आदि क्षेत्रमा घुम्नौं ।

तालिमको अवधिमा एक साँझ शहरको मुख्य भाग, ढाका विश्वविद्यालय घुम्ने योजना अनुरूप लोकल गाडीबाट शहवागतर्फ गयौं । शहरमा चौडा बाटो, ओभरफ्लाई, ठूलूला विल्डिंगहरूको नजारा हेर्दै, मुख्य शहर तिर पुग्दै जाँदा, गाडीको जाम, मानिसहरूको हुल, रिक्सा, अटो, गाडीहरूको पेलम पेलान र अझ तत्कालिन परीवेशमा भइरहेको राजनैतिक आन्दोलनको कारणले लाखौं जनताहरूको विशाल जनसागर/सभा ढाका विश्वविद्यालयको वरपरको सडकमा देखियो । एक समय त हामी साथीभाई निकै अत्तालियो पनि । तर त्यस्ता भिड भाडमा पनि एउटा संस्कार निकै राम्रो पायौं कि कसैले पनि जिउमा ठेलम ठेल नगर्ने अनूभूति गयौं ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

तालिमको बीच अवधिको छुट्टिको दिनमा रामकृष्ण मिशन, द्वारकेश्वरी, लालवाग किला (बन्द भएकोले भित्र अवलोक गर्न पाएन) आदि स्थलहरु र अर्को दिन धर्मराजिक महाविहारिक घुम्ने अवसर प्राप्त भयो ।

धर्मराजिक महाविहार : सहभागी केही साथीभाई र भुटानका सहपाठी समेत मिलेर एउटा ट्याक्सीबाट कमलापुरा स्थित धर्मराजिक महाविहारिक गइयो । बीच बाटोमा पुलिसले टेक्सी चालकसँग मिटरमा आएको वा रिजर्भमा आएको सोधपुछ गर्यो र हामी भन्दा अगाडी भएको चालकसँग जरीवाना गरेका पनि देखियो । विहारको मूल गेटमा भुटानी राजाको स्वागतमा तुल टाङ्गिएको देखेर भुटानी सहभागी श्री पेमा टासी निकै रोमांचित हुनु भयो ।

विहारको प्रांगणमा सबभन्दा पहिला भगवान् गौतम बुद्धको उभिएर रहेको मूर्ति वरपर घुम्न र त्यहीनिर एक जना बरुआसंग केही बेर कुराकानी

भयो । हामी नेपालबाट आएको भन्दा निकै आत्मयिता देखाउनु भयो र आफू पुलिसकर्मी भएको तथा विभिन्न तालिमको दौरानमा नेपाली साथीहरु समेत भएको बताउनुको साथै देशमा करिब १५ करोड जनसंख्यामध्ये दुई प्रतिशत (तीन लाख) जनसंख्या बौद्ध धर्मावलम्बीहरु भएको जानकारी दिनुभयो । तत् पश्चात वरपरी घुम्न, अशोक बोधिवृक्ष वरपर भगवान् बुद्धका मूर्तीहरु लहरै कुनै न कुनै उपासक

उपासिकाहरुको धर्मदान स्वरुप राखेको स्थल घुमी अर्को भवन प्रवेश गर्यो, जहाँ भगवान् बुद्धको मूर्ती सहित पाठ गर्न उपासक उपासिका वस्ने ठूलो हलमा एकछिनपछि भन्तेहरुको दर्शन भयो । तत्पश्चात अफिश कोठामा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

एक जना बरुवासंग कुराकानी भयो । हामी नेपालबाट आएको भन्ने वित्तिकै आफू पनि विश्व बौद्ध सम्मेलनताका नेपाल आएको, केही व्यक्तिहरुको स्मरणको साथै नेपालमा बुद्ध धर्मको अवस्थाको साथै हामिलाई समय भएमा चटगाँउ भ्रमणमा जान समेत सल्लाह दिनुभयो । साथै करीव ८०० देखि १२०० इ. पूर्वतिर हालको बंगलादेशको भौगोलिक प्रदेशमा बौद्ध धर्मावलम्बी रहेको समेत जानकारी दिनु भएको थियो । विहारको परीवेशमै पाली संस्कृति विद्यालय रहेकोले सरकारी तवरवाटै शिक्षामा भेदभाव नभएको भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ । बंगलादेशका बौद्ध धर्मावलम्बीहरुमा मूख्यतया बरुआ, चकमाहरु हुन ।

सामाजिक, आर्थिक मानवीय अवस्था : ढाकाको केही दिनको बसोबास, केही स्थान विशेषको भ्रमण, केही व्यक्तिहरूसँगको सामान्य छलफलबाट बंगलादेशको सही चित्रण गर्न असमर्थ हुँला तर केही जानेको देखेका कुराहरु राख्न उचित ठान्छु । देशको जनसंख्याको वृद्धि सँगै बेरोजगारको समस्या, रोजगारीकोलागी खाडी मुलुक, मलेशिया, थाइलैण्डलगायतका मुलकहरुमा जाने प्रवृत्ति, देशमा हुने र नहुनेहरुको असमानता, शहरको आधुनिकरणको रुपमा विकाश र भुगगी भोपडी, सडकमा तरकारी, फलफूलको फुटफाथ व्यापारदेखि विशाल डिपार्टमेन्टल स्टोरको विद्यमानता, सडकमा रिक्सा, साइकल, टेम्पो, सार्वजनिक बस र कारहरुको अवस्थालगायत मानिसहरुको अनुहार, नेपालीहरूसंग मिलेको मानवशास्त्र, समाजशास्त्रको अध्ययनको विषय हुन सक्दछ ।

विभिन्न स्थलहरुको भ्रमणको क्रममा सोनारगाँउ स्थित ताजमहल जाने निधो भएबमोजिम कुन बसबाट जाने आदि सोध्ने क्रममा एक जना पसलेले सडक पारी पुन्याएर बस भेटाइदिनु, फलाना स्टेशनमा ओर्लिने, तत् पश्चात अर्को बस चढ्न सल्लाह सद्भाव देखाए । बसमा हामीमध्येका सहभागीले नेपाली साथी पठिरहेको विश्वविद्यालयको ठेगाना एकजना बंगालीसंग सोधेको, उनले आफूलाई थाहा नभएको भनी मोवाइलमा कुरा गरेर सहयोग गरेको, सोनार गाँउका लागि अर्को बस चढ्ने बेलामा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

कण्डक्टरले ताजमहलसम्म सिधा गाडी जाँदैनन्, बीचबाटोबाट अर्को टेम्पो चढ्नु पर्दछ, ओलर्ने ठाउँ आएपछि भनुला भनी सहयोग गरेको र बसमा जाँदैगर्दा अरु यात्रीहरूले समेत नेपालबाट आएको भनेर स्टेशन आइपुगेपछि बताइदिएको र त्यहाँबाट टेम्पोमा जान सहयोगी भावना पाएका थियौं ।

सोनारगाँउबाट फर्की गुलिस्तान बस स्टपमा ओर्ली, एउटा फोटोकपी पसलमा छिरी फोनकोलागि भन्दा साहुजीले आफ्नो मोवाइलको व्यालेस देखाइ जति खर्च हुन्छ, त्यो मात्र दिनु भनी गरेको आत्मीयता, नेपाली विद्यार्थीहरू भेटपछि त्यो एरीया त खतरायुक्त स्थल हो उनीहरू समेत हतपत आउँदैनन् भन्ने जानकारी पाइयो तर हामीले त्यस्तो केही नराम्रो घटनाको सामना गर्नु परेन । यसरी बंगलादेशीहरूमा नेपाल, नेपाली भन्ने वित्तिकै सहयोगी भाव विकास भएको पाएका थियौं भने अझ मुशिलम राज्य भएको नाताले रक्सी सेवन, बेचविखन गर्न नपाउने भन्ने जानकारी र लुटपाट, असुरक्षाको भावना नभएको भन्ने समेत अनुभव भएको छ ।

संसारमा जे जस्तो धर्म, परम्परा आर्थिक व्यवस्था भए पनि उँचनिच भेदभाव गरीवी आदि समस्या जुन सुकै देशमा पनि छन् । तर सबभन्दा ठूलो धर्मको नाममा मानव प्रतिको सद्भाव, सहयोग नै हुन भनी केही हदसम्म बंगलादेशको भ्रमणबाट जानकारी पाइयो । देशको विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न कारणले धर्म सम्प्रदायहरूमा परिवर्तन भइरहनु अस्वाभाविक होइन । तर मानवीय स्वभाव, सहयोगी हृदय, भइरहनु ठूलो धर्म हो । आजको समाजको विकासको लागि व्यक्तिगत सहयोग, रीस, राग, द्वेषबाट मूक्त हुनुको विकल्प छैन र त्यसको लागि मानवीय चेतनाको विकास नै पहिलो खुड्किलो हो भनी सबैले मनन, चिन्तन गर्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो ।

सबैको मङ्गल होस !

(आनन्द भूमि वि.सं. २०७०, वर्ष ४१ अंक ८)

महाप्रज्ञाको आत्मकथा (पहिलो खण्ड) : एक अध्ययन

आधुनिक नेपालको प्रथम थेरवादी भिक्षु स्व. महाप्रज्ञाको आत्मकथा नेपाली भाषामा अनुवादित भएर प्रकाशित भएको छ । नेपाल भाषामा पटक पटक गरी प्रकाशित आत्मकथा हाल अप्राप्य भएकाले नेपाली भाषामा पहिलो खण्ड प्रकाशित भएबाट नेपाली बौद्ध समाज र अन्य क्षेत्रका जिज्ञासुहरुलाई समेत देशको विगतको धार्मिक क्षेत्रको मात्र नभइ, सामाजिक, राजनीतिक, भौगोलिक, आर्थिक, व्यापारिक आदिको अवस्था बुझ्न मद्दत पुग्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

परिचय: वि.सं. १९५८ साल जेष्ठ शुक्ल द्वितीयाको दिन बुबा कुल नारायण र आमा हिरामायाको सन्तानको रूपमा जन्म भएका प्रेम बहादुर श्रेष्ठको बाल्यकाल देखिको वर्णन, रोजगारी, धर्ममा श्रद्धा, लामा गुरुको प्रवचनबाट प्रभावित भई महायानी भिक्षु भएको, भोटको सामाजिक, व्यापारीक, भौगोलिक विकटता, तिब्बतमा नेपाली व्यापारीहरुको अवस्था आदिको चित्रण प्रथम खण्डमा हेर्न सकिन्छ ।

बाल्यकाल र युवाकाल : साधारण गरीब परिवारमा जन्म लिएका प्रेम बहादुर श्रेष्ठले, तत्कालीन परिवेशमा घरायसी शिक्षा लिई, धागो बाट्ने, दोलाई टक्ने, नाटक देखाउने आदि विविध कार्यमा सरीक भए र नारायणहिटी दरवारमा नाटक देखाएवापत राजा त्रिभुवनबाट बक्सिस समेत पाएका थिए । युवा अवस्थामै क्यान्डलामाको प्रवचनबाट प्रभावित भई गृहत्याग गरी तिब्बत जाने शोच भए अनुरूप विभिन्न बाधा अडचन पार गरी, पिताजीबाट स्वीकृत लिई, धर्ममान साहुको सहयोगबाट,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

एक दिन अघि नै काठमाण्डौबाट भोट प्रस्थान गरी सक्नु भएका कुशयो रिम्पोछेलाई उहाँ बास बसेको स्थानमा भेट्न पुग्नु भयो । वहाँ गुरुसंगै ल्हासा गएर पछि दिक्षा लिएर पल्लेन श्यरव (महाप्रज्ञा)को रूपमा नेपाल फर्किए । फर्किदाको एउटा घटना नेपालको सामाजिक अवस्थाको चित्रण बडो मार्मिक रूपमा प्रस्तुत भएको छ । एउटा विकट क्षेत्रमा पाटनको एक बाँडा परिवारले घर छोडी जानु परेको कारण र उक्त व्यक्तिको भनाई “.....नेपाल देशको रीतिथिति बडो भयंकर छ ।..... कुल व्यवहार गर्न ती दाजुभाईका सन्तानले करकापमा पारेर घरखेत बेचेर फेरि साहुसंग ऋण लिएर पनि चलाउन बाध्य पारे । म एकलोलाई माथि उक्लनै नसक्ने बनाए, जिउमा वस्त्र समेत लाउन नसक्ने भएँ ।ती दाजुभाइको जालसाजीमा परेर नाँगो अवस्थामा पुगे । तीनीहरूकै षडयन्त्रले साहु लागे । तीनै दाजुहरूले हामीलाई नोकर सरह व्यवहार गरे । इष्टमित्रसँग सहायता माग्दा गरीबको पक्षमा कोही रहेनछ, भुन गिल्ला गर्दछन् । दुइ सन्तान जन्माई आमा चाहिले प्राण छोडेरे पार लागिन र हामी तीन जना छौं, कति दिन बाचनुपर्ने हो थाहा छैन” आदिबाट नेपालको हालको सामाजिक अवस्थामा भौतिक रूपमा परिवर्तन आए पनि मानसिक सोचाइमा अझ पनि खासै भिन्नता नआएको बुझ्न सकिन्छ ।

भिक्षाटनदेखि देश निकाला: नागार्जुनमा छिरिनोर्बु गुरुसंगको संगत, काठमाडौंमा पहिलो भिक्षाटन जनमानसमा चासो तथा राज्यबाट ‘स्वधर्म छोडी परधर्म’ ग्रहण गरेको आरोप, अड्डामा भएको केरकार, तर्क विर्तक, गुरुको शाब्दिक व्याख्यामा भेद आदि इत्यादी र परधर्म छोडी स्वधर्ममै फर्केमा देश निकाला नगर्ने प्रतिवद्धता भए पनि सही धर्मको अवलम्बन गरेका भनी देश निकालाको सजाय स्वीकार्नुलाई कुनै अवस्थामा पनि कम आँकन सकिदैन ।

देशबाहिर: देश निकालापछि भारत तथा तिब्बतको बसाँइको

क्रममा ज्ञानगुणका कुरादेखी तिब्बतमा नेपाली व्यापारीहरुको अवस्था, भौगोलिक विकटता, ब्रह्मपुत्र नदीमा छालाको डुङ्गा चलाउने परम्परा देखि डुंगा डुवेर हुने जनधनको नोक्शानी, कठिन यात्रा, एउटा डुंगा डुब्न लागेर अर्कोमा चढ्न खोज्दा अरुले हातमा हानेर खसाल्ने (नभएमा दुवै डुंगा डुब्ने), तिब्बेतमा लाग्ने हावाहुरीको अवस्था, लाशको संस्कार, बाटोमा लुटेराहरुको भय आदिको अवस्था समेत पढ्न सकिन्छ ।

ल्हासामा भजन गाउनेदेखि लिएर व्यापारीहरुको जमघटमा सामेल हुनु पर्ने अवस्था, जोगनारायण साहु लज्जित भई सधैंको लागि जाँड रक्सी त्याग गरेको (पृ. ७९) तथा मोतिलाल साहुले “गुरु ! तपाइ यस्तो हुनहुन्छ, भनी मैले थाहा पाइन, क्षमा गर्नुहोला । यत्रो ठूलो गुरुलाई मुन्तिर राखेर आफू उच्च आसनमा बसी एक गाइनेलाइभै गीत गाउन लगाएँ । त्यो अपराधको प्रायश्चित्त म कहाँ गएर गरुँ ? गुरु ! तपाइले क्षमा गर्नु भए मात्र मलाई शान्ति मिलेछ । नत्र त्यो पापले मलाई दाह गराइरहनेछ, गुरु ! म अज्ञानी माथी दया राखी क्षमा गर्नु होला ।” (पृ. १०९) भनी बोध भएवाट गुरु महाप्रज्ञावाट समाजमा जागरुकता, चेतना बढाउने कार्यमा अभिवृद्धि भएको मान्न सकिन्छ ।

अदभुत चरित्र : दिवंगत गुरु महाप्रज्ञाको आत्मकथामा साधारण से साधारण घटना, बाल्यकालमा हराउनु, राज दरवारमा नाटक देखाई फर्कने अवस्थामा पक्रिनबाट जोगिन भरीयाको भेषमा वाहिर आउनु, आँखा डेढो पार्नु, गरीबीको चित्रणको रूपमा एउटा सुकुलमा आधा ओच्छ्याउने, आधाले छोप्ने, विवाह, आदि साधारण देखि कयौं आश्चर्यजनक र अदभुत क्षमतायुक्त घटना घटेको पनि देख्न सकिन्छ । यहाँ केही घटनाहरुको व्याख्या गर्नु सान्दर्भिक हुनेछ ।

महायानी भिक्षु हुंदा नार्गाजुनमा गुरु छिरिनोर्बु संग गुरु महाप्रज्ञाले धेरै गुण लाभ गरे । एक पल्ट छिरिनोर्बु गुरुले शून्य शून्य महाशून्य भनेको

के हो भनी सोध्नु हुंदा महाप्रज्ञाले आफूसँग त्यस्तो ज्ञान नभएको बताएपनि भोलि पल्ट दिनु भएको जवाफ “संसारमा इन्द्रिय मार्फत अनुभव गरिने विषय जति छ ती सबैलाई अनित्य ज्ञानद्वारा शून्य गर्नु शून्य हो । अर्को इन्द्रियलाई दुःखः ज्ञान मार्फत शून्य गर्नु दोस्रो शून्य हो । त्यसपछि मनलाई प्रज्ञा ज्ञानद्वारा शून्य पार्नु महाशून्य हो ।”

“जुन पदार्थसंग इन्द्रियको स्पर्श हुंदा रस अनुभव गरिनेछ त्यो पदार्थ मार्फत वासनाको उत्पत्ति हुनेछ, त्यो अति जरुरी हुनेछ, भरोसा गरिरहेको हुन्छ, दुःखहरण भएको थानिन्छ । तर त्यो वस्तुले सदैव त्यस्तो गुण दिने हुंदैन । प्राणी भए मर्नेछ, वस्तु भए बिग्रिनेछ, विद्यमान कुरा लुप्त हुनेछ । यस्तो विषय भएको हुनाले विषय मार्फत उत्पन्न हुने तृष्णा शून्य पार्नु प्रथम शून्य हो ।”

.....“अज्ञानीले इन्द्रियलाई रसदायक रूपमा लिइनेछ । विचारवानले इन्द्रियलाई प्वाल परेका डुंगा जस्तो बुझ्नेछ । प्वाल परेको डुंगा भित्र पानी चुहिन्छ । डुंगामा पानी भरेपछि त्यो डुग्नेछ । त्यस्तै नै नर रत्नको शरीर पनि संसार रूपी समुद्रबाट पार गर्ने डुंगा हो । त्यसमा इन्द्रिय रूपी प्वाल पर्दाको विषयको रस चुहिएर यो शरीर पनि यहीं डुग्नेछ, पार लाग्न सकिने हुंदैन भन्ने जानी इन्द्रियका क्रियालाई वास्ता नगरी शून्य पार्नु, यो दोस्रो शून्य हो । महाशून्य भनेको जन्म मरणबाट मुक्त हुन सक्नु हो । जन्म मरणबाट मुक्तहुन तृष्णा शून्य पार्नु सक्नु पर्दछ । तृष्णा शून्य हुनु महाशून्य हो ।” यो जवाफ सुनी गुरु छिरिनोर्बुले ‘तिमिलाई महाप्रज्ञा भनी नामकरण गर्ने गुरुलाई बारम्बार नमस्कार’ भनेको घटनालाई (पृ. ४३-४४) असाधारण मान्न सकिन्छ कि सकिदैन ?

अर्को घटनाको रूपमा महाप्रज्ञाले बनाउनु भएको चित्र र वहाँको गुरुले चित्रको व्याख्या गर्न लगाउनु हुँदाको व्याख्या (चित्रमा विभिन्न संख्या र सो को व्याख्या); मनुष्यको रूप लिएर जन्म भएको व्यक्तिको दुइटा गति

छ । दुबैतिर धार भएको खडगभैं, माथि जान खोजे जान सक्दछ, तल जान खोजे पनि जान सकिने यो मनुष्यको जीवन हो (नं. ६ व्याख्या) । दुई सन्तान भएपछि आठ खुट्टे गंगटो भैं आफ्नै सन्तानले खाइदिन्छ । आफ्नो सन्तानको लागि जिन्दगी बिताइदिनेछ । फट्यांग्राहरु पानीमा खेलिरहन्छ, त्यसबेला कोही आएमा हुंकाको कापमा लुक्नजाने गर्दछन । त्यस्तै नै आमा बुबा र दुई सन्तान गरी आठ खुट्टा भएको गंगटोको जस्तै गृहस्थीको अगाडी कोही ज्ञानी गुनी महात्मा आयो भने, जुरुक्क उठेर कोठाभित्र पस्दछ (नं. १० व्याख्या) । यसरी चित्रको हरेक संख्या अनुरूपको व्याख्या सुनेपछि, गुरुले त्यो चित्रमा आफ्नो छाप लगाई बजारमा गइ देखाउन आदेश दिए । महाप्रज्ञाले त्यो चित्र बजारमा लिएर जाँदा फोटा बनाई व्यापारीहरुले विक्रि गरेको, कसै कसैले जन्त्र समेत बनाएर लगाएको तथा गुरुले अलग्गै आशनको व्यवस्था गरी अव देखि आउदा त्यो आशनमा वस्तु भनी प्रदान गरेको सम्मानलाई साधारण मान्न सकिदैन ।

निष्कर्ष: दिवंगत महाप्रज्ञालाई तत्कालिन नेपाली बौद्ध जगतको मात्र नभई देशकै उदाहरणीय व्यक्तित्वको रूपमा लिन सकिन्छ । जीवनको आरोह अवरोहमा साधारण गृहस्थी देखि महायानी भिक्षु, थेरवादी भिक्षु, पुनः गृहस्थी जीवन र अन्त्यमा फेरी बौद्ध ऋषिको रूपमा देखा पर्नु भएका दि. महाप्रज्ञाको आत्मकथामा उल्लेख भएका विभिन्न घटनाक्रमहरुमा कसैको कसैको विमति होला, श्रद्धामा आँच आउला, पक्षविपक्षदेखि वाद विवादका कुरा होला, ती सबैलाई एकातिर पन्छाएर सकारात्मक पक्षमात्र ग्रहण गर्न सकेमा आम जनमानसलाई फाइदा हुने देखिन्छ । आखिरमा वाद विवाद, पक्ष विपक्ष आजको समाजको हरेक क्षेत्रमा व्याप्त नै छ भने व्यक्ति स्वयंले गलत र नकरात्मक पक्षलाई वेवास्ता गरी सकारात्मक पक्षलाई ग्रहण गर्नु आफ्नो सम्यक व्यायाम पनि त हुन्छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

छैठौं संघनायक दिवंगत भिक्षु अश्वघोष महास्थविरज्यूको “महाप्रज्ञा महापुरष हुनुहुन्छ, वहाँ ऐतिहासिक व्यक्ति हुनुहुन्छ,” भन्ने होस वा अनुवादक श्री प्रकाशमान शाक्यको “आफुले लक्षित गरेको उद्देश्य प्राप्तिका लागि जीवन बिताउनेहरूलाई सो कार्यबाट निरुत्साहित तुल्याउन आउने बाधा जुनकुनै रूपमा आएको भएतापनि धर्म-नियम अनुसार त्यो पुरेजात पचचय अर्थात आफूले बिताएको अधिल्लो जीवन, समय वा कालको परिणाम हुनेछ,” भन्नेबाट पनि दिवंगत महाप्रज्ञाको व्यक्तित्वबारे यथोचित प्रकाश हुन्छ ।

(बौद्ध ऋषी आश्रम अनामनगरका उपासक उपासिकाहरूको तर्फबाट
वि.सं. २०६९ मा प्रकाशित प्रथम भागको आधारमा ।)

सबैको मंगल होस !

(आनन्द भूमि वि.सं. २०६९, वर्ष ४० अंक ३-४)

Dhamma.Digital

महाप्रज्ञाद्वारा भोजपुरमा निर्मित बुद्ध मुर्ती

महाप्रज्ञाको आत्मकथा (दोश्रो खण्ड) : एक अध्ययन

यस आत्मकथामा महाप्रज्ञाको जीवनी, व्यक्तित्व, धर्मको लागि त्याग, तपस्या, तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक, राजनितिक, मानसिक अवस्थाको सटिक चित्रणदेखि मानव इतिहासलाई केलाउने मानवीय तत्वज्ञान, परम्परा र वर्तमान दुःखद् परिवेश आदिको तारतम्य मिलाउन अमूल्य विधाको रूपमा समेत लिन सकिन्छ। यथार्थमा यो जीवनी समग्र मानव जीवनको रहस्य, मूल्यमान्यता आफ्नो कर्मप्रति सचेत हुन, हरक्षण-हरपलमा सजकता अपनाउने अमूल्य शिक्षा प्रदान गर्ने महान शिक्षाको रूपमा समेत लिन सकिन्छ।

पुस्तकमा भएका शीर्षकहरू मध्ये केही उद्धरणहरू यहाँ प्रस्तुत गर्नु उपयुक्त देखिन्छ-

पहिलो पल्ट नेपाल फर्किदा: -.....न्हुच्छे उपासकले भने बज्यै 'मध्यान्हपछि खाना खान नहुने नियम छ उहाँहरूको, त्यसैले नलिनुभएको'। बुढिले आश्चर्य मान्दै भनिन् ओहो आज मेरो घरमा कस्तो परमेश्वर भित्रिनुभएको। अरु बाबाजीहरू हामीले नदिए पनि आफैँ मागेर खान्थे, उहाँ भने दिंदा पनि लिनहुन्न। कस्तो परमेश्वरको दर्शन पायौँ आज, धन्य मेरा भाग्य।

रिसै रिसले प्रचार भएको: -त्यसो भए सुन्नुहोस, मनमा राम्ररी विचार पनि गर्नुहोस। ठूलो कारखानामा घडी बनायो। त्यो घडी बनाउनेले पूजा बनाउन ढाले, फलामको त्वाकलमा राखेर पिटे, टकमा राखेर छापे, करौँतीले ताछे, अनेक प्रकारले गर्नुपर्ने काम गरेर पुजा जोड्यो, कहाँ, के राख्नु पर्ने हो राखेर दम दिंदा घडी चल्यो। त्यो चलिरहेको घडीलाई फेरी पिटेर, पोलेर, ताछ्यो भने फेरी त्यो घडी चल्छ त ? "चल्दैन"। मैले सोधेँ किन चल्दैन ? जुन काम गरेर त्यो घडी बनाएपछि त्यही काम फेरी गर्दा किन विग्रिन्छ ? महाराजले भन्यो - अब बुभे महात्माजी, घडीजस्तै तयारी

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नभएसम्म गुम्सेको ठाउँमा बसेर तयारी हुनासाथ जस्तै बच्चा ओथारो बसेको फुलको बोक्रा फुटेको ठाउँबाट हावा पस्यो, बच्चाले श्वास फेयो, श्वासले बच्चा फुल्यो, फुलेकोले फुलको बोक्रा फुटेर बच्चा पैदा भयो । तयारी भई सकेको प्राणी फेरी त्यस्तै ठाउँमा बस्न सक्दैन बुझें, सफासंग बुझें, स्पष्ट हुने गरी बुझें, म कृतार्थ भएँ, धन्य ! यो कुरा मैले कतिलाई सोधिसके, कसैले पनि यति प्रष्ट हुने गरी जवाफ दिएनन् । आज म सन्तोष भएँ, धन्य ।

एक उपासकको सेवा: -बस्दाबस्दै एकपल्ट मलाई कामज्वरो आयो । त्यो काम्ने ज्वरोले मलाई महिनौं महिना दुख दियो । त्यस्तो बेलामा एक जना उपासक आएर शरीर र गोडा मिचेर सेवा गरि रहे । एक दिन त्यही अरण्य विहारमा आँखा नदेख्ने बुढि मान्छे आई । त्यो बुढीलाई देखेर सेवा गरिरहेको उपासकले “अहो ! मेरी आमा आउनु भयो” भनेर उठेर गएर आमालाई हात समातेर मेरो अगाडी ल्यायो । उपासकाले छोरालाई भनिन्, “बाबु म जस्तो आँखा नदेख्नेलाई एकलै छाडेर तिमी यहाँ के गर्न आएको ? किन बाबु ? यस्तो किन गरेको ?” उपासकले भन्यो आमा म तपाईंलाई देखेर दिक्क लागेर होइन, यहाँ एक पल्ट दर्शन गर्ने इच्छाले आएको, यहाँ उहाँ भन्ते काम्ने ज्वरो आएको देखेर उहाँको सेवा गरि बसें । आमालाई एकलै घरमा छोडेर आएको छु भन्ने सम्भकेको छु तर के गर्ने यहाँ भन्तेको अपवाद देखेर छाडेर आउन मिलेन । आमाले सोध्नुभयो “के यहाँ भन्तेहरु छन् ? भन्ते मैले वन्दना गरें । बिरामी भन्तेको सेवा गरिरहेको भन्ने मलाई थाहाँ भएन, महिना दिन भयो खबर छैन, एकपल्ट सूचना दिएर आएको भए खोजेर हिड्नु पर्ने थिएन, भन्तेको सेवा गरेर बस्यौं ठिकै छ, खबर थाहा नपाएर खोजें ।”

मैले भने “उपासक तिमीले मलाई उपकार गर्‍यो, आमालाई दुःख दियो र हेर त्यस्तो उमेर ढल्की सकेको, त्यसमा पनि आँखा नदेख्ने,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

कतिमात्र पीर सुर्ता लिई लिई ठेगाना नभएको जोशमा आँखा नदेखेकोले छामछाम छुमछुम गर्ने खोजी हिडे होला, भयो जाउ । अहिले मलाई पनि अलि सन्धो भयो, आमालाई रुवाउनु हुँदैन जाउ, आमाको पनि सेवा गर, बाटोमा राम्ररी विचार गरेर लानु ।”

गुरुको इच्छा: -“गुरुदेव, यदि गुरु यस्तो धर्मासनमा बस्न योग्य नभएको हो भने हजुरलाई धर्मासन प्राप्त हुँदैन । योग्य भएर नै प्राप्त भएको हो ।”

कर गरेपछि गुरुले आफ्नो शील स्मृति गर्नु भई, विदर्शन ज्ञानधारण गर्नु भई, स्वभाव धर्मको भावनाले युक्त हुनु भई धर्मासनमा बस्नु हुँदा गुरुको पहिलो रूप नभई अर्कै रूप भई शान्त रूपी ज्ञान कान्ति भएर सकल दर्शकलाई दर्शन दिनु भयो । सकल दर्शकले “साधु साधु साधु” भन्दै साधुवाद गर्दै प्रार्थना गरे । गुरु त्यो धर्मासनमा बस्नु भएर सप्तबोध्यङ्गको उपदेश दिँदै भन्नु भयो “मैले आयुष्मान महाप्रज्ञालाई किताब हेरेर उपदेश गरे, महाप्रज्ञाले मेरो उपदेश अनुसार चर्चा गरी त्यस चर्चाद्वारा प्राप्त रस मलाई नै पान गराउने यस्ता तपस्वीलाई शिष्य नभनी गुरु भन्नु पर्ला जस्तो छ । आज फेरी मलाई धर्मासनको औजारले मेरो सिधा हुन नसकेको मनलाई यस प्रकारले सीधा पारी दियो कि असम्भव मनलाई सम्भव गरी दियो, महाप्रज्ञा नाम जस्तै काम पनि गरेर देखायो । “धन्य धन्य” भन्नु भयो । पछि एकदिन गुरुले मलाई भन्नुभयो “आयुष्मान् म एउटा कुरा माग्छु दिन्छौ ? अरु केही होइन आयुष्मान् ! तपाईंको जीवनमा अन्तिम अवस्थामा मलाई सेवा गर्ने इच्छा छ, त्यसको लागि हजुर चारिका गर्दै अन्तिम अवस्थामा पुग्दा यहाँ पाल्नुहोस्, यति मेरो आशा !”

कालिम्पोङ्गमा उपदेशको फल: - “शरीरले गरेको पुण्यले पाप नाशिन्छ - शरीर शुद्धि हुन्छ, वचनले सत्य भाषण, प्रिय वाक्य र पाठको पुण्यले पाप नाशिन्छ । ध्यान गरेको पुण्यले मनको पाप नाशिन्छ” भन्ने धर्मशास्त्रमा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

लेखिएको छ ।जातीय धर्म भनेको परस्पर मेल नहुने कुतन्त्र हुन् । । वर्तमानमा मनुष्य जातिहरूले केही विचारै नगरीकन जातीय धर्म नै मूल ठानेर जातलाई आफ्नो प्राण भन्दा ठूलै, भोक, भोकै मर्नु परे पनि जात जान्छ भनेर डराएर बसेका छन् । यो जातीय धर्म भनेको सामाजिक धर्म थानी करैले मान्नु पर्ने भएकोले मानसिक शुद्धि हुन नसकेर अशान्ति भएर कर्म शुद्धिको बाधा भई राखेको छ । जातपातले गरेर सबैलाई देख्न सकेनन् ।जातपातले गरेर कलह वृद्धि भइरहेका छन् । तसर्थ धर्मीहरूले आफूलाई शान्ति र मैत्री भावद्वारा चित्त शुद्ध गर्नु पर्नेले जातपात मान्नु नितान्त भूल हो ।

स्थविरवादको पहिलो विहार स्थापना: - खियालागेको टिनको ड्रमको रङ्ग खुर्केर लिएँ । वार्नेस राखेर सिलौटामा पिँध्न लगाएँ । गुरूज्यूलाई दोष दिदै कुरा गर्दै रङ्ग पिँधेरहेको ठाउँमा श्रामणेर अमृतानन्दले नीलो रङ्ग पिँधेको लोहोरोमा सेता रङ्ग पिँध्दा रङ्ग नीलो भयो । सम्पूर्ण काम सर्वनाश भयो । त्यस क्षण मेरो मन यस प्रकारले खिन्न भयो कि “गुरूज्यूबाट धोका पाएँ, रङ्ग किन्न नपाउनु, बल्ल तल्ल ड्रममा टाँसिराखेको सुकेको रङ्ग अलिकति भेट्टाएर कति मिहिनेत गरी पिँधेर बनाएँ, त्यो पनि बिगारी दियो । ल, सबै पर्याँकि दिऊ !” कस्तो अमंगल भएको यो भन्दै घाराघुरू गर्दा फुक्का रातोटीका पनि त्यही सेतो इनामेलमा पर्यो । नीलो मिसियो भनेको त रातो पनि मिसियो । अर्को उपासक चित्त दुखाएर लोहोरो चलायो । त्यहाँ भएको सेतो रङ्ग पहिले भन्दा निर्मल सेतो भयो । अमृतानन्द श्रामणेरले देख्नुभयो, खुशी भएर “सेतो भयो, सेतो भयो अभै सफा सेतो भयो, गुरूहरूले विषलाई पनि अमृत गर्न सक्नुहुन्छ भनेको हो रहेछ, आज थाहा भयो, आहा ! सेतो रङ्ग भन सफा भयो” भनी खुशी हुनुभयो ।

विहार स्थापना गरेकोमा आरोप: -

(१) नेपालबाट निकाला गरेका व्यक्ति यहाँ प्रवेश गर्नु हुन्न, प्रवेश गरेको ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

- (२) बौद्ध धर्म प्रचार गर्नु हुन्न भन्दा भन्दै प्रचार गरेको ।
(३) बौद्ध धर्मको दीक्षा दिएको ।
(४) जानकारी नदिई बुद्ध मूर्तिको जात्रा गरेको गरी, चारवटा आरोप लगाएर गिरफ्तार गर्यो ।

जेलमा यस्तै हुन्छ - “महात्माजी । म साँच्चिकैको चोर होइन, प्रभु ! म जालमा परेको चोर हुँ ।” किन कसरी जालमा पयो ?

“यस गाउँमा एकजना ब्राह्मण थिए मेरो घरमा चोर्न आएको चोर भन्दै थानामा बुझाई दिन्थ्यो । थाना र अदालतका हाकिम सबैले त्यस ब्राह्मणको कुरा सुन्थ्यो । त्यो ब्राह्मण आयो भने जसरी बच्चाहरूको अगाडी आमा देखा पर्दा सबै खुशी हुन्छन् त्यस्तै उसले चिया, रोटी, चुरोट बाँडिदिने भएकोले ब्राह्मणको कुरा हाकिमले मान्दो रहेछ । त्यही ब्राह्मणले मलाई चोरको आरोप दिँदा यसै जेलमा थुनियो । त्यसैले मलाई पटके भनेर कसैले विश्वास गरेन । मैले आफ्नो जीवन निर्वाह गर्न सकिन । त्यसैले मेरा मनमा जेलमै बसेर जीवन बिताउँछु भनी घरधनीले देख्ने गरी पित्तलको थाल चोरें । धनीले देखेर “चोर आयो” भनी हल्ला गर्दा सबै जम्मा भएर मलाई समाते, पिटे पनि अनी यस थानामा बुझाए । “पुरानो पटके चोर” भनी जेलमै राखियो । यहाँ भोकै बस्नु पर्दैन, बाहिर मलाई जीवन निर्वाह गर्न गाह्रो भयो । यसैले म चोर हुन बाध्य भएँ, मेरो मन चोर होइन, मलाई बतायो ।

.... त्यस ब्राह्मणले व्याज पनि साउँमा जोडेर कागज लेखी सही गर्न लगायो । पछि साहु तिर्न नसकेपछि आफ्नो जग्गा जमीन त्यही ब्राह्मणलाई बन्धक राखी हामी सपरिवार आसाम तिर गर्यौं । आसाममा चार वर्ष बसेर केही कमाएर फर्के । त्यस ब्राह्मणसँग ऋण लिएको दाम तिरेर जग्गा फिर्ता लिएँ तर कागज च्यातेनन् । मकै छर्ने बेला मकै छर्ने । वाली भित्र्याउने बेला पहरेदार राखीराख्यो, मकै भाँच्न दिएको होइन । मैले सोचे - “आफ्नो

जग्गामा आफैले रोपेको मकै भाँच्च केको डर” भनी सपरिवार पुगेर फटाफट मकै भाँच्यौं । त्यस ब्राह्मणले थानामा रिपोर्ट गर्यो । पुलिस ल्याएर हामी सपरिवारलाई एउटै डोरीमा माला गाँसेको जस्तो बाँधेर ल्यायो । अब यहाँ रिहा गर्दा पनि हाम्रो जग्गा हामीलाई पाउँदैन होला भन्दै रोयो ।

कैदीहरु पनि पल्टेर आए: - मैले “हो सुधार्नको लागि गुरूले शिष्यलाई पिट्नु पर्छ, आमाबाले छोराछोरीलाई तर्साउनु पर्छ, सरकारले प्रजाहरूलाई सजाँय गर्नु पर्छ । त्यसो नगरे मैले जे गरे त्यही ठीक भनी ठूलो बनी, गरीबलाई सताउन खोज्यो भने त्यसको बदला तिर्नु पर्ने हुन्छ भने । त्यो दिन देखि जेलरले कैदीलाई सजाँय गरेन ।

....त्यसबेला देखि कैदीहरूले मलाई अति नै मान्न थाले । सेवा गर्न आउन थाले । मैले पनि बेलुकी तिनीहरूलाई नित्य भजन गर्ने प्रथा बनाई दिएँ । कैदीहरूले गीत गाउँथे गीतको अर्थ पनि बताई दिन्थे । क्रमशः धर्मको व्याख्या पनि हुन थाल्यो ।

कैदीहरुको विलाप: -एक दिन त्यही दण्ड पाउने सन्यासीले भनेथ्यो हजुर यस बन्धनमा धेरै बस्नु पर्दैन, चैत्र महिना सकेर बैशाख लाग्दा यी दुइ महिनाको बीचमा बाहिर निस्कनु हुन्छ । बैशाख संक्रान्तिको तीन दिन अगाडि कुरा निस्क्यो । त्यो दिन देखि कैदीहरूले दुःख माने, कोही कोही तरूँदै भन्न थाले - गुरू महाराज ! हजुरको दयाले हामीहरूले यहाँ दुःख बिसी रह्यौ, हजुर त यस नर्कबाट मुक्त हुनु हुनेछ । तत्पश्चात् हामीहरूलाई कति शासना दिने हो हजुरको दयाले गर्दा हामीलाई शासना गरेनन् अब फेरी पहिलेजतिकै शासना (दुःख) दिने भयो भन्दै रून थाले ।

बिसन नसकिने विदा लिएर बाहिर निस्के: - उत्तरतिर सर्वसाधारण जनताहरूको आवाज गुन्जियो गुरूजी ! लाज मान्नु पर्दैन, तपाईं चोर, डाँका बदमास, राजनीति गरेर जेल पर्नु भएका होइन् । धर्मप्रचार गरेकोले जेल पर्नु भएको हो । शिर ठाढो पारी यता हामीलाई दर्शन दिनुहोस् । ...

बडा हाकिम अगाडि आउनुभयो “भिक्षुजी ! हजूरहरू महात्मा हुनहुन्छ, भनी रहनुपर्दैन, मैले दुःख दिएको होइन के गर्ने ? क्षमा गरिदिनुहोस ।”

धनकुटा जेलमा: -अड्डा नखोलेसम्म यहीं नै बस भनी छोडेर गए, बिदा सिधेर पनि अड्डा खोली सक्यो । तैपनि हामीलाई के गर्ने हो गरेनन् । ...जेलभित्र राजनीतिमा लागेका आठजना विद्वान थिए । ती आठजना मध्ये बेद पारंगत पण्डित एक ब्राम्हण पनि थिए । त्यही पण्डित विस्तारै मकहाँ आएर सत्सङ्ग गर्न थाल्यो । अध्यात्मज्ञान-परमार्थज्ञानको विषयमा निकै छलफल भयो । ...एक दिन मैले भने पण्डितजी ! हजूर यतिको धुरन्धर पण्डित हुनुहुन्छ, तैपनि मलाई अति नै प्यार गर्नुभयो किन ? “पण्डितले म पण्डित हुँ महात्माजी ! सिर्फ शब्दमा पण्डित मात्र भइरहें, शब्दार्थमा पण्डित मात्रले ज्ञान खुल्दैन । हजूरलाई शब्दार्थ थाह नभए पनि परमार्थ बुझ्ने गरी, हृदयमा गड्ने गरी बताइदिनुहुन्छ । त्यसैले हजूरको गुणलाई मैले प्यार गर्दैआएको हुँ ।

जेलमा गण नायक: -“एक जन्मको पुण्यले मात्र यति परमार्थ खुलेर बताउन सक्दैन धन्य धन्य धन्य !” भन्दै दुई हात जोडी नमस्कार गर्दै भुइँमा प्रणाम गर्नु भयो । फेरि भन्नुभयो “गुरुदेव हजूर एकजना हामीहरू जस्तै महिनौ महिना सम्म बस्नु हुन्न, अड्डा नखुलेर मात्र रोकिनु भएको हो । हजूरको स्मरण हुने कुनै चिन्ह राखेर जानु भए हुन्थ्यो ।

मैले सोधे - “कस्तो चिन्ह चाहियो ? पण्डितका साथीले भन्यो “महात्माजी ! हजूरले यदि कृपा गर्नुहुन्छ भने सिद्धिदाता मंगलकार गुरु गणपतिको मूर्ति भए हुन्थ्यो ।

“गणपतिको मूर्ति पूजा गर्नेहरू हिंसा गर्ने बानी छ, म भने हिंसा विरोधी । हजूरले जस्तो नियम बनाउनु हुन्छ, त्यही नियमले पूजा गच्छौं । प्रथम त देवताको भावले हामीले पूजा गर्ने होइनौं, हजूर एक हामीहरूको गणेश समूहको नेतृत्वकर्ता नायक जस्तै भएकोले हजूर गणनायक भावनाले

कुशल कार्य गर्न कठिन !

हजूरलाई पुज्छौं । हजूर हाम्रो लागि आदरणीय व्यक्ति हुनुहुन्छ, ईश्वर जतिकै प्रतिभावान गण+ इश=गणेश सम्भेर पूजा गर्छौं । हजूर हामीहरूको सभाको सभापति जस्तै हुनुहुन्छ, हजूर हामीहरूको लागि गणपति पनि हुनुहुन्छ । हजूरसँग धेरै अनुभव परमार्थ ज्ञान भएको हुनाले ठूलो भुंडी भएको भने पनि हुन्छ । हजूर जहाँपनि नाम राख्ने काम गर्नु भएकोले कपाल ठूलो भन्न सुहाउँछ ।

धर्मको नाममा कचिङ्गल (भगडा): - आमाले भन्नुभयो “बाबु तिमीहरू यति धेरै अक्षर जानेर पनि त्यस्तो बुद्धि ? तिमीहरू चार जना दाजुभाई जन्म भएदेखि नै सम्पूर्ण कर्मकाण्ड ब्राह्मणबाटै चलाएर आयौं । आज तिमीहरू बौद्ध उपासक बन्न गयौं भने ब्राह्मणले के भन्ला ? उनीहरूले हाम्रो कर्मकाण्ड गरी दिन्छ, ? ब्राह्मणले कर्मकाण्ड गरि दिएन भने के भिक्षुले गरि दिन्छ, ? भिक्षु भन्नेहरू एक ठाऊँमा बसिरहँदैन् । मन लागुञ्जेल यहाँ बस्छन, मन परेन भने भुरूरू उडेर जान्छन् । त्यस्ता भिक्षुको भरमा परी हाम्रो गृहस्थी धर्म चल्छ ? मूर्ख ।”

.....आमा रिसाएर भन्नु भयो “तिमीहरूलाई कसले जन्म दियो ए चण्डाल निर्गुणहरू, तिम्रो बुवाले ? आठ नौ महिना गर्भमा राखेर, गुमुत सोरेर, आफ्नो छाँती चुसाएर हुर्काउने म, आज बिति सकेको बाबुको कुरा अगाडी सारेर मेरो कुरा नसुन्ने कोशिस गरी रहने तिमीहरू ! भन्दै जुरूकक उठेर गएर चुपी ल्याएर अगाडि राख्दै भन्नु भयो “लौ ! तिमीहरूले मलाई मार अनि तिमीहरूलाई मन परेको धर्म मान्न जाउ, नत्र भने म बाँचुञ्जेल तिमीहरूले ब्राह्मण धर्म नै मान्नु पर्छ, भिक्षु धर्म मान्न पाउँदैनौं, मेरो कुरा सुनेनौं भने मेरो शरीर नाघेको जति कै हुन्छ, तिमीहरू भिक्षु धर्ममा गयौं भने म निश्चय मेरो प्राण त्याग्छु, लौ तिमीहरूलाई जे मन छ गर्न जाओ ।

धर्म स्वतन्त्र हो: - आसन ग्रहण गरेर उनीहरूले भने भन्ते !

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अस्ति पूर्णिमाको दिन हामीहरू विहारमा आउँछौं भनेको आउन सकिएन क्षमा गर्नुहोस् ।

“धर्म स्वतन्त्र हो उपासक ! जतिखेर सकिन्छ त्यतिखेर गए हुन्छ, कर छैन, धर्म भनेको स्वच्छ मनले मात्रै हुन्छ करले हुँदैन ।” “मन त स्वच्छ नै छ भन्ते ! अलिकति अप्त्यारो भएर मात्रै हो” भन्दै घरमा भएको सबै कुरा बताए ।

मैले भने “उपासक आमाले ठीक नै भन्नुभयो, म एक त्यागी भिक्षु हुँ, हामीहरूले गृहस्थीको लोकाचार क्रिया गर्दैनौं, हामी त सिर्फ आफू शुद्ध हुने र प्रार्थकहरूलाई आफूले जानेको उपदेश गर्ने हो, पुरोहित कर्म हामी गर्दैनौं ।”

निष्कर्षः -

यो आत्मकथाबाट तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक परीवेश, व्यक्तिगत स्वार्थ, चाहना, इच्छा, परम्परा, सोचाई आदि बुझ्न प्रमाणिकताको रूपमा समेत लिन सक्छौं । पुस्तकमा महाप्रज्ञाको विद्वता, वाक् पटुता, बौद्धिक ज्ञान निकै उच्च भएको पाउन सक्छौं र कतै कतै त राजा मिलिन्द र नागसेन भन्तेको तर्कवितर्क कै आभाष समेत आउँछ ।

निश्चित रूपमा बुद्धत्वप्राप्त नभएसम्म सामान्य पृथकजनमा सकारात्मक र नकारात्मक पक्ष दुबै हुने नै भयो । दिवंगत महाप्रज्ञाले भिक्षु, गृहस्थी र अत्यमा बौद्ध ऋषिको रूपमा जीवन बिताउनुपर्ने कारक तत्वमा पनि यही सकारात्मक र नकारात्मक पक्षकै संयोगको रूप बाहेक अरु के हो र ? यस आत्मकथाको नकारात्मक पक्षलाई पन्छाएर सकारात्मक पक्षलाई ग्रहण गर्न सकेमा समाज र व्यक्तिलाई निकै सहयोग पुऱ्याउन आशा गर्न सकिन्छ ।

(आनन्द भूमि वर्ष ४१ अंक ४, जनै पूर्णिमा, वि. सं. २०७०)

बौद्ध शासन नै वास्तविक शासन

आज देश समाजको यावत क्षेत्रमा देखापरेको समस्या समाधानको लागि सबैको लागि बुद्ध शासनको आवश्यकता बढेको छ । बुद्ध धर्ममा शासन शब्दको अर्थ बुद्धको उपदेश, बुद्धको धर्म वा बुद्धको अनुशासन हो । आज पनि थेरवादी बुद्धधर्मको प्रभुत्व भएका श्रीलंका, बर्मा र थाईलैण्ड आदि देशहरुमा बुद्ध शासन बुद्ध धर्मकै अर्थमा प्रयोग गर्दछन् ।

“शासनको अर्थ आजकल राजनैतिक व्यवस्थासँग सम्बद्ध रूपमा लिइन्छ । जयस्थिति मल्लको राज्यकालमा धर्मको एक पक्षीय प्रभुत्व शासन प्रणाली र सामाजिक सांस्कृतिक व्यवस्थापनबाट शासक र धर्मका सामान्तवर्ग लाभान्वित हुँदै आएका वर्ग “बुद्ध शासन” शब्ददेखि नै तर्सिएको देखिन्छ । केही वर्ष अघि गण महाविहारमा बुद्ध शासन सेवा समिति भन्ने एक धार्मिक समिति स्थापना गरिएको थियो । तर बुद्ध शासन समितिको तात्त्विक अर्थ बौद्ध अधिराज्य स्थापना गर्ने समिति भन्ने विचार गरेर हो कि क्यार धेरै प्रश्नहरु खडा गरियो । हाम्रो यस शासन शब्दको अर्थ राज्यसँग केही सम्बन्ध राख्दैन । बुद्धको उपदेश, बुद्धको धर्म, बुद्धको सन्देश वा बुद्धको अनुशासन अर्थमा बुद्ध शासन भनिएको हो । अतः नेपालमा धार्मिक सहिष्णुता र धार्मिक स्वतन्त्रताको आयामबाट विचार गरेर भन्न सकिन्छ, अबौद्ध तत्व र पक्ष कति हदसम्म राज्य शासन शैली र शासन सत्ता बौद्ध पक्षतिर जाला भनेर सशक्त एवं भयभीत छ ।”

“बुद्धको जन्मभूमि भनेर निरन्तर सुगा रटाइ गर्ने तर बुद्धको विचारधारालाई गौण बनाई राख्ने हाम्रो देशको परम्परा थियो । विश्वको अगाडि जतिसुकै आफूलाई बुद्ध धर्मप्रति आस्थावान देखाए पनि नेपालका विगतका सरकारले बुद्धलाई मात्र एक भिक्षाको भाँडो बाहेक अरु केही देखेका थिएनन् । षडयन्त्रको यस्तो जालो छ कि बहुसंख्यक बौद्धहरुको देश

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नेपालमा कतिपय जनजातिहरूलाई आफू बौद्ध हो भन्ने पनि थाहा छैन ।”

बौद्ध धर्ममा धार्मिक रूपमा अथवा सिद्धान्ततः संस्कारको लागि कुनै महत्वपूर्ण स्थान दिइएको छैन अर्थात् संस्कार कर्महरू गर्न कुनै बाध्यता छैन । तैपनि सामाजिक व्यवस्था एवं प्रचलन अनुसार विकल्पको रूपमा थेरवादी बौद्धहरूमा पनि ९ प्रकारका संस्कार विधि प्रचलित छन् । नेपाली बौद्धहरूमा धेरैजसो हिन्दु परम्परा अनुसारका रीतिरिवाज नै चलिरहेको देखिन्छ । नौ प्रकारको संस्कारमा गर्भ मङ्गल, पास्नी, चूडाकर्म वा व्रतवन्द्य, विचारम्भ, विवाह, उपसम्पदा, मृत्यु संस्कार आदि हुन ।

नेपालको इतिहासमा स्पष्ट रूपमा बौद्ध निन्दा गर्ने कार्य छैठौँ शताब्दीमा भएको छ । हाडिँगाउँ सत्यनारायणको स्थानको स्तम्भ अभिलेखमा सुगतका अनुयायी बौद्धहरूलाई नास्तिक, कुतार्किक, कुमति र मूर्ख भनेर निन्दा गरेको छ । अभिलेखमा नै बौद्धहरूलाई निन्दा गर्नु निश्चय पनि साधारण कुरा होइन, बुद्ध धर्मको अनुयायी बाहुल्य भएको देशको कला वास्तुकलाको विकासमा आफूलाई समर्पित गर्ने बौद्ध साधकहरू भएको युगमा बुद्धको उपदेश अध्ययन अध्यापन प्रशस्त भइरहेको त्यस लिच्छवी युगमा यसरी अभिलेखमा बौद्ध निन्दा गर्नु कम साहसको कुरा होइन । यो बौद्ध निन्दा एक साधारण व्यक्तिवाट भएको पनि होइन । यस बौद्ध निन्दाको अभिलेख अनुपरमको हो । गणदेव, गंगादेव, शिवदेव जस्ता लिच्छवी राजाहरूको शासन कालमा ३३ वर्ष सम्म सत्तामा शक्तिशाली भई परम देव सम्म भएका महाप्रतिहार सर्व दण्डनायक भौमगुप्तको बुवा हो अनुपरम । यस्ता शासकका बुवाले यसरी सौगतहरूको निन्दा अभिलेख गरेको छ भने सत्ता र व्यवहारवाट कति कृंठित पारियो होला अनुमान गर्न सक्दैन ।

स्व. कवि चित्तधर हृदयले लेख्नु भएको थियो, ‘नेपालमा कहिल्यै धार्मिक भगडा भएन । हो भएन, एक पक्षले सँधैँ दाँत मिचिकन सहेर

कुशल कार्य गर्न कठिन !

आएका छन । यो कुरा भन्न वहाँहरूले कष्ट गर्नुभएन । वहाँहरूले यो कुरा बुझ्न अलिकति मात्र ध्यान दिएको भएमा पनि वहाँहरूलाई इतिहासले भनिदिने हो ।' नंसालका ती सैकडौं बौद्धहरूले प्राण गुमाउन परेका, सैकडौं मानिस चला पाखवाट ग्वलामा निकाला गरेको, साँखुको वज्रजोगिनीको चैत्यले टाउको तल पर्ने गरी घोप्ट्याइ रहनुपरेको र हरेक देगल नजिकै हिंसा कार्य गर्दै आएको इत्यादी कुरा ।

बुद्ध राजनैतिक व्यक्ति हुनुहुन्नथ्यो तर राजनीतिक सम्बन्धमा बुद्धले आफ्नो धारणालाई स्पष्ट पार्नु भएको छ । उहाँ प्रजातन्त्रवादी हुनुहुन्थ्यो । उहाँ समाजवादी हुनुहुन्थ्यो । उहाँको आर्थिक दृष्टिकोण स्पष्ट थियो । उहाँ भन्नुहुन्थ्यो आधारभूत आवश्यकता पूर्ण नभएसम्म उन्नति हुन सक्दैन । आर्थिक उन्नति नभई आध्यात्मिक शान्ति पाउन सकिदैन, न त शान्ति स्थापना नै हुन्छ ।

देश समाजमा भएका समस्याहरूमा व्यक्तिहरूको चार प्रकारको पाप कर्मको भूमिका रहन्छ । जुन व्यक्ति चार प्रकारको पापकर्मबाट बच्दछ । त्यस शिलशिलामा भगवान् गौतम बुद्धले उपदेश दिनु भएको छ ।

छन्दा दोसा भया मोहा, योधम्मं नातिवत्तति ।

आपुरति तस्स यसो, सुक्कपक्खेव चन्दिमाति ॥

अर्थ: जुन व्यक्ति छन्द, द्वेष, मोह वा भयको वशमा हुँदैन, उसको यश-कीर्ति शुक्लपक्षको प्रकाश भै भन भन् वृद्धि हुन्छ ।

“यो लोकमा कतिले छन्द (प्रेम वा राग वा इच्छा) को वशमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गर्छ । कतिले द्वेषको वशमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गर्छ । कतिले मोहको वशमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गर्छ । कतिले भयको वशमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गर्छ । परन्तु गृहपति पुत्र ! आर्यश्रावकहरूले उक्त छन्द, द्वेष, भय र मोहको वशमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गर्दैनन् ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

छन्द भनेर प्रेम वा रागलाई भन्छ। प्रेम वा रागको वशमा बसेर गर्न नहुने पाप-कर्म गरेकोलाई 'छन्दागति' भन्छ, अर्थात छन्द (प्रेमको वश)मा लागेर नचाहिने बाटोमा गएको भन्छ। त्यस्तै द्वेषको वशमा गर्न नहुने पाप-कर्म गरेकोलाई 'द्वेषगति' भन्छ। भयको अधीनमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्मलाई 'भयागति' भन्छ। मोहको अधीनमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गरेकोलाई 'मोहगति' भन्छ।

यो मेरो मित्र हो, यो मेरो सम्भत्तमित्र (धेरै विश्वासीलो मित्र) हो, यो मेरो आफन्त हो अथवा यसले मलाई लंछन (घूस) दिएको छ भनेर पक्षपाती भएर प्रमादको अधिनमा लागेर जिताउनु पर्नेलाई हराएर, हराउनु पर्नेलाई जिताएर, फेरी माथि राख्नु पर्नेलाई तल राखेर वा तल राख्नु पर्नेलाई माथि राखेर विभिन्न प्रकारले असत्य र अयोग्यबाट पाप गरेर छन्दको अधिनमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गर्नेलाई 'छन्दागति' छन्दको वशमा गएको भनिन्छ।

द्वेषको अधिनमा लागेर अनेक पाप-कर्म गर्नेलाई 'द्वेषगति' अर्थात द्वेषको वशमा गएको भनिन्छ। यस्तो व्यक्तिले पनि यो मेरो शत्रु हो, यो मेरो मित्र हो भनि गुणलाई पनि दोषमात्र देखेर अगाडि राखी मनमा द्वेषभाव राखेर माथि उल्लेख गरेभै अनेक प्रकारले अनाचार गर्दछ।

भयको अधीनमा बस्नेले पनि अनेक पाप गर्दछ। यो मान्छे शासकको मान्छे, यसको पक्ष लिएन भने यसको तर्फ मलाई के गर्दछ, के गर्दैन भनेर भय लिएर डराई 'साँचो कुरालाई भूट र भूटो कुरालाई साँचो' भनि अनेक अपराध गर्दछ, जसलाई 'भयागति' भयको अधिनमा गएको भनिन्छ, यसरी त्यस्तो प्रकारको व्यक्तिले अनेक अयोग्य तथा गर्न नहुने काम गर्दछ।

फेरी मोहको अधिनमा पुगेर गर्न हुने नहुने अनेक काम गर्दछ। यसलाई 'मोहागति' अर्थात मोहको अधिनमा गएको भनिन्छ। मोहित हुने

कुशल कार्य गर्न कठिन !

व्यक्तिहरुले पनि प्रायः गरेर गर्न नहुने काम नै गरिरहन्छन्। त्यस्ता व्यक्तिसँग विवेक विचार पनि पुगेका हुँदैनन् ।

कुनै वस्तुलाई भाग बाड्नु परेमा छन्दको अधिन हुनेले आफूलाई मन पर्नेलाई बढी राखिदिन्छ, मन नपर्नेलाई कम राखिदिन्छ। द्वेषको अधिन हुनेले रिसको भोकमा योग्य अयोग्यको विचारशून्य भएर माथि उल्लेख गरेभै पक्षपात गर्दछ। भयको अधिन हुनेले 'यसलाई अलि बढी राखिदिन्छु नभए यसले के गर्ला नगर्ला' भनि डराएर बढी राख्छ। फेरी मोहको अधिनमा हुनेले कसलाई बढी राख्नु पर्ने कसलाई कम राख्नु पर्ने भनि केही थाहा पाउन नसकी मोहित भएर कम राख्नु पर्नेलाई बढी र बढी राख्नु पर्नेलाई कम राखिदिन्छ। यस प्रकारले छन्द, द्वेष भय र मोहको अधिनमा लागेर गर्न नहुने पाप-कर्म गर्दछ।

अब व्यक्तिले आफूलाई यस्तो कार्य गर्नबाट बच्न वा आफूलाई धार्मिक सबल बनाउन धम्मपदको श्लोक अनुरूप आफूलाई सबल बनाउनु आवश्यक छ।

**यो वे उप्पतितं कोधं-रथं भन्तं व धारयो
तम'हं सारथिं ब्रूमि-रस्मिग्गाहो इतरो जनो ॥**

अर्थ: मार्ग भ्रष्ट भएर गलत वाटोमा हिडेको रथलाई रोके भै, आफूसँग निस्की सकेको क्रोध रोक्नेलाई नै सारथी भन्न योग्य, अरू त खाली डोरी समाउने जस्तो मात्र हुन्छ।

**अक्कोधन जिने कोधं-असाधु साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन- सच्चेन अलिकवादिनं ॥**

अर्थ: अकोधले क्रोधलाई जित्नु पर्दछ; पाप गर्नेलाई पुण्य गरेर जित्नु पर्दछ; भूठावादीलाई सत्यवादी भएर जित्नु पर्दछ।

आजको सामाजिक वातावरणको विकासको लागि प्रत्येक व्यक्तिले बौद्ध शासन, अनुशासन अनुरूप क्रियाकलाप गर्नको लागि मानसिक क्षमतामा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अभिवृद्धि गर्न युवा पुस्तालाई यस्तो अमूल्य शिक्षा दिनु समयको माग पनि हो ।

भवतु सब्ब मङ्गलम !

(आनन्द भूमि वर्ष ३६ अंक ५ भाद्र पूर्णिमा २०६५)

सानी वज्यै हिरा देवी

आफै हिँड्न पर्छ, तथागत केवल मार्गदर्शक हुन्

बोधिसत्त्व शिद्धार्य गौतमको जन्मदिन, कठिन दुष्कर तपस्या आदि इत्यादिको चक्र पछि बुद्धत्वलाभ तथा ४५ वर्ष सम्म गाउँ शहरहरु तथा राजा देखि रंकसम्मलाई धर्मदेशना प्रवचनबाट समाज, जनकल्याणको बाटो देखाउनुभएका भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाणको दिन समेत परेको त्रिसंयोग वैशाख पुर्णिमाको पावन अवसर बौद्धमार्गिहरुको लागि मात्र नभइ सबै मानव जातिको लागि ठूलो पर्वको रूप भएको सायद विमति होला । संयुक्त राष्ट्र संघले पनि यो दिनलाई पर्वको रूपमा मानेका यसको ज्वलन्त उदाहरण हुन् । तर जस्तोसुकै ठूलो र महान पर्व नै भए पनि, यदि व्यक्तिहरुले शिक्षा ग्रहण गरेर पनि, व्यवहारमा (मार्गमा हिँड्न, दर्शन अनुरूप जीवन डोह्याउन) लागू गरेन भने त्यसबाट कोही पनि लाभान्वित हुन सक्दैनन् ।

तथागत स्वयंको जीवनीकालमा नै कयौं वादविवाद, कयौं प्रपञ्चसहितको घटनाहरु हामी पढ्न सक्छौं भने तथागतको निर्वाणका केही महिनापश्चात नै संघमा आएका विवादका कारण संगायन गर्न परेको इतिहास तथा अभि सदियों पछि विभिन्न सम्प्रदायहरुको उदय देखि १८ शाखाहरुसम्म विस्तार भएको इतिहासको पाना पनि छ । विवादको कारणले संगायन हुनु, क्रमशः यसका अभिलेखहरु लिपिवद्ध हुँदै बुद्धशासनको विकासमा फाइदा नै पुगेको मान्न सकिन्छ । तर समयको बहाव र परिवर्तनसँगै विभिन्न मतमतान्तर आदिहरुको संगम, राजनैतिक प्रणालीको दबाव, सामाजिक प्रथा, आदिको कारणले पनि क्रमशः शुद्ध बुद्धशिक्षा जम्बुद्विपबाट लोप हुँदैगएको समेत इतिहास नै हो ।

दुर्भाग्य नै भन्नु पर्छ, जन्म भूमी आधुनिक नेपाल र कर्मभूमी आधुनिक भारत (जम्बुद्विप)मा बुद्धशिक्षा समग्र रूपमा नै लोप भएको

देखिन्छ, केवल नाममात्र सम्भनाको रूपमा बाँकी रहेको आभाष हुन्छ । केही देशमा (बर्मा, श्रीलंका आदि) बौद्ध परम्परा जिवित रहेका अवस्थाबाट करीव सयवर्षअगाडी फेरी नेपालमा पनि यसको शिक्षाको पुनर्जागरण भएको इतिहास पनि जीवन्त नै छ ।

परीवर्तनका लहरहरु, चाहे सामाजिक, आर्थिक राजनैतिक प्रणाली चाहे जे सुकै कारक तत्व भए पनि बुद्धशिक्षाको अभावबाट भारतीय उपमहाद्विप सदियौंसम्म यसको लाभबाट बंचित हुनु परेको यथार्थ हो भने अभ्र पनि यस सामु निकै चुनौति र कठिनाइ भएको अवस्थामा सायद कसैको विमती होला ।

विभिन्न कालखण्डमा देशमा विभिन्न राज्य व्यवस्था, प्रणालीहरु रुपान्तरणको लागि जन संघर्ष आदि इत्यादि हुँदै गए तर के जनमानसमा शान्ति र सुखको अनुभूति भए त ? सुखी भएका जनता र दुःखमा रुमल्लिएका जनताहरुको संख्यात्मक भिन्नता मात्र होइन, मूल मर्म र कारक तत्व के हो, पहिचानको स्पष्ट जरुरी भएको देखिन्छ । अलिखित इतिहास देखि किरात, मल्ल, शाहकाल, राणाकाल, पंचायत, बहुदलीय व्यवस्था, संघिय लोकतान्त्रिक व्यवस्था सम्मको इतिहास र वर्तमानसम्मको परीवेशमा नेपाल र आमजनमानसको अवस्थालाई कसरी मापन गर्न सकिन्छ ? जुनसुकै राजनीतिक व्यवस्था, काल आदि सबै आमजनमानसको सुख सुविधाभन्दा केही समूह र वर्गको स्वार्थजन्य कृयाकलापभन्दा पृथक हुन नसकेको यथार्थ हो वा होइन ? केही समूहको स्वार्थ, स्वार्थजन्य क्रियाकलापको अर्को शब्द लोभ, द्वेष, राग नै हो भन्न सकिन्छ कि सकिँदैन । व्यक्तिको विकृतिजन्य क्रियाकलाप नै राज्य व्यवस्थाको दुरावस्थाको जिम्मेवार हो कि होइन ? राजनैतिक प्रणालीले सुसाशनको प्रत्याभूति र देश विकास गर्ने नभइ, निति नियमको परीपालन गर्ने स्वच्छ मानव संशाधननै दिगो विकास तथा शान्तिको मुख्य आधार र खम्वा मान्न सकिन्छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

समय कालखण्डमा राजनैतिक प्रणालीहरूको परीवर्तन, जन लहर आकांक्षा आदि इत्यादीको अवस्थाबाट हामीले केही सिक्न सकिन्छ, भने त्यो हो 'राजनैतिक व्यवस्था, प्रणालीले देशको विकास गर्ने होइन बरु राजनीति रूपी रथलाई अगाडी बढाउने चार पाँग्रारूपी प्रशासन, सेवाग्राही, न्याय प्रणाली, राजनीति आ-आफ्नो भूमिकामा शुद्धता र चरित्रसहितको कार्यन्वयनमा' प्रतिवद्धताको आवश्यकता हो । अर्को अर्थमा समाजका यावत क्षेत्रका जनमानसहरूमा अकुशल कार्यबाट बंचित भइ कुशल कार्यतर्फ अग्रसर हुनु नै व्यक्ति स्वयं र समाजको हितको मूल आधार हुनेमा शंका छैन । कपिलवस्तुका राजकुमार बोधिसत्व शिद्धार्थले राजपाटको सुखसयल भन्दा ज्ञानरूपी सुख खोजेको, प्राप्त भएपछि लोक कल्याणकोलागि गाउँ गाउँ नगर नगर चारीका गर्दै उपदेश दिने कार्य सहित विताउनु भएको जीवन पद्धति समाज सेवाको अतुलनिय उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । यस परीवेशमा धम्मपदमा उल्लेखित गाथा समरणीय छ ।

पथव्या एकरज्जेन-सगस्स गमनेन वा ।

सब्बलोकाधिपच्चेन-सोतापत्तिफलं वरं ॥

अर्थात् सबै पृथ्वीको राज्यभोग गर्नुभन्दा, स्वर्गमा जानुभन्दा, सबै लोकको अधिपति हुनुभन्दा स्रोतापत्ति फल प्राप्त गर्नु नै उत्तम छ ।

विश्वको बहुसंख्यक जनता विभिन्न किसिमको समस्याहरूबाट ग्रस्त भएको वर्तमान सबै समक्ष छर्लङ्ग छ । जो कोही व्यक्ति सुख र शान्तिकोलागि विभिन्न उपायहरूको खाजीको क्रममा देशदेशान्तरमा बसाइँ सराईदेखि विभिन्न शिद्धान्तहरूको खोजमा भुलिरहेको वास्तविकता नै हुन । भगवान् बुद्धबाट देशना भएका दर्शन शिक्षाको अभाव नै व्यक्तिको आजको अवस्थामा रहेको कुरा स्वीकार गर्न कठिनाइ भइरहेको वास्तविक चित्रण हो । यो शिक्षा कुनै व्यवस्थाले आफैँ दिने त होइन होला, शिद्धान्त त भगवान् गौतम बुद्धबाट अधिनै प्रतिपादित भइसकेका हुन, यसलाई कुन रूपमा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अंगिकार गर्ने वा नगर्ने भन्नेचाहीं राजनैतिक व्यवस्था, प्रणालीमा निर्भर रहन्छ । यो शिक्षा दर्शनको अभावमा समाजनै गलत भुमरीको चक्रमा फसिरहेको मात्र नभई व्यक्ति स्वयं महान शिक्षा लिन र कुशल कर्म गर्नबाट बंचित हुने नै भयो । यो शिक्षा र दर्शन विनाको कुनै पनि राज्य व्यवस्था असफल हुनमा के को आश्चर्य भयो र ?

भगवान् गौतम बुद्धले आफ्नो मत वाद, धर्म प्रचार प्रसार गर्ने उद्देश्य लिनु भएन, लोक कल्याणको लागि अथक प्रयास र मार्गमात्र देखाउन भएको हो । यस शन्दर्भमा बुद्धवचन स्मरण गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

तुम्हेहि किच्चं आतप्यं - अक्खातारो तथागता ।

पटिपन्ना पमोक्खन्ति - भायिनो मारबन्धना ॥

अर्थात् तिमीहरू आफैले आ-आफ्नो काम गर्नु पर्दछ, तथागतले केवलमार्ग मात्र देखाउनु हुन्छ, ध्यान गर्ने मार्गमा हिंडने ध्यानी मार बन्धनबाट मुक्त हुन्छ ।

यस अर्थमा पनि भगवान् बुद्धले हरेक व्यक्तिको स्वयंको कर्मप्रति सजक सतर्कता अपनाई कार्य सम्पादन गर्न उत्पेरित गर्नुभएको छ ।

जो कोही व्यक्तिको कर्म प्रति सचेतता, अकुशल कार्यको विपरीत कुशल कार्य विना राज्यमा जुनसकै प्रणाली व्यवस्था भए पनि देशको विकास हुन सक्दैन ।

महान दार्शनिक, मानवतावादी, वैज्ञानिक, चिकित्सक भगवान् बुद्धप्रति सादर वन्दनासहित धर्मको शुद्धता कायम राख्न प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग भूमिका खेल्न हुने विगत देखि वर्तमान सम्मका सबै संघ, अनागरिका, उपासक उपासिकाहरू प्रति पनि कृतज्ञता जाहेर गर्नु सबैको कर्तव्य भएको थान्दछु ।

बुद्धजयन्ती, बुद्ध सम्वत्वाट बुद्ध शिक्षा नपाएका व्यक्तिहरूलाई शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर मिलोस् तथा, शिक्षा पाएकोहरूबाट व्यवहारमा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

लागु गरी मार्गमा हिडन सक्ने थप उत्साह उमङ्गको हेतु बनोस्, समाजमा शान्ति सुव्यवस्था कायम राखी राज्य व्यवस्थामा समेत प्रत्यक्ष प्रभाव र योगदान हुनसक्ने रूपमा फलिभूत होउन् भनी मङ्गलमय कामना गर्दछु ।
आखिर तथागतले त बाटोमात्र देखाउनु भएको हो हिड्ने त व्यक्ति स्वयं नै हो ।

सबैको मङ्गल होस् !

(आनन्द भूमि वर्ष ५१ अंक १ वैशाख पुर्णिमा २०८०)

नवलपुर दाउन्ने

धर्म तीन चरण परियत्ति, पटिपत्ति, पटिवेधन

आज देश, समाज र विश्वको विकराल अवस्थालाई मध्यनजर गर्दा भगवान् गौतम बुद्धद्वारा प्रतिपादित धर्मदर्शनको महत्व भन्नु बढेकोमा शंका छैन ।

बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरेपछि बारम्बार व्यक्तिहरूलाई आफ्नो कर्मको फल आफैले भोगनुपर्ने तथा मानिसहरूले प्रत्येक क्षण आफ्नो चित्तलाई क्लेशमुक्त बनाउनमा लाग्न जोड दिनुभयो न कि सैद्धान्तिक वादविवाद र कर्मकाण्डमा अल्झिन । जुन प्रश्न निरर्थक छ तथा व्यक्तिको क्लेश निर्वाणको लागि उपयोगी हुँदैन, वहाँ त्यसमा मौन रहनुहुन्थ्यो र यसलाई वहाँको अव्याकृत बचन भनी प्रख्यात पनि छन् ।

व्यक्तिहरूको भेद आफ्नो कर्मले गर्दा हुने हो र त्यही अनरूप व्यक्तिहरूको आफ्नै सोचाई र कर्ममा भेद हुने त भयो नै ।

आज एउटा साधारण तरिकाले यी सम्प्रदायलाई विभाजन गर्ने तरिकामा थेरवादले श्रावकयानको बाटो समाउँछ र महायानले सम्यकसम्बोधिको बाटो अंगाल्छ, भन्ने गरिन्छ । श्रावकयानमा श्रावकहरू आफ्नो अन्तिम लक्ष्य आफू अरहंत हुनेमात्र हो तर सम्यकसम्बोधि यानमा सबै प्राणीहरूलाई उदार नगरेसम्म आफू निवारण प्राप्त नगरी बोधिसत्वको रूपमा नै रही रहने हो । यो प्रत्येक व्यक्तिको आ-आफ्नो भेद हो तर यसमा एउटा बाटो अँगाल्ने समूह र अर्को बाटो समाउने समूह भनी समूह विभाजनको तरिका नै कतै गलत त होइन ?

बुद्धद्वारा प्रतिपादित चारआर्यसत्य, प्रतीत्यसमुत्पाद, त्रिलक्षण आदिमा भेद नमान्ने तर श्रावकयान र बोधिसत्वयान भनी थेरवाद र महायानमा विभाजन गर्न व्यक्ति पुद्गलको आफ्नो कुशल अकुशल कर्मको आ-आफै जिम्मेवार हुने प्रक्रियालाई कतै समूहगत जिम्मेवारीमा सार्ने कोशिस त होइन ?

कुशल कार्य गर्न कठिन !

यस सिलसिलामा बुद्धद्वारा अव्याकृत व्याख्यालाई पनि व्याख्या गर्ने कोशिस भएको मान्न सकिन्छ । बुद्धले आफ्नो शिष्यहरूसंग जंगलमा चारिका गर्नुहुँदा वनको रूखको हाँगा हातमा लिएर, आफ्नो हातमा भएको रूखको हाँगा र जंगलमध्ये कुन बढी भएको भनी सोध्नुभएको थियो । निश्चय नै जंगलमा रूखको हाँगा बढी भएको भन्ने जवाफ शिष्यहरूबाट पाएपछि, वहाँले पनि आफूले पत्तालगाएको ज्ञान पनि धेरै भएको तर आफूले काम लाग्ने कुरामात्र बताएको कुरा सम्भिन योग्य छन् । तथागतको परिनिर्वाणपछि, नियम र धर्म नै शास्ताको उत्तराधिकारी हुनेछ, भनेका सन्दर्भमा यहाँ थेरवाद र महायानको विभाजन आफैमा यही नियम विनियम नै शास्ताको उत्तराधिकारी मान्नेहरूकोबीचमा विनियममा आएको मतभेद भन्दा अरू केही होइन ।

बुद्धले खेतको प्रकारमा फरक भएभै, श्रावकहरूलाई पहिलो तह, उपासक र उपासिकालाई दोश्रो तहको र धर्म श्रवण नभएका व्यक्ति पद्गलहरूलाई तेश्रो तहको खेतजस्तै मान्नुभएको छ । यसैगरी रथको पाँगा भिक्षु, भिक्षुणी तथा उपासक, उपासिकालाई चार पाँगा भन्नुभएको छ । व्यक्तिको आफ्नो कर्म अनुरूप चार प्रकारको भेद (१) प्रकाशबाट प्रकाशमा जाने (२) प्रकाशबाट अँध्यारोमा जाने (३) अँध्यारोबाट प्रकाशमा जाने र (४) अँध्यारोबाट अँध्यारोमा जाने हुन्छन् भनी बताउनुभएको सन्दर्भमा यहाँ कुनै वादले व्यक्तिलाई तार्ने होईन बरु व्यक्तिको आफ्नो कर्मनै आफ्नो निर्वाणको लागि जिम्मेवार छन् ।

यसै सिलसिलामा धम्मपदको अत्तवग्गो अन्तर्गत १६० औं श्लोकलाई स्मरण गर्न सान्दर्भिक हुनेछ ।

अत्ता हि अत्तनो नाथो - कोही नाथो परो सिया ?

अत्तना'व सुदन्तेन - नाथं लभति दुल्लभं ॥

अर्थ- आफ्नो मालिक आफै हो, आफूबाहेक अरू को नाथ छ ? आफूले

आफूलाई दमन गरेकोलाई दुर्लभ नाथ (मालिक) प्राप्त हुन्छ ।

बुद्ध स्वयंले बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि संसारका व्यक्तिहरूको अज्ञानता देखी आफ्नो ज्ञान बुझ्नसक्ने व्यक्तिहरू छैनन् भनी निराश हुनुभयो र पछिमात्र धर्म बुझ्न सक्नेहरू पनि छन् भनी आफ्नो ज्ञान बताउन लाग्नुभयो । सम्यकसम्बुद्ध आफू स्वयंले प्राणीहरूको निर्वाणको जिम्मा लिनसक्नुभएन भने आज त्रियानमध्येको सम्यकसम्बोधिलाई बोधिसत्त्वयानको रूप दिई, सम्पूर्ण प्राणीहरूको निर्वाण नभएसम्म आफू बोधिसत्त्वको रूप लिदै रहनु भनेको सम्यकसम्बुद्धको रूपभन्दा माथिको तह हुन् वा बुद्धले कुनै पनि जन्मभन्दा निर्वाण नै सर्वश्रेष्ठ हुन् भनी भनेकासँग अन्तरविरोध भएको हो कि होइन ?

यसै प्रसंगमा अहिलेको भद्र कल्पमा हुने पाँचबुद्धमध्ये चारबुद्ध अवतरण भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा अब भविष्यमा मैत्रेय बुद्ध आउन बाँकी छन् भन्ने बौद्ध विश्वासमा बोधिसत्त्वयान अन्तर्गत सबै प्राणीहरूको निर्वाण नभएसम्म फेरिफेरि बोधिसत्त्वको जन्म हुन्छ, भन्ने कथन विश्वासमा केही असमानता त छैन ? दीपंकर बुद्धको पालामा सुमेध ऋषिले सम्यकसम्बुद्ध हुने प्रतिज्ञा गर्नु र आज महायान सम्प्रदायको बोधिसत्त्वयान परिकल्पना एउटै हो वा फरक फरक हुन् ? बुद्धले श्रावकयान, प्रत्येक बुद्ध र सम्यकसम्बोधि भनेको कसैको समूहगत भेदको लागि भनेको निश्चय नै होइन, बरू व्यक्ति पुद्गलको आफ्नो कर्म व्यवहारले हुने भेद हो । यस्तोमा कुनै व्यक्तिले कुन बाटो समाउने आफ्नो कुरा भयो नै तर कुनै वादको नाम दिई कसैलाई तार्ने कुनै वाद वा समूहले मात्र नसक्ने स्वतः सिद्ध छ ।

अब एकपल्ट त्रियानको रूपमा श्रावकबुद्ध, प्रत्येकबुद्ध र सम्यकसम्बोधिको बारे एक नजर लगाऔं । श्रावक बुद्ध (अरहंत) फेरि जन्म लिनु नपर्ने हुन् भने, प्रत्येकबुद्ध त्यस्तो बुद्ध हो जसले आफ्नो बोधिज्ञान अरूलाई सिकाउँदैन र सम्यकसम्बुद्धले मात्र आफ्नो ज्ञान अरूलाई

कुशल कार्य गर्न कठिन !

बताउन सक्नुहुन्छ। यहाँ निश्चय नै यी तीन (श्री गोकुलज्यको प्रवचनमा दुई बुद्ध (सम्यकबुद्ध र प्रत्येकबुद्ध) मात्र देखाएको छ) बुद्धमा सम्यकसम्बोधिको गरिमा तथा महत्त्व अन्य दुईभन्दा बढी भएकोमा शंका छैन।

बुद्धले यो संसारमा सम्यकबुद्ध वाहेक प्रत्येकबुद्ध समान अरू कोही छैन भन्नुभएको सन्दर्भमा पनि यी त्रियानहरू कुनै समूहगत भेदभन्दा व्यक्तिगत भेद भएको निश्चय नै हो।

चार आर्यसत्य बुझ्न नै बुद्धद्वारा बरोबर जोडिदिनु भएको सन्दर्भ र बुद्ध स्वयंले तथागतको धर्मविनियम पालन भएसम्म स्थीर रहने र पालन नभएमा स्थीर नहुने भन्नुभएको कुरा सम्झन योग्य छ।

यसै गरी आफ्नै धर्म, भिक्षुणी संघ खडा भए १००० वर्ष टिक्नेमा आधा (५०० वर्ष) टिक्ने भन्नुभएको सन्दर्भमा पनि यदि स्विकारयोग्य नै छन् भने बुद्धको परिनिर्वाणको ५०० वर्षपछि यसमा धेरै विचलन परिवर्तन, सैद्धान्तिक व्याख्याहरू बढी भएको मान्न सकिन्छ।

अशोककालीन भारतमा विश्वभरमा धर्मदूतहरू विभिन्न देश प्रदेशमा पठाउने क्रममा श्रीलंका आदि ठाउँमा पनि धर्मदूतहरू प्रचारको लागि भए पनि कालान्तरमा बर्मामा पनि यसैअनुरूप धर्मप्रचार भए। त्यहाँ गुरुशिष्य परम्पराबाट शुद्धरूपमा बुद्धशिक्षा र विपश्यना परम्परा कायम हुँदैआएको मानिन्छ। साथै भारतबाट प्राप्त अमूल्य रत्न, भारत र विश्वबाट लोप भएपछि, बर्मालाई भारतबाट पाएको ऋण भारतलाईनै चुकाउने अवसर पाउनुको साथै बुद्धको परिनिर्वाणको २५०० वर्षपछि फेरि भारतबाट विश्वभर नै दोश्रो बुद्धशासन शुरु हुनेछ, भनी त्यहाँको जन विश्वासअनुरूप आज यसको प्रचार बढ्न गएको मान्न सकिन्छ।

चार आर्यसत्यमा विवादित नहुने हुन् भने अन्य सैद्धान्तिक भेदमा विभाजित भइरहनु थेरवादी होस वा महायानी, दुबैलाई हित हुँदैनन्। यस सन्दर्भमा संयुक्तनिकाय (सलायतन वर्ग, परिच्छेद ४, जम्बुखादक

कुशल कार्य गर्न कठिन !

संयुक्त, अविज्जा सुत्त प्रकरण ९) जम्बुखादक परिव्राजकले सारीपुत्रलाई सोधेको प्रश्नको चर्चा हेर्नु प्रासांगिक हुनेछ ।

अविद्या, अविद्या भन्ने भनाई छ, आवुसो सारिपुत्र, अविद्या भनेको के हो ?

आवुसो, दुःखको अज्ञान जो छ, दुःख समुदयको अज्ञान, दुःख निरोधको अज्ञान, दुःख निरोध गामिनी मार्गको अज्ञान आवुसो यसलाई नै अविद्या भनिन्छ ।

आवुसो यो अविद्याको प्रहाणको लागि केही मार्ग छ त ?

आवुसो निश्चय नै यस्तो अविद्या प्रहाण गर्ने बाटो छ ।

आवुसो अविद्याको प्रहाणको लागि के मार्ग छ त ? आवुसो यो यही आर्यअष्टांगिक मार्ग हो ।

कुशल कर्मले सुखकर पुनर्जन्म गराउन सक्दछ र जुनसुकै प्रकारको पुनर्जन्मभन्दा जन्मको निरोधलाई नै बढी महत्व दिइनु पर्दछ । जन्म हुनु नै खतरा हो । सर्वोच्च स्वर्गलोकको जन्मलाई भन्दा कुनै पनि लोकमा पुनर्जन्म नहुनेलाई नै बढी ग्राह्यता दिइनुपर्छ । कोही व्यक्ति अरु पुनर्जन्मको ईच्छा गर्दैन भने उसले चारआर्यसत्यलाई जान्नुपर्दछ र यी चतुरार्यसत्यले नै पुनर्जन्म (भव) को निरोधतिर लैजान्छ भन्ने कुरा बुझ्नु पर्दछ । प्रसंगवश महापरिनिर्वाण सूत्रको चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुनेछ ।

भिक्षुहरू ! चारआर्यसत्यहरूको अनुबोध नहुनाले नै यस प्रकार दीर्घकालदेखि यो संसरण (आवागमन) मेरो र तिनीहरूको भइरहेको छ । कुन कुन चार ?

भिक्षुहरू ! दुःख आर्यसत्य, दुःख समुदय आर्यसत्य, दुःख निरोध आर्यसत्य र दुःख निरोध गामिनी प्रतिपदा आर्यसत्य ।

भिक्षुहरू ! यी आर्यसत्यहरूको अनुबोध गयो कि भवतृष्णा उछिन्न हुन्छ, भव नेत्री (तृष्णा) क्षीण हुन्छ र अनि जातिकै निरोध हुन्छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

आज देश समाजको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दा बुद्धदर्शन र व्यवहारको महत्व बढेकोमा शंका छैन। यहाँ हामी सैद्धान्तिक वादविवादमा अल्भिनुभन्दा मिलिन्द प्रश्नमा उल्लेख्य उपासक उपासिकामा हुनुपर्ने जुन गुण बताइएको छ, त्यसलाई मनन गर्ने बढी उपयोगी हुनेछ। यी दश गुणहरू यसरी छन्। (१) उपासकले आफ्नो भिक्षुहरूसंग सुख दुःखमा सहानुभति राख्नुपर्दछ। (२) धर्ममा अधिपति हुनु पर्दछ। (३) आफ्नो सामर्थ्यले दान दिने हुनुपर्दछ। (४) बुद्धशासन तल गिरेको बेलामा पुरा सामर्थ्यले यसलाई उकास्न प्रयत्न गर्नुपर्दछ। (५) सम्यकदृष्टि हुनु पर्दछ। (६) कौतुहल भएर जीवनभर अर्को मतमा नलाग्ने हुनु पर्दछ। (७) शरीर र वचनले पूरा संयम हुनु पर्दछ। (८) शान्तिप्रिय र एकता मन पराउने हुनु पर्दछ। (९) खालि देखाउनलाईमात्र धर्मको आडम्बर नगर्ने हुनुपर्दछ। (१०) बुद्ध, धर्म र संघको शरणमा गएको हुनुपर्दछ।

कसैलाई पनि शब्दको मोहजालमा भुलाई तथा राम्रो नराम्रो भन्दैमा कसैले कसैलाई मुक्ति दिन नसकिने स्वतः सिद्ध छ। यी समूहको बीचमा सैद्धान्तिक र व्यावहारिक भिन्नतामा अल्भिनुभन्दा, बुद्धले बताउनुभएको मार्ग-आर्यअष्टांगिक मार्ग अवलम्बन गरी आफ्नो क्लेश हटाई कुशल कर्म र व्यवहारद्वारा देश समाजको वातावरण स्वच्छ र सुन्दर पार्नमा ठूलो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने आजको आवश्यकता हो र यसमा कसैको दुई मत हुँदैन।

यसै गरी शब्दमा मात्र जोड नदिने हो भने, बुद्धको सम्पूर्ण बुद्धवचनहरू र त्यस सम्बन्धी ५२, ६०२ पेज, ७४,४८,२४८ शब्दहरूमा बुद्धधर्म बौद्धधर्म भनी उल्लेख भएको छैन वरु धम्मिको (धार्मिक), धम्मट्ठो (धर्मस्थ), धम्मि (धर्मी), धम्मचारी (धर्मचारी) र धम्मविहारी (धर्म विहारी) आदि शब्दमात्र पाउँदछौं। यसरी यदि बुद्धधर्म भन्ने नै छैनन् भने फेरि यहाँ थेरवाद र महायान भनी विभाजन भइरहनु आफैमा गलत थहरिन्छ कि थहरिँदैन ?

कुशल कार्य गर्न कठिन !

यसै गरी गौतम बुद्धले आफ्नो श्रावकहरू पनि यदि व्यवहारमा धर्म धारण गरेन भने आफूसँग हुननसक्ने र यदि गृहस्थहरू नै बरु आफ्नो धर्म धारणमा खरो उतर्न सक्थे भने यी गृहस्थहरूनै आफ्नो नजिक रहेको बताउनुभएको छ ।

धर्मको तीन तह परियत्ति, पटिपत्ति, पटिवेध हुन् । आज परियत्तिमा (सैद्धान्तिक ज्ञान) मात्र जोड दिएर कुनै व्यक्तिले पटिपत्ति र पटिवेधनमा ध्यान दिएन भने त्यसको औचित्य साबित हुन सक्दैनन् । जसले परियत्ति ज्ञान हासिल गर्दछ, त्यसले पटिपत्ति (व्यावहारिक, प्रतिपत्ति, प्रतिपादन, धर्मधारण गर्दछ, अर्थात् शील समाधिको बाटोमा हिंडुछ) मार्ग अवलम्बन गरेको खण्डमा मात्र आफू तथा अरूलाई पनि भलो हुन्छ, खालि सैद्धान्तिक ज्ञानले मात्र भलाई हुन सक्दैन । त्यसैगरी धर्मको तेश्रो तह पटिवेधन (प्रतिवेधन) हो र यसमा व्यक्तिले आफ्नो चित्तको अध्ययन अनुसन्धान शुरू गर्दछ । यस प्रक्रियाबाट मनको विकारबाट मुक्त हुन शुरू हुन्छ । यसरी धर्मको तीनै तह परियत्ति, पटिपत्ति, पटिवेधन निकै जरूरी छन् भने परियत्ति, पटिपत्तिको लागि, पटिवेधनको लागि आवश्यक छ ।

आज देश समाजको विकराल अवस्थालाई मध्यनजर गर्दा देश समाजमा बौद्ध ज्ञान (अध्ययन), व्यवहार र प्रज्ञाको खाँचो भएकोमा दुई मत छैन ।

सबैको कल्याण होस ! सबैको मंगल होस् !!

(आनन्द भूमी वर्ष ३५ अंक ११ वि. सं. २०६४)

कर्म विपाक - ज्ञानविना विकास असंभव

संसारमा दिनानुदिन समस्यामाथि समस्या बढ्दै गइरहेको छ । विकसित राष्ट्रहरूमा समेत चैनको अवस्था छैन भने अल्पविकसित र दरिद्र राष्ट्रहरूको समस्याको त भन कुरै भएन । आज धनी वा गरीब राष्ट्र अथवा धनी व्यक्ति वा गरीब व्यक्तिहरूको बीचमा आर्थिक समस्या मात्र नभइ सामाजिक, मानसिक र अन्य समस्याहरू थपिदै गएको सबैतिर अनुभूति गरेकै विषय हुन् । धन भनेको समाजमा चाहिने वस्तु त हुन् तर धनले मात्र सबै समस्याको समाधान गर्न सक्दैन भनी भन्न आजको विश्वको अवस्था नै प्रयाप्त छ कि छैनन् ?

विश्वको राजनीतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, धार्मिक, स्वास्थ्य, न्यायिक, शैक्षिक, वैदेशिक, कुटनैतिक आदि क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरूको मूल जड के हो ? व्यक्तिको कर्म र विपाकको फल होइन ? कर्म र विपाकसम्बन्धी बुझ्न निम्नानुसारको उद्घाटन दिन सान्दर्भिक हुनेछ ।

“कर्मका अनेक संचितहरू नै जीवनमा हुने अनेक परिणामहरूका लागि हेतु हुन् । यही नै कर्म र विपाकको नियम हो, हेतु र प्रत्ययको सिद्धान्त हो । मानिसहरू भिन्न भिन्न परिस्थितिहरूमा जन्मिने कुरा हामी देख्छौं । कोही मानिसहरू अनुकूल वातावरणहरूमा जन्मन्छन् र तिनीहरू आफ्ना जीवनमा धेरै सुखकर अनुभवहरू प्राप्त गर्दछन् । अरू मानिसहरूको अक्सर गरेर प्रतिकूल अनुभवहरू नै हुने सम्भावना रहन्छन् । तिनीहरू दरिद्र हुन्छन् या तिनीहरू खराब स्वास्थ्य वा रोगबाट पीडित रहन्छन् । अपर्याप्त पोषणबाट पीडित भएका बालबालिकहरूको बारेमा कुरा सुन्दा हामीलाई अचम्म लाग्छ कि अरू केटाकटीहरूलाई चाहिए जति कुरा उपलब्ध हुन्छन भने तिनीहरूले मात्र यसरी किन दुःख पाउनु परेका होलान् ? भगवान् बुद्धको उपदेशानुसार यस संसारमा प्रत्येकले आफ्नै कर्मको फल मात्र भोग

कुशल कार्य गर्न कठिन !

गर्दछ । अतीतमा गरिएका कर्मले पछि, पनि आफ्नो फल दिनसक्छ । किनभने अकुशल कर्म र कुशल कर्म दुवै संचित रहन्छन् । कुनै एक जवान मान्छेले कसैलाई हिर्काएको छ, भने त्यो हिर्काइ मान्ने व्यक्तिले महशुस गर्ने पीडा जो छ, त्यो हिर्काउनेले गरेको कर्मको विपाक होइन । किनभने एउटाले गरेको कर्मको फल अर्कोले भोग गर्ने होइन । तसर्थ त्यो हिर्काइ मान्ने व्यक्तिले महशुस गरेको पीडा त्यस व्यक्ति स्वयंले पहिले गरेको कर्म विपाक मात्र हो, जुन अकुशल विपाक कार्य इन्द्रियमार्फत् उसले भोग गर्दछ । त्यो हिर्काउने व्यक्तिको कार्य त केवल हिर्काइ मान्ने व्यक्तिको कष्टको समीप कारण मात्र हो अथवा भनौं तात्कालिक हेतु मात्र हो । त्यस घडीमा विपाक उत्पत्ति हुनुको निमित्त त्यो कार्य (हिर्काउने) एउटा हेतु मात्र हो, अवस्थासम्म हो । त्यो अर्को व्यक्तिलाई अकुशल कार्य गर्न लगाउने त्यहाँ एउटा अकुशल चित्त थियो । केही अधि वा पछि, अथवा ढिलो वा चाँडो त्यो हिर्काउने व्यक्तिले पनि उसको आफ्नै अकुशल कर्मको फल भोग्नु नै छ । यसरी हामीमा कर्म र विपाक बारेमा बढी समझदार रहेमा हामीले हाम्रा जीवनका धेरै घटनाहरूलाई अब्ब बढी स्पष्ट रूपमा जान्ने बुझ्ने छौं ।”

(साभार : जीवनको प्रत्येक घडीमा अभिधर्मको उपयोग, अनु., आर. वि. वन्द्य)

यहाँ व्यक्तिको कर्म र कर्मफलको कुराभै लाग्छ तर के विभिन्न क्षेत्रमा हुने कृयाकलाप नै कसैले कसैलाई हिर्काएको (शोषक) र कोही हिर्काइएको (पीडित) पात्रको रूपमा आउने होइन र ? राजनीतिक, प्रशासनिक, सामाजिक, भाषिक, धार्मिक, स्वास्थ्य, न्यायिक, शैक्षिक, वैदेशिक, कुटनैतिक आदि क्षेत्रमा हुने अन्याय अत्याचारलाई कसैले कसैमाथि हिर्काएको मान्न सकिन्छ कि सकिंदैन ? केवल शारीरिक प्रहारलाई मात्र हिर्काएको अर्थमा लिने की अन्य वैचारिक-मानसिक शोषणलाई पनि हिर्काएको रूपमा लिने ?

कुशल कार्य गर्न कठिन !

आजको विश्वको समस्या भनेको व्यक्तिहरूले आफ्नो कर्म र विपाकको अर्थ नबुझेर आएको हो कि होइन ? वा आज विभिन्न क्षेत्रका शोषित पीडित व्यक्तिहरूले हिजोका विपाक भोगिरहेको मान्न सकिन्छ कि सकिदैन ? र आजको विभिन्न क्षेत्रका शोषकहरूले पनि भोलि आफ्नो कर्मको फल भोग्ने निश्चित छ कि छैनन् ?

आज समाजको यावत क्षेत्रमा अराजकताको स्थिति आउनुमा हाम्रो कर्मको फल नै हो भने अब हारजीतको युद्ध वा भौतिक सम्पत्तिको लाभको लागि हानथाप गर्नु व्यर्थ छ । आजको भौतिक संसारमा धनको लागि हारजीत र युद्धको जुन वातावरण छ, त्यो सबै अज्ञानता र सर्वश्रेष्ठ सम्पत्तिको भेद नजान्नाले भएको मान्न सकिन्छ कि सकिदैन ? यहाँ धम्मपदको केही श्लोक उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुनेछ ।

पमादम'नुयुञ्जन्ति-बाला दुम्मेधिनी जना ।

अप्पमादञ्च मेधावी-धनं सेट्ठव रक्खति ॥

अर्थ: मूर्खहरू प्रमादी भएर बस्छन्, तर पण्डितहरूले श्रेष्ठधन रक्षा गरेभै अप्रमादलाई रक्षा गर्दछन् ।

मा पमादमनुञ्जेथ-मा कामरतिसन्धवं ।

अप्पमत्तो हि भयान्तो-पप्पोति विपुलं सुखो

अर्थ: प्रमादी नहोउन, पञ्चकामगुणमा आशक्त नहोऊ । अप्रमादी भएर ध्यान गर्नु भने ठूलो सुखप्राप्त हुन्छ ।

संसारको हरेक क्षेत्रमा देखा परेका नानाथरीका भयहरू जस्तै राजभय, चोरभय, मनुष्यभय, आगोको भय, पानीको भय, पिशाचभय, नक्षत्रको भय, विभिन्न सरूवा रोगको भय, असतधर्मको भय, असतदृष्टिको भय, असतपुरूषको भय, विभिन्न जनावरहरूबाट हुने भय, सामाजिक उपद्रव वा दुर्घटनाको शिकार हुने आदि इत्यादि भयबाट घेरिएको यो विकराल संसारमा धनको लागि हानथाप, युद्ध र हारजीतको खेल सबै

कुशल कार्य गर्न कठिन !

प्रमादजन्य घटनाको रूपमा चित्रण गर्न सकिन्छ, कि सकिदैन ?

विभिन्न जातजाति भाषिक, राजनैतिक आदि क्षेत्रमा देखा परेका गूटबन्दि समूहगत भगडा सबै प्रमादजन्य कृत्याकलाप हो वा होइनन् ? विगतमा भन्ने सुन्ने गरेको 'एकता नै बल' भन्ने वाक्यांशको मर्म र अर्थ आज गलत कृत्याकलापको लागि समेत प्रयोग हुन थालेको अवस्था हो वा होइन ? यी सबैको जड व्यक्तिको अज्ञानता, अनि शोषक वा पीडक र शोषित वा पीडितको (हिर्काउने र हिर्काइको) स्वरूपमा मात्र परिवर्तन भएको हुन कि होइनन् ?

विश्वको, मानव जीवनको, श्रृष्टिको अवस्था नाजुक छ। हिर्काउने र हिर्काइने तत्व भइरहेसम्म, कर्म र कर्मको फलको विपाक आइरहनु निश्चित छ। कर्म र कर्मको फलको ज्ञान विनाको शिक्षाले समाज र विश्वको कल्याण नहुने स्वतः सिद्ध छ।

सबैको कल्याण होस !

(आनन्द भूमि वर्ष ३८ अंक ९ मिला पुन्डि/माघ वि. सं. २०६७)

Dhamma.Digital

व्यक्तिगत कार्य र सोचमा परीवर्तन आजको आवश्यकता

मानव इतिहासको विभिन्न कालखण्डमा थरी थरीका सामाजिक प्रचलन, विविध थरीका राजनैतिक प्रणालीहरूको लागु भएता पनि व्यक्तिहरूको वास्तविक सुख शान्ति तथा अमन चैनमा स्थायित्व कुनै पनि व्यवस्थाले गर्न नसकेको शिद्ध छ । शान्ति अमन चैनको विपरीत आज विश्वमा समस्याहरूको विकरालता थपिदै गएको अवस्था होइन र ?

नेपालकै कुरा गर्ने हो भने पनि किरातकाल, लिच्छविकाल, शाहकाल, राणकालका व्यवस्था हुँदै पञ्चायती व्यवस्था, बहुदलिय व्यवस्था समेतको प्रयोग भइसकेको अवस्था हो । यसै गरी हालको संघीय गणतान्त्रिक व्यवस्थाले पनि जनताहरूको ईच्छा आकांक्षाहरूको परीपुर्ति र शान्ति सुव्यवस्था, हक अधिकार आदिको लागि जे जस्तो प्रयोग भए, के वास्तविक अर्थमा जनताले सुखको अनुभूति गरेका मान्न सकिन्छ र ?

‘राजनैतिक क्रान्ति होइन, अब आर्थिक-सामाजिक क्रान्ति’, ‘अबको आन्दोलन अन्तिम आन्दोलन’, आदि इत्यादी नाराहरू सहितको कैयौं भाषणहरू भए, केही परीवर्तन भए तर जनताको दैनिक जन जीवनमा यसले सहजता ल्याएको अनुभूति भएको छ वा छैनन् भन्ने प्रश्नको गहन अध्ययन अनुसन्धानको आवश्यकता महसुस हुन्छ । देशको विभिन्न प्रशासनिक निकायहरूले कस्तो र कुन प्रकारले सेवा प्रदान गरीरहेको छन् तथा सेवाग्राहीले कस्तो प्रकारको सेवा प्राप्त गरीरहेको छ आदिमा समेत गहन विश्लेषण आजको आवश्यकता हो ।

सेवाग्राहीले स्तरीय र छिटो छर्रीता सेवा सहज रूपमा प्राप्त गर्न नसकी विभिन्न कठिनाइ भेल्लु परीरहेको वर्तमान अवस्था हो कि होइन ?

यसरी दैनिक जीवनमा आइपर्ने समस्याहरू र आकस्मिक रूपमा आइपर्ने समस्याहरूको समाधानकोलागि राज्य व्यवस्थाको संयन्त्रहरू चुस्त-दुरस्त

कुशल कार्य गर्न कठिन !

गर्ने कार्य राजनैतिक व्यवस्था वा प्रणालीमा मात्र निर्भर हुने हुन कि कार्यरत सबै क्षेत्रका व्यक्तिहरुका क्षमता, सेवाको भाव, सञ्चालन व्यवस्थापन पद्धति र अन्तरसमन्वय र सम्बन्ध तथा सूचनामूलक प्रचार प्रसार आदि इत्यादीको साथै अझ सेवाग्राहीको सचेतता र दक्षतामा समेत भर पर्ने हो ? प्रश्न गम्भीर छ ।

कार्यपालिकातर्फकै कुरा गर्ने हो भने कर्मचारी प्रशासन चुस्त-दुरुस्त हुन आवश्यक छ भने यसको लागि कार्यरत कर्मचारीहरु संगठन प्रतिको जिम्मेवारी, उत्तरदायित्व, विभिन्न निकायहरुबीच अन्तरसमन्वय, नीतिगत नियम बमोजिको कार्य सञ्चालन व्यवस्थापन हुनुपर्छ । सेवाग्राहितर्फको मैत्रीपूर्ण व्यवहारदेखि संगठनको बडापत्र, लक्ष्य अनुरूप कुशलतापर्वक काय गर्नु नै कर्मचारीहरुको पहिचानको कडी बनाउन पर्ने देखिन्छ । अझ हरेक संगठनले कर्मचारीहरु नियुक्तिपश्चात गराउने सपथ ग्रहण बमोजिम कार्य भए/नभएकोलाई समेत कार्य क्षमताको आधार बनाउन तर्फ पहलकदमी गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

देशमा कैयौं भाषा भाषी, जनजाति, फरक भेषभूषा लवाईखवाई, सामाजिक विधी व्यवहार, सयौं नियम-कानून भएको अवस्थामा सबै क्षेत्रका व्यक्तिहरु सजक र सक्षम नहुने मात्र नभई व्याख्यात्मक विविधता आउनुमा पनि अस्वाभाविक मान्नुपर्दैनन् । एउटै प्रकृतिको कार्य पनि भिन्नाभिन्नै निकायहरुबाट सम्पादन हुनु, कार्यालयहरुमा आवश्यक समन्वय, सञ्चार नहुन आदिवाट सेवाको स्तरमा परीरहेको नकरात्मक र दीर्घकालिन असरलाई आर्थिक र सामाजिक क्षतिको हिसावले अपुरणीय नै मान्न सकिन्छ ।

एउटा संगठन र अर्को संगठनको बीचमा भइरहेको असमन्वयलाई एकातिर राखे पनि एउटै संगठन भित्र पनि कार्यमा हस्तक्षेप, समन्वयको अभाव, संगठनको लक्ष्य विपरीत व्यक्तिगत स्वार्थ, व्यक्तिगत नाता, फाइदा-

कुशल कार्य गर्न कठिन !

बेफाईदा प्रवृत्तिले कार्यमा प्रभाव पारीरहेको त छैन ? अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा, काम कुरा एकातिर कुम्लो बोकी ठिमीतिर भन्ने उखान त चरीतार्थ भइरहेको छैन ? यस्तो अवस्था कार्यपालिकातर्फमात्र नभई रथका चारै चक्का, व्यवस्थापिका, न्यायपालिका, कार्यपालिका तथा सेवाग्राहीमा भइरहेको वर्तमान अवस्था द्योतक भएकोमा केही आश्चर्य पनि मान्नुपर्दैन । भएका नीति नियमहरूकै कार्यन्वयनको कस्तो अवस्था छ ? आवश्यक अध्ययनविना नयाँ नीति नियम बनाउदै जानु तर फितलो कार्यन्वयन पक्षबाट व्यक्ति र समाजको कसरी भलाई हुनसक्छ । आज समाजको हरेक क्षेत्रमा समस्याहरूको चाङ्ग, जनताको इच्छा र त्यसको परीपूर्तिमा असमानताको यावत कारणले गालीगलोजको अवस्था, एक अर्काको कमजोरी विरुद्ध प्रचारप्रसार गर्ने मानसिकताले प्रश्रय पाउदै गएको अवस्थालाई भयावह मान्न सकिन्छ । यो प्रवृत्तिविरुद्ध सबै प्रवृद्धवर्गले चासो र सरोकार देखाउन आवश्यक देखिन्छ ।

राजनीतितर्फको कुरा गर्दा सञ्चारको विभिन्न माध्यममा व्यक्तिदेखि नेताहरूले समेत फलाना गर्छु आदि इत्यादी गर्छु भनेर आश्वासनको पोका माथि पोका थप्ने कार्यसमेत भएको वर्तमान अवस्था हो । कार्यालय संगठनको कार्यक्रमविना त केही हुँदैन बरु गलत काम गर्दिन, गर्न दिदैनौं सबैले सबैलाई भन्ने शिक्षा आज जरुरत देखिन्छ । व्यक्तिहरले अभि चुनावको माहोलमा दलहरूले समेत फलानो-ढिस्काना गर्छु भनेर प्रचार प्रसार गर्नु तर राष्ट्रिय योजना आयोग वा अन्य सम्बद्ध सरकारी निकायहरूका कार्यक्रममा भए नभएको, नीति अनुकूल भए/नभएको, आगामी कार्यक्रममा समावेश हुने नहुने आदि कार्यबारे सम्बन्धित निकायबाट जनतालाई सुसूचित नगराई मौन रहनु पनि कम आश्चर्यजनक छैन ।

कुनै दल, व्यक्ति वा राजनैतिक उच्च पदस्थ मन्त्री वा प्रधानमन्त्री समेत तहका महानुभावहरूले दिने आश्वासन, निर्देशन पनि देशका कार्यपालिकाको दैनिक प्रसाशनिक कार्यमा थप अवरोधको अवस्था त

कुशल कार्य गर्न कठिन !

श्रृजना भइरहेको छैन ? एउटा निकायको कार्य आफूसंग असम्बन्धित विषय र सेवामा समेत अनावश्यक निर्देशन त भइरहेको छैन ? यसको साटो बरु नीति नियमको विरुद्ध कुनै निकायबाट काम कारवाही नगर्ने तथा कार्य परीचालनका विविध असहजहरूको अवस्था, सोको समाधान हेतु सुभाष पेश गर्न निर्देशनको आवश्यकता भएको देखिन्छ । यसको विपरीत फलाना गर्छु, ढिस्काना गर्छु, फलानो कार्य गरे भनी प्रचारमुखी कार्य तथा जनतालाई उकास्ने प्रवृत्ति आफैमा घातक देखिन्छ । कार्यपालिकाको कार्यवातावरण, बडापत्रमा आम जनमानसको पहुँच, कार्यालहरूको सेवाको तरीका, सेवाको प्रकारहरूको प्रचारप्रसार पनि आजको हकमा केही लाभप्रद हुने देखिन्छ ।

नेपालको संविधान २०७२ को प्रस्तावनामा उल्लेखित संघीय लोकतन्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पुरा गर्न लक्ष्यबमोजिम मौलिक हक अन्तर्गत स्वतन्त्रता, समानता, न्यायको मौलिक हक आदिको सवालमा जनताहरूले कतिको सहज सेवा उपलब्ध गर्न पाएको छन् ? राज्यको तीन तहका विभिन्न सरकारी निकायहरूबाट हुने सेवा प्रवाहमा आम जनताले कतिको सहजरूपमा सेवा उपभोग गर्न पाइरहेको अवस्था छ ? अर्को पाटोबाट विचारगर्दा विभिन्न निकायहरूको सेवा प्रवाह गर्न भइरहेको बाधा-अवरोध र विभिन्न निकायहरू बीच समन्वयको अभाव साथै कार्यमा दोहोरोपन आदि इत्यादिको समेत अनुसन्धानको जरुरी देखिएको छ । यी र यस्ता समस्याहरूको पहिचानविना हचुवा र नीति नियम विपरीत दिने आदेश/निर्देशनहरूले कतै कार्यपालिकाको काम कारवाहीमा प्रतिकूल असर त पारिरहेको छैन ? विचारणीय छ ।

कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, न्यायपालिका र सेवाग्राहीतर्फको कमी-कमजोरी, असमझदारी, बेपरवाह, लापरवाही, कार्यहस्तक्षेप, नीतिगत

कुशल कार्य गर्न कठिन !

भ्रष्टाचार आदिको चर्चा परीचर्चा पनि व्यर्थ र बेकार नै हुन्छ, जबसम्म तत् निकायका जनशक्तिहरुमा नीति नियमको अध्ययन, नीति नियमको सही कार्यन्वयन गर्ने सोच आउदैन भने । अतः फेरी एक पटक दोहोर्‍याउन नै उचित होला राज्य व्यवस्था होइन व्यक्तिगत कार्य र सोचमा परिवर्तन आजको अपरीहार्य आवश्यकता हो ।

(नेपाल समाचारपत्र, मिति २०८०।१।२० मा प्रकाशित)

आमा, माइजु र सानीमा त्रिवेणी धाममा

संसारको भयावह अवस्थाको मूल कारण लोभ

समाज विश्वमा यावत प्रकारले भय अन्तरायको परिणाममा दिन-प्रतिदिन वृद्धि हुँदै गएको छ । मानव सभ्यता विकासको चरमोत्कर्षमा पुगी विनाशको नजिकिदै गएको त छैन ? संसारको विकासको साथ-साथै विनाश हुनमा मानिसको कर्मको कस्तो हात छ ? मानिसले गर्ने कार्य कुन कर्मद्वारा प्रेरित छ ? कुशल कर्म, अकुशल कर्म, लोभ चित्त, अलोभ चित्तको कारणले नै समाज, विश्वको अवस्था निर्धारण हुने होइन र ?

“लोभलाई कहिले काहीं लोभ वा तृष्णा भनी अनुवाद गरिन्छ । लोभको अनेक मात्रा हुने भएकोले यसलाई विभिन्न शब्दहरूबाट अनुवाद गर्न सकिन्छ । लोभ स्थूल, मध्यम वा सूक्ष्म हुन सक्छ । अधिकांश मानिसहरू लोभ ज्यादै नै प्रत्यक्ष हुँदाखेरी यसलाई पहिचान गर्न सक्तछन् तर कम मात्राको लोभ हुँदा भने उनीहरू पहिचान गर्न सक्तैनन् । जस्तो उदाहरणको लागि भनौं, हामी स्वादिष्ट खाना अति नै अधिक मात्रामा खानेतिर प्रवृत्त हुँदा वा मद्यपान वा धुम्रपानमा बढी संलग्न रहँदाको अवस्थामा हामी लोभलाई चिन्न सक्छौं । त्यस्तै हामी जनताप्रति अनुरक्त हौं । हामीलाई मनपर्ने व्यक्तिहरूको मृत्यु भई जब हामीले आफ्ना प्रिय व्यक्तिहरूलाई त्याग्नुपर्ने हुन्छ, हामीलाई दुःख लाग्न थाल्छ । त्यतिखेर हामीमा रहेको अनुराग ज्यादै प्रत्यक्ष हुन्छ र हामी देख्न सक्छौं कि प्रिय व्यक्तिहरू प्रतिको हाम्रो अनुरागको कारणले गर्दा लोभले दुःखलाई पैदा गरिदिन्छ । किन्तु लोभका अनेकन मात्राहरू हुन्छन् । चित्तहरू अति छिटो-छिटो उत्पत्ति भएर निरूद्ध हुने हुँदा ६ वटा द्वारहरू मार्फत् दैनिक व्यवहारमा हामीले पहिचानसम्म पनि गर्न नसक्ने हुन सक्छौं । खासगरी हामीमा उत्पन्न भएको लोभको मात्रा कम छ र लोभीपना वा वासना (काम वासना) जस्तो यसको मात्रा गहिरो र तिब्र छैन भने लोभलाई पहिचानसम्म

कुशल कार्य गर्न कठिन !

पनि गर्न नसक्ने हुन सक्छौं हामी । कुनै पनि घडीमा हामीले सुखकर दृश्य, प्रिय आवाज, मिठो स्वास वा स्वाद वा काया-इन्द्रियद्वारा प्रिय स्पर्श हुँदा प्रत्येक समयमा लोभ उत्पत्ति सम्भावना छ । यसरी दैनिक व्यवहारमा हाम्रो जीवनमा लोभ एक दिनमै अनगिन्ती वार उत्पत्ति हुने गर्दछ ।”

उपयुक्त हेतुहरू हुनासाथ लोभको उत्पत्ति हुन्छ । यो नियन्त्रण भन्दा बाहिरको कुरा हो । कयौं सूत्रहरूमा भगवान् बुद्धले लोभको विषयमा बोल्नु भएको छ, लोभबाट हुने खतराहरूतर्फ संकेत गर्नुभएको छ, र लोभलाई जित्ने उपाय वारेमा पनि उपदेश दिनुभएको छ । सूत्रहरूमा पाँच इन्द्रियहरूद्वारा अनुभव गर्न सकिने सुखकर व प्रिय गौचरहरूलाई पाँच कामगुणहरूका आस्वादहरू भनिएको छ । महादुःख सूत्रमा (मज्झिम निकाय, सिंहनाद वर्ग) भगवान् बुद्ध जेतवन महाविहारमा श्रावस्ती नजिकै विहार गरीरहनु भएको बेलामा यसबारेमा भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभएको कुरा यसरी उल्लेख गरिएको छ ।

भिक्षुहरू ! कामहरूको आस्वाद (स्वाद) के हो ? यी पाँच, काम-गुण हुन् । कुन-कुन पाँच ?

(१) इष्ट, कान्त, रूचिकार, प्रिय-रूप, कामयुक्त चित्तलाई रञ्जन गर्ने चक्षुद्वारा विज्ञेय (जान्ने योग्य) रूप ।

(२) इष्ट, कान्त, रूचिकार, प्रिय-रूप, कामयुक्त चित्तलाई रञ्जन गर्ने श्रोत-विज्ञेय शब्द ।

(३) इष्ट, कान्त, रूचिकार, प्रिय-रूप, कामयुक्त चित्तलाई रञ्जन गर्ने जिह्व-विज्ञेय शब्द ।

(४) इष्ट, कान्त, रूचिकार, प्रिय-रूप, कामयुक्त चित्तलाई मोहित गर्नेगाण-विज्ञेय गन्ध ।

(५) इष्ट, कान्त, रूचिकार, प्रिय-रूप, कामयुक्त चित्तलाई रञ्जन गर्ने काय-विज्ञेय स्पर्श ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

यिनीहरू नै, भिक्षुहरू ! पाँच काम गुणहरूको कारण जो सौमनस्य उत्पत्ति हुन्छन् तिनै कामहरूको आस्वाद हो ।

..... र फेरि, भिक्षुहरू ! कामगुणहरूको हेतु, कामहरूको विषयमा कामहरूको लागि राजा पनि राजाहरूसंग भगडा गर्दछन्, क्षेत्रीहरू क्षेत्रीहरूसंग भगडा गर्ने छन्, ब्राह्मणहरू ब्राह्मणसंग भगडा गर्दछन्, गृहपतिहरू गृहपतिहरूसंग भगडा गर्दछन्, आमा छोरासंग भगडा गर्छ, भाई भाईसंग भगडा गर्छ, दाजु बहिनीसंग भगडा गर्छ, बहिनी दाजुसंग भगडा गर्छ, मित्र मित्रसंग भगडा गर्दछ । तिनीहरू कलह, विग्रह, विवाद गर्दै एक दोस्रो उपर हातले पनि आक्रमण गर्दछन् । त्यसैले पनि शस्त्रहरूले पनि आक्रमण गर्दछन् । तिनीहरू यहाँ मृत्युकै अवस्था पुग्दछन् वा मृत्यु समान दुःख भोग्दछन् । भिक्षुहरू ! यो पनि कामहरूकै दुष्परिणाम हो । यही जन्ममा दुःख स्कन्ध काम गुणहरूको कारण हो । (साभार - एन.भी. गोरकम, अनुवाद, आर.वि. बन्ध, जीवनको प्रत्येक घडीमा अभिधर्मको उपयोग, पृ. ४६-४८, डि करपोरेट बडी अफ ड बुद्ध एजुकेशनल फाउण्डेशन, ताइवान, प्रथम संस्करण ।)

विश्वमा देखा परेको भयावह अवस्थाको मूल कारण व्यक्तिवादी लोभ, स्वार्थ र अकुशल कर्म नै मूल कारण होइन र ? यो मूल कारणको निवारण विना समाज विश्वको वास्तविक विकास नहुने पनि यथार्थ हो । समाज र विश्वको विनाशबाट बचाउन समाजका यावत क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिहरू लोभ चित्तद्वारा हुने अकुशल कार्यमा परहेज भइ, कुशल कार्य, उत्पादकत्व अभिवृद्धि, स्तरीय र गुणस्तरीय कार्यद्वारा समाजको हकहितमा लाग्ने प्रेरणा मिल्न सक्नु भनी कामना गर्दछु । अस्तु !

(धर्मकीर्ति बु.सं. २५५५, वैशाख पुर्णिमा वि. सं. २०६९)

सामाजिक परिवर्तन नै वास्तविक परिवर्तन

देशमा राजनीतिक परिवर्तनपश्चात् व्यक्ति समाजले जुन परिणाको आशा गरेको थियो, त्यो प्राप्त गर्न भन् भन् मुश्किल हुँदैगएको आभाष हुन्छ । आज समाज देशको जुन अवस्था छ, खालि राजनीतिक वा कुनै व्यवस्थाको परिवर्तन मात्र समाधान गर्न नसकिने वास्तविकता छर्लङ्ग भएको छ । कुनै पनि व्यक्ति समाज र देशको विकास तबसम्म हुन सकिन्दैन जबसम्म व्यक्ति समाज, देशमा व्याप्त विसंगति, विकृति, अन्याय, अत्याचार, व्यभिचार, फजुल खर्च, समयको बर्बादी आदि इत्यादिमा परिवर्तन तथा नियन्त्रण हुँदैनन् ।

आज समाज देशको भयावह अवस्थालाई सुधार गर्नु छ भने समाज, व्यक्तिमा भएको कयौँ कुरीति, कुसंस्कारहरुको परिवर्तन पहिलो शर्त हुन आउँछ । यस शन्दर्भमा भगवान् गौतम बुद्धले बुद्धत्व प्राप्ति पश्चात धर्म प्रवर्तन गर्न सोच्नुभएकोमा पहिले 'पुरानो संस्कार र अन्धविश्वासलाई नत्यागेसम्म र हृदय परिवर्तन नभएसम्म' आफूले प्राप्त गरेको मध्यम मार्गको ज्ञान बुझ्न एवं त्यस मार्गमा लाग्न असम्भव नभए पनि गाह्रो अवश्य भनी, धर्मप्रचार नगरी एकलै जङ्गलमा बस्नुभयो ।

सबै मानिसहरु मूर्ख र स्वार्थी छैन । सबै मानिस संकुचित विचारका छैनन् । उदार हृदय र बुझ्न सक्ने खालका विद्वानहरु पनि छैन ।

देशमा व्याप्त कुरीति कुसंस्काललाई परिवर्तन नगरेसम्म वास्तविक परिवर्तनको अनुभूति पनि नहुने तथा देश समाजमा भएका कयौँ संस्कारहरु इतिहासको विभिन्न कालखण्डमा कुनै न कुनै राजनीतिक घटना वा प्रभावले बस्न गएका हुन् ।

..... “वंशावली अनुसार बहाल बहालमा बसेको सबै भिक्षु, श्रामणेरहरुलाई राजा जयस्थिति मल्लले राजाज्ञाबाट जवर्जस्ती विवाह गर्न लगाइयो । वास्तवमा यो धर्मपरम्परा प्रति प्रशासकीय जघन्य

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अपराधपूर्ण हस्तक्षेप थियो ।स्थितिमल्लको देहावशानपछि धनदो विहारका बृद्ध नायकबाट गृहस्थी वस्त्रलाइसकेको भएपनि विनयको दृष्टिबाट भिक्षुनै ठहरिने भएकोले गणपूरक संख्याको कारणले नयाँ प्रकारको चूडाकर्मको प्रथा थालनी भयो । यसबाट बुद्धधर्मको परम्परा आजसम्म कायम हुँदैरह्यो । बहाल बहिलको सञ्चालन र संरक्षण पनि हुँदैरह्यो । बौद्धदर्शनको आधारमा कर्मकाण्डको आधारमा नयाँ रूप बौद्ध जनजीवनमा प्रवाहित हुँदैरह्यो । बङ्गलादेशको चक्रमा जातिमा बाहेक भारतमा जस्तो बुद्धधर्मको बौद्ध परम्परा लोप भएभैं, नेपालमा बौद्ध परम्पराको अन्त हुन पाएन । तापनि गृहत्यागी अवस्थाको बौद्ध भिक्षुहरु बहाल बहिलमा नरहँदा धर्म र दर्शन क्षेत्रमा भने पहिलेका तुलनामा उल्लेखनीय व्यक्तित्वका प्रादुर्भाव कमै मात्रामा हुनसक्यो । बहाल बहिलमा कला र वास्तुकलाको साधना निरन्तरता रहेपनि बुद्धशासनको धर्म र दर्शनको अध्ययन अध्यापन कमजोर हुँदै गए ।”

यस्तै तथा अन्य कयौँ परम्पराको कडी 'हिन्दूधर्मलाई मूल धर्म र बौद्ध, जैन र सिख धर्मलाई शाखा धर्म सिद्ध गर्ने प्रयास पनि हो । संसारको कुनैपनि देशका बौद्धहरुलाई, भारतस्थित प्रायः जैन र सिख धर्मका अनुयायीहरुलाई समेत यो कुरा मान्य छैन । परन्तु नेपालमा यस सिद्धान्तको प्रतिपादनमा थुप्रै पाण्डित्य खर्च गरियो, धार्मिक सहभाव सहकार्यको मोह भाषामा निककै व्याख्या गरियो ।

यस्तो भ्रामक तथ्य र छिमेकी देशहरुमा यसले गरेका नकरात्मक असरलाई मध्यनजरगरी विपश्यनाचार्य श्री सत्यनारायण गोयन्का र कांचीको शंकराचार्यको बीचमा सन् १९९९ को ऐतिहासिक सम्झौतालाई यहाँ सम्झनु प्राशांगिक हुनेछ । 'कुनै कारणले भूतकालमा बुद्धलाई विष्णुको अवतार मानी जेजस्तो भएपनि त्यसलाई भुलेर अब यस्तो मान्यता नबढाउने ।

.....वैदिक र बुद्ध-श्रमण परम्परा भारतको पुरानो परम्परा र आ-आफ्नै स्वतन्त्र अस्तित्व छ । कुनै एक परम्पराबाट अर्को परम्परालाई तलमाथि देखाउने प्रयासबाट एक आपसमा द्वेष, वैमनस्य बढाउने कामहुने

कुशल कार्य गर्न कठिन !

भएकोले यस्तो नगर्ने । सत्कर्मद्वारा नै व्यक्तिको व्यक्तिले समाजमा उच्च स्थान हासिल गर्ने र दुष्कर्मबाट पतन हुन्छ । तसर्थ हरेक व्यक्ति सत्कर्म गरेर तथा काम क्रोध, मोह, लोभ, द्वेष, अंहकार आदि असत्कर्म गुणलाई निकालेर समाजमा ठूलो स्थान हासिल गरेर सुख शान्तिको अनुभव गर्न सकिन्छ ।’

आज देश समाजको सही बिकासकोलागि व्यक्तिहरुमा वास्तविक परिवर्तन आउनु आवश्यक छ । ‘बुद्धधर्ममा कर्मकाण्डको कुनै प्रकारको स्थान छैन । हिन्दू कर्मकाण्डबाट बौद्ध युवावर्ग अवश्य टाढा रहनु पर्दछ । समाजमा परिवर्तनको लागि धनीवर्ग तथा गरीबवर्गले ठूलो प्रभाव नपार्ने देखिन्छ । गौतम बुद्धले भन्नु भएको छ, “धनीवर्ग र गरीबवर्ग दुवैले निर्वाण सुख पाउन गाह्रो छ,” किनभने धनीवर्गलाई विलासमय अर्थात सुख सुविधायुक्त जीवन प्रिय छ र मानिस त्यसैमा आसक्त भइरहन्छ । पैसाद्वारा पैसा तान्नुमा व्यस्त रहन्छ, जति भएपनि नपुग्ने तृष्णाबाट मुक्त हुन सक्दैन । पैसा कमाउनु र घर बनाउनु तृष्णा होइन तर आवश्यकताभन्दा बढि पैसा कमाउनु र रातारात करोडपति बन्नु तृष्णा हो । कमाएको धन सदुपयोग नगर्नु तृष्णा हो । पैसा धेरै भएकोले पीर र चिन्ता भइरहन्छ । गरीब वर्गको जीवन कहिले पनि आर्थिक चिन्ताबाट मुक्त भएको देखिदैन । अपराधको मूल कारण नै गरिबी हो । “आधारभूत आवश्यकता पूर्ति नभएमा नैतिक जीवन बिताउन गाह्रो हुन्छ ।”

राजनीतिक परिवर्तनले मात्र वास्तविक परिवर्तनको अनुभूति नहुने भएको हृदयङ्गमगरी आज व्यक्तिहरुले समाज परिवर्तनको बाटो अंगाल्नु पर्दछ । यसको लागि आफूले आफूलाई परिवर्तन गर्नुपर्दछ । आफू परिवर्तन कसरी हुने ? यदि आफूले पापकर्म गरेको छ भने पापकर्म नगर्नु, तथा धर्मकार्य गरेको छैन भने धार्मिक कार्य गर्नु, र धर्मकर्म गरेको छ भने धर्मकर्म बढाउदैलानु हो । यस्तो परिवर्तन प्रत्येक व्यक्तिले गर्नु पर्दछ र यही नै वास्तवमा समाज देशको परिवर्तन तथा बिकासको आधारभूत आवश्यकता हो । यस सन्दर्भमा धम्मपदको केही श्लोक (११७, ११८) राख्न

कुशल कार्य गर्न कठिन !

सान्दर्भिक हुन्छ ।

पापं चे पुरिसो कयिरा - न तं कयिरा पुनप्पुनं ।

न तमिह छन्दं कयिराथ - दुक्खो पापस्स उच्चयो ॥

अर्थात् यदि पाप गर्‍यो भने फेरि पाप नगर्नु, पाप गर्ने ईच्छा पनि नगर्नु किन भने पाप संग्रह गर्नु दुःखको मूल कारण हो ।

पुञ्जं चे पुरिसो कयिरा - कयिराथे' पुनप्पुनं ।

तमिह छन्दं कयिराथ - सुखो पुञ्जस्स उच्चयो ॥

अर्थात् यदि पुण्य गर्‍यो भने फेरि फेरि पुण्य गर्नु । पुण्य गर्ने ईच्छा पनि गर्नु किन भने पुण्य संग्रह गर्नु सुखको मूल कारण हो ।

(साभार : धम्मपद, अमृतानन्द)

तसर्थ देश समाजको परिवर्तन र विकासको लागि व्यक्तिको परिवर्तन र त्यसको लागि समाजमा धार्मिक शिक्षाको पहुँच बनाउनु आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो ।

सबैको कल्याण होस् ! सबैको मङ्गल होस् ! सबैको भलो होस् !

(आनन्द भूमि वर्ष ३६, अंक ४ वि. सं. २०६५)

खमेसी गुरुमा लुम्बिनीमा पाठ गर्नु हुँदै

स्मरणः विपश्यना शिविर

विपश्यना :

विशेष प्रकारले हेर्नु स्वअनुभूति, शरीर भित्रको संवेदना हेर्दै साक्षी भावले हेरी समता कायम गर्न यसको अर्थ हुन् भने यसको विधि स्व. विपश्यना आचार्य सत्यनारायण गोयन्काको पद्धतिद्वारा संचालित ध्यान केन्द्रमा रहेर (१० दिने शिविर) सिक्न आवश्यक छ। यो अवधि भर उक्त केन्द्रको नियम, अनुशासन र दैनिक ४ बजे देखि बेलुका करिब ९-९:३० सम्मको कार्यक्रमद्वारा आफूलाई ध्यान अभ्यासमा व्यस्त राखिन्छ।

ध्यान शिविरको प्रवेशको दिन त्रिरत्न शरण, आर्य मौन बसेर आनापानाको लागि प्रार्थना पश्चात् सो विधाको विधिवत शुरू हुन्छ। प्रथम दिनको विहान ४ बजे देखि आनापानको (श्वास आउने जाने होश पूर्वक हेर्ने) अभ्यास गराइन्छ। साँझको ७ बजे देखि करिब १.१५ घण्टा गुरुजीको प्रवचन हरेक दिन र ११ औं दिनको विहान शिविर समाप्त अधिसम्म हुन्छ। यो प्रवचनको कार्यक्रममा विभिन्न सैद्धान्तिक, व्यवहारिक कुरा, उदाहरण सहित व्यक्त गर्ने हुन्छ। शिविरको चौथो दिनमा दिउँसो विपश्यना (शरीर भित्रको वेदना, जान्ने) विधि सिकाइन्छ।

शिविरको स्मरण :

नेपाल विपश्यना केन्द्र धर्मश्रङ्गमा प्रत्येक अंग्रेजी महिनाको दुई शिविर संचालन गर्ने परम्परा अनुरूप गत १४-२५ डिसेम्बर २०१३ मा संचालित ध्यान शिविरमा सहभागी भएको र त्यहाँको केही सम्झनाहरू उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ। उक्त शिविरमा वसेका व्यक्तिको तालिका निम्न अनुसार रहेको थियो।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

पुरुष				जम्मा	महिला				जम्मा	जम्मा महिला तथा पुरुष संख्या
नयाँ		पुरानो			नयाँ		पुरानो			
नेपाली	विदेशी	नेपाली	विदेशी		नेपाली	विदेशी	नेपाली	विदेशी		
२८	१२	१६	६	६२	१७	१८	१३	१९	६७	१२९

आनापाना, विपश्यना र मैत्री भावना :

शिविर प्रवेशको दिन देखी १२ औं दिनमा फर्कने दिन सम्म आनापाना, विपश्यना र दशौं दिनमा मैत्री भावनाको अभ्यासबाट जीवन र जगतको परम सत्य अनित्य परिवर्तन जीवनको क्षणभंगुरताको अनुभूती गराईनेछ । म मेरो भन्ने केही छैन, लोभ द्वेष रागबाट विमुख हुन र क्लेशबाट सर्वथा विमुक्त भइ निर्वाणको मार्गमा, पुग्नु नै जीवनको अन्तिम लक्ष्य हो भनी शिक्षा दिइन्छ । यो विधा केवल एक चोटी बसेर पूर्णता पाउँछ भन्ने होइन बरु निरन्तर अभ्यासबाट मात्रै व्यक्ति परिपक्व हुँदै जाने हुन्छ । शिविर अवधी भर पञ्चशीलको कडाइको साथ पालना, दश पारमिताको - दान, शील, भावना, मैत्री, क्षान्ति, वीर्य, प्रज्ञा, सत्य, उपेक्षा अधिष्ठान बृद्धिको केही अवसर पाउन सकिन्छ । त्यसै गरी बुद्ध कालिन घटनाहरू अनाथ पिंडक, प्रसेनजित आदिको घटनाहरू लगायत सम्राट अशोकबाट विश्वमा धर्मदूतहरू पठाउने क्रममा श्रीलंका, बर्मा आदि मुलुकमा पठाएको र बर्माका गुरु, शिष्य परम्पराबाट शुद्ध रूपमा कायम रही गुरु उ वा खिनको शिष्यको रूपमा भारत फर्की विश्वभर विपश्यना फैलाउनमा गौयन्का गुरुको भूमिका समेत जानकारी हुन्छ ।

बुद्धको महा परिनिर्वाणको ५०० वर्षपछि करीव १००० वर्ष सम्म साहित्यको धार अर्कै भएको र उपमाद्वारा गुण, धर्म व्यक्त गर्ने परम्परा शुरू भएको देखि लिएर विष्णु, राम, शिव, लक्ष्मी, दुर्गा, तथा राक्षसीय प्रवृत्तिको कथात्मक व्याख्या पनि बताइन्छ । यस्तो गुण अवगुण बुझी

कुशल कार्य गर्न कठिन !

जीवनमा उतार्न विपश्यना विधिले मद्दत पुऱ्याउने र व्यक्तिको मानसिक शक्ति समेत वृद्धि हुने देखिन्छ । विभिन्न धार्मिक सम्प्रदायहरूका मानिसहरू इश्लाम, क्रिश्चियन आदिहरू समेत विपश्यना ध्यान शिविरबाट आ-आफ्नो धर्म श्लोकहरू थप बुझ्न मद्दत पुगेको घटना विवरणहरू सुन्दा यो विधि विशुद्ध धर्ममात्र सिकाउने र कुनै सम्प्रदायमा दिक्षित गराउने होइन भनी बुझ्न सक्दछौं । वेदमा समेत विपश्यना शब्दको उल्लेख भएको, कविर, नानक आदिले विपश्यनासँग समन्वय गर्दै दिएको अभिव्यक्ति समेत स्मरणीय हुन्छ ।

मूलतः संसारको बाहिर जे जस्तो छ शरीरको भित्र पनि त्यस्तै हो - चार महाभूतको संसार भैं शरीर भित्र पनि सोही अनुरूप चलने हो । खाना, वातावरण, पहिलेको कर्मबाटै व्यक्तिको चाल चलन सोचाई हुने र त्यही अनुरूप अहिलेको कर्म प्रति सचेत सजक भई रहने शिक्षा ग्रहण नै यसको मूल उद्देश्य हो ।

त्यस्तै गरी दैनिक रूपमा केही न केही सन्देशमूलक ज्ञान बोर्डमा लेखेर देखाउने चलन अनुरूप केही लेख्न सान्दर्भिक थान्छु । “निरन्तर अभ्यास नै सफलताको कुंजी हो”, “जसले आफूलाई जित्ने उ वीर”, “जसले अरूलाई पनि शिक्षा दिन्छ उ महावीर” । “गंगा, जमुना र सरस्वतीको संगम, शील समाधी र प्रज्ञाको संगम” । “राग द्वेष बढेमा डोरीको गाँठो कस्सीदै जाने, गाँठो खोल्न राग द्वेष मुक्त हुन पर्ने”, आदि ईत्यादि ।

(सम्भनाको भरमा)

अन्त्यमा :

बिहानको खाना पश्चात १२ बजे देखि १ बजे सम्म तथा साँझ ९ बजे पछि सहायक र व. सहायक आचार्यज्यूसँग आफूले नबुझेको, द्विविधा वा केही अपठ्यारो परीस्थितिबारे छलफल गर्न सकिन्छ । स. आचार्य श्री तेज राज शाक्य र व. स. आचार्य श्री महेन्द्र मुनी वज्राचार्यज्यूसंग

कुशल कार्य गर्न कठिन !

बेला बेलामा भएको छलफल पनि निकै उपयोगी तथा लाभान्वित भएकोले धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं । भौतिक जीवन, तनावबाट मुक्त हुने विभिन्न उपायहरू बारे मानव इतिहासको प्राचिन कालदेखि विभिन्न कुशल उपायहरू अपनाईरहेको पाउँछौं । हाल आधुनिक विश्वमा द्रुतगती रूपमा फैलिदै गएको बैज्ञानिक चमत्कार मानव जीवनमा प्रकारन्तर रूपले मानवीय मूल्य मान्यतामा न्हास भइरहेको देखिन्छ ।

जीवन जिउने कलाको रूपमा ध्यान शिविरमा, संलग्न भई सबैले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट तनाव हटाउन, क्लेश हटाई शान्तिको मार्ग पहिल्याउनु आजको व्यक्तिगत/राष्ट्रिय/मानवीय आवश्यकता भएको महशुस हुन्छ । सबैको मंगल होस् !

(धर्मकीर्ति वर्ष-३१, अंक - १२, बु. सं. २५५७, ल्हति पुन्हि वैसाख वि. सं. २०७१)

Dhamma.Digital

जंजाल (जटा) नै जञ्जाल घेरीएको संसार

बैशाख पुर्णिमा, स्वाँया पुंन्हिको महिमा कति सुन्नु कति पढ्नु, पढ्नेको सुनेका अनुसार समाजमा परीवर्तनको लहर आएको महसुस भए पो महत्व हुन्थ्यो, यसको महिमा बढ्ने थियो । खाली परम्परा र संस्कृती जर्गेनाको रागले साँच्चै त्रियोग संयोगको सार्थकता होला र ? देश समाज र व्यक्तिगत समस्यारूपी जटा (जञ्जाल) लाई हटाउन बौद्ध दर्शन, बुद्धशिक्षाको उपयोग, अनुभवको अवसर समाज व्यक्तिहरुले पाए नपाएको सवाल भने जीवन्तनै रहीरहेको अवस्था भने नकार्न सकिदैन । विभिन्न संघसस्थाहरु त्रियोग संयोगको उद्घोष भन्दा बुद्धशिक्षा, दर्शन कसरी समाजमा व्यापक रूपमा फैलाउने, व्यक्ति र समाजको जञ्जाल (जटा) लाई निराकरणको लागि कसरी सहयोगी भूमिका हुनसक्छ, त्यतातर्फ उन्मुख हुनु पर्ने समाजको अपरीहार्य आवश्यकताको रूपमा देखा परेको छ ।

समाजमा व्याप्त विभिन्न समस्याहरु (पारिवारिक झमेला, द्वेष, ईर्ष्या, लोभयुक्त वैमनष्य कार्यगत प्रणालीमा मतभेद, परम्परा, रीति थिति, आर्थिक आदि कारणबाट उत्पन्न द्वन्द्वरूपी जंजालकै विहंगम) परीवेश समाजका यावत क्षेत्रमा नीतिगत, कानूनी, प्रशासनिक झमेला, ऐन कानूनको फरक फरक व्याख्या आदि समेत व्यक्ति भित्री तथा बाहिरी जञ्जाल घेरीएको अवस्था भएकोमा दुइमत नहोला । यसलाइ अझ सामान्य रूपमा व्यक्तिको मन वचन कर्मद्वारा हुने कुशल अकुशल कर्म गर्न उद्यत व्यक्तिको स्वयंको मनोभावनालाई भित्री जञ्जालको रूपमा र समाज, प्रशासनिक, न्यायिक, आदि झमेलाहरुलाई बाहिरी जटाको रूपमा बुझ्न सकिन्छ ।

व्यक्तिको अज्ञानता हटाउन समाजको परम्परा कतिको उपयोगी छ । कतै परम्पराको नाममा व्यक्तिगत रीसइवी, अंह, अभिमान (जाति, गोत्र, समुह, आर्थिक हैसियत आदि), जीतहार, स्वार्थयुक्त लिप्सा आदि

कुशल कार्य गर्न कठिन !

कार्यहरुबाट थप जञ्जाल नै जञ्जाल भित्र पार्ने कार्य त भइरहेको छैन ? समाजको परम्पराहरु समस्याहरुको समाधानकोलागि सार्थक भइ जञ्जाल हटाउने माध्यम भइरहेको छ, कि भन थप परपीडा दिने (कसैको व्यक्तिगत दबाव, ईच्छाको परीपूरितीको आधार भइ), तृष्णाक्षयको मार्ग भन्दा विपरीत तृष्णारूपी जञ्जालमा स्वयं र समाजलाई पनि जकडिने कार्य भइरहेको त छैन ? समाजशास्त्री, विद्वतवर्गहरु वा दर्शनशास्त्रीहरुबाट थप पुष्ट्याइको अपेक्षा गर्न सायद गलित नहोला ।

एकातिर व्यक्तिको आफ्नै मनोदशा आदिको कारणले हुने जञ्जाल, अर्कोतिर समाजको नाममा हुने जञ्जालमा अभि प्रशासनिक, आर्थिक, न्यायिक, शैक्षिक, रोजगारी, आदि वाह्य जञ्जाललाई हटाइ व्यक्तिको जीवन सहज बनाउन तर्फ देशको कार्यपद्धति कतिको सार्थक र परीपक्व छ वा छैन अर्को बहसको पाटो हुन सक्छ । देशमा भएका विभिन्न निकायका कार्यालय, संघसंस्थाहरु सेवाग्राहीहरुलाई स्तरीय सेवा, चुस्त दुरुस्त सेवा प्रदान गरी व्यक्तिको जञ्जाल (जटा) हटाउन सहयोगी भएका छन् वा कतिको सक्षम छन् अथवा त्यसको विपरीत दुःख आदि समस्यामा परीरहेको व्यक्तिहरुलाई भन पीडा दिने कारक त बनीरहेको छैन ? आखिरमा कुनै प्रशासनिक निकाय आफै संचालन हुने नभइ कार्यरत जनशक्तिबाट परीचालित हुने भए पछि तत् तत् निकायमा कार्यरत व्यक्तिहरुको सक्षमता, निश्चार्थ सेवाभाव विना व्यक्तिहरुले सहज सेवा पाउने कल्पना गर्नु पनि त व्यर्थ नै हुदैन र ? यो सबैको कारक तत्वको पहिचान विना समस्या समाधानको नाममा भन भन समस्यारूपी जञ्जाल (जटा)मा जकडिनेको विकल्प अरु नहोला ।

यो जञ्जाल (जटा) सम्वन्धमा विशुद्धिमार्गमा प्रष्ट उल्लेख भएकोले यहाँ चर्चा गर्नु सान्दर्भिक होला । संयुक्त निकायअनुशार एक समय भगवान् श्रावस्तीमा विहार गरीरहनुहुँदा रातमा कुनै देवपुत्रले उहाँको

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नजिक आएर आफ्नो शंका निवारणको लागि निम्न प्रश्न गरेको थियो ।

अन्तो जटा बहि जटा, जटाय जटिता पजा ।

तं तं गोतम रु पुच्छमि, को इमं विजटये जटं ?

अर्थ : भित्र जटा (जञ्जाल) छ, बाहिर जटा छ, जटाले प्रजा जकडिएको छ, त्यसैले हे गौतम ! तपाईंसंग सोध्दछु कि कसले यस जटालाई सुल्काउन सक्दछ ?

यसको प्रतिउत्तर यसरी अभिव्यक्त गरिएको छ :-

सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्चो, चित्तं पञ्चञ्च भावयं ।

आतापि निपको भिक्षु, सो इमं विजटये जटं ॥

अर्थ: जो व्यक्ति प्रज्ञावान हुन्छ, वीर्यवान हुन्छ, पण्डित हुन्छ, संसारमा भय नै भय देख्ने (भिक्षु) हुन्छ, उ शीलमा प्रतिष्ठित भएर, चित्त (समाधि) र प्रज्ञाको भावना गर्दै यस जटा (जञ्जाल)लाई सुल्काउन सक्दछ ।

(साभार: आचार्य बुद्धघोषकृत विशुद्धिमार्ग, नेपाली अनुवाद भिक्षु सम्यक् सम्बोधि प्राणपुत्र)

समाज, व्यक्तिको भित्री र बाहिरी जटा (जञ्जाल)लाई हटाउन बौद्ध शिक्षा, दर्शनको अपरीहार्यतालाई अस्विकार गर्न कठिनाइ हुन्छ । शील समाधि र प्रज्ञाको क्रमशः विस्तार नै व्यक्ति समाजको समस्याको समाधानको उपाय हो भने त्रिसंयोगको उपादयेता महत्व पनि यसैमा निहित छ । अस्तु ॥

सबैको कल्याण होस् ! सबैको मंगल होस् !

(आनन्द भूमि, वर्ष ५० अंक १, बैशाख पुर्णिमा)

व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Management Information System) को मूल आधार बुद्धशिक्षा

२१ औं शताब्दीको अत्याधुनिक संचारको विकासको संगसंगै विश्वको घेरा सांघुरिदै गएको छ। आज सार्वजनिक प्रशासन, व्यवस्थापनमा सूचना, तथ्याङ्क संकलन प्रशोधन उत्पादन प्रशोधन आदि कार्य हुन्छ। देशको निति निर्माण कार्यक्रम तर्जुमा आदिलाई यो अपरिहार्य तत्वको रूपमा रहेको निर्विवाद छ। तर सवाल यो छ कि सर्वप्रथम सूचना तथ्याङ्क कतिको भरपर्दो छ? सूचना तथ्याङ्क संकलन गर्ने व्यक्तिको मनोवृत्ति सोच इच्छा कस्तो छ? सही अर्थमा सूचना तथ्याङ्कलाई संकलन प्रशोधन गरेको छ वा छैन? वा खाली व्यक्तिगत स्वार्थानुरूप सूचना तथ्याङ्कलाई प्रयोग गरेको छ? एकातिर आधुनिक संचार माध्यमको विकास भएको छ भने अर्कोतिर गलत समाचारको मार पनि भोग्नु परेको छ। जुनसुकै क्षेत्रका संचार माध्यमबाट गलत सूचना समाचार प्रवाह (भूटको खेति) भयो भने यसले देश समाजलाई नकरात्मक असर पार्ने स्वतःसिद्ध छ।

देशमा बनेका कयौं नीति कार्यक्रम योजना देश समाज संगठनको हकहितभन्दा कुनै व्यक्ति वर्ग वा सो कार्यमा संलग्न हुने समूहहरूको स्वार्थसिद्ध हुनेखालको गलत अपुरो सूचना तथ्याङ्कको आधारमा निर्माण भएकोले नै आज देशमा भयावह अवस्था आएको हुन भन्न सकिन्छ कि सकिदैन?

देशको बहुसंख्यक निजि पत्रपत्रिका एफ.एम. स्टेशन आदि संचारका माध्यमहरूले दिने सूचना र कार्यक्रमहरू देश समाजको साथै व्यक्तिको पहिचान र स्तर नाप्ने मापदण्ड हुन्। आफूले थाहा भएका कुरा, थाहा नपाएका र नजानेकाहरूलाई संचारको माध्यमबाट प्रचारप्रसार हुनु राम्रो हो तर यहाँ पत्रपत्रिका रेडियो टि.भि कार्यक्रम संचालकहरूको व्यक्तिगत

कुशल कार्य गर्न कठिन !

क्षमता प्रायोजकहरुको इच्छा र स्वार्थले (व्यापारिक वा प्रचारप्रसारमुखी अथवा अरु कसैको स्वार्थ परिपूर्तिको लागि आदि इत्यादि) समाजमा के कस्तो प्रभाव पारिरहेको छ, त्यसको लेखा जोखा कस्ले गर्ने ?

हामीलाई तथाकथित राम्रो सूचना चाहिएको छैन बरु सही उत्पादनमुखी सही संचेतना बनाउने देश समाजलाई सहि दिशा दिने खालको सूचनाको आवश्यक छ, खालि प्रचारप्रसारमुखी सूचनाको जरुरी छैन । यस सन्दर्भमा धम्मपदको एउटा प्रसङ्ग सम्भन्धन सान्दर्भिक हुनेछ ।

एकं धम्मं अतीतस्स-मुसावदिस्स जन्तनो ।

वित्तिण्णपरलोक्कस्स-नत्थि पापं अकारियं ॥

(साभार: धम्मपद, अनुवाद अमृतानन्द)

अर्थात एउटा धर्म (सत्य)लाई छोड्नेले भुट कुरा गर्नेले परलोकको विश्वास नगर्नेले यो लोकमा नगर्ने पाप केहि छैन ।

यसरी वचनद्वारा हुने एउटा अकुशल कर्म 'मुसावाद' (भुट)बाट बच्नु पनि मानवहरुकोलागि ठूलो धर्म हो । तथाकथित सफेद भुट वा ठट्टाको निमित्तमात्र गरिएको भुटो कुरामा कुनै नोक्सान वा आपत्ति छैन भन्ने कुरा हामि सोचन सक्छौ । तर सबै किसिमका मिथ्या वचनहरु अकुशल चित्तद्वारा नै प्रेरित हुन्छन ।

अम्वलट्ठक राहुलोवाद सूत्र मज्झिमनिकाय भिक्षु वर्गमा भगवान बुद्धले राहुललाई भुट बोल्ने बारेमा उपदेश दिनुभएको छ, "राहुल जसलाई जानि जानीकन भुटो बोल्नमा लाज हुँदैन त्यस्ताको लागि कुनै पाप अकरणीय हुन्न यसरी म मान्दछु । त्यसैले, राहुल ! म ठट्टामा पनि भुट बोल्दिन । यसरी तिमीले आफैलाई शिक्षित गर्न पर्दछ ।"

(साभार: बन्ध, आर. वि., जीवनको प्रत्येक घडीमा अभिधर्मको उपयोग ।)

आज व्यक्तिहरुले यस्तो भुटबाट आफु पनि बच्नु पर्दछ, अरुलाई पनि यस्तो भुटकार्य हुनबाट बचाउन प्रयत्नशील हुनु आवश्यक छ ।

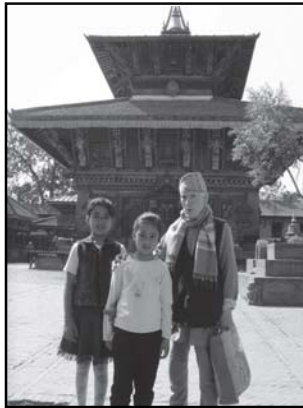
कुशल कार्य गर्न कठिन !

देश समाजको लागि व्यर्थ हुने निति कार्यक्रम योजना नबनाउन वचनद्वारा हुने अकुशल कर्म भुट आदिबाट बच्न वचाउनको लागि पंचशील पालन गर्नु अनिवार्य छ, अन्यथा जानि नजानि भुट बोलेको आफुले नपाउने फाइदा लिनु चोरी गरेको, अरुको हकहित छिनि अर्काको हत्या आदि पाप कर्मको भागिदार हुनेछौं। यस्तो व्यक्तिहरुबाट त सहि सूचनाको कल्पनासम्म गर्न सकिदैन र सही व्यवस्थापन सुचना प्रणाली -MIS - Management Information System) नहुनेमा कुनै शंका नै हुँदैन भने यस्तो पद्धतिबाट देश समाजको विकासको परिकल्पना समेत गर्नु व्यर्थ हुन्छ।

यसकारणले पनि देश समाजको विकाशको लागि आवश्यक व्यवस्थापन सुचना प्रणाली (MIS) को सही र मुल मर्म बुद्धशिक्षा नै हो। व्यक्तिको कुशल कर्म वृद्धि गराउन पनि बुद्धशिक्षा प्रदान गर्नु आजको आवश्यकता हो।

सबैको कल्याण होस् ! मंगल होस भलो होस् !

(आनन्द भूमि २५५३ औं बुद्धपूर्णमा स्मारिका वि. सं. २०६६)

बा, छोरी र भतिजी चाँगु नारायणमा

राष्ट्र विकाशको लागि बुद्धशिक्षा

देश समाज वा विश्वमा आएका वा देखेका समस्याहरू प्राकृतिक वा मानवीय हुन् भने मानवीय समस्याहरूमा व्यक्तिको सोच, कार्य क्षमता, शैली आदिको कारणले आएका हुन्। यी मानवीय कारणमा पनि मानवहरूको लोभ, द्वेष, मोहजन्य चरित्रले बढी भूमिका खेलेको निर्विवाद छ।

आज देश समाजमा विभिन्न खालका योजना नीतिहरू बन्छन् तर त्यसअनुरूप कसरी विकास गर्न सकेनन् ? आज राम्रो बनाउने नाममा कतै अकुशल कार्यको बाढी त आइरहेको छैन ? मानवहरूले कुशल कर्म र अकुशल कर्ममा भेद गर्ने क्षमता नै गुमाइसके ? मानिसहरूले राष्ट्र, समाजप्रति उत्तरदायी बहन नगरी गरेको व्यक्तिगत स्वार्थजन्य अकुशल कर्मको बाहुल्यबाट नै आज देश समाजको अवस्था भयावह हुँदै गएका हुन्। यस सन्दर्भमा धम्मपदको गाथा (८४) स्मरणीय देखिन्छ।

न अत्तहेतु न परस्स हेतु, नु पुत्त मिच्छे न धनं न रट्ठं ।

न इच्छेय्य. अधम्मेन समिद्धिमत्तनो स सीलवा पजवा धम्मिको सिया ॥
अर्थात् आफ्नो निमित्त, अरुको लागि, पुत्र पुत्रीको लागि अथवा धन र देशको लागि ...अधर्म गरेर समृद्धि हुने ईच्छा, नगर्नेलाइ नै शीलवान-प्रज्ञावान धार्मिक भनिन्छ। यस श्लोकलाई मनन गर्दा पनि राष्ट्र, व्यक्ति आफन्तहरूको नाममा व्यक्तिले अकुशल कार्य गर्न नहुने प्रष्ट छ भने यस्ता अकुशल कार्यहरूबाट देश समाजको अवस्था खराब भएकोमा के को आश्चर्य हुन्छ ? साथै देश समाजमा शीलवान् प्रज्ञावान् व्यक्तिहरूको जमात तयार गर्नु आवश्यक भएको छ।

देश समाजको अवस्थालाई चित्रण गर्नुपर्दा सबैले नराम्रो भन्नेमा दुईमत छैन। देशका हरेक क्षेत्रको अस्तव्यस्त अराजकतालाई नियन्त्रण गर्न बुद्धशिक्षालाई राष्ट्रले अंगिकार गर्न आवश्यक देखिन्छ। जबसम्म

कुशल कार्य गर्न कठिन !

व्यक्तिहरूमा लोभ, द्वेष, मोहजन्य विकारबाट कार्यगर्ने प्रवृत्ति भइरहन्छ, समस्यामाथि समस्या आइरहन्छ। समस्या समाधानको अपुरो प्रयास मात्र भइरहेको, वास्तविक समस्या मानवीय सोच शैलीलाई परिवर्तन गर्ने केही प्रयास नहुनुबाट समस्याको समाधानभन्दा टाढा गइरहेको भान हुन्छ। जबसम्म व्यक्तिको कुशलता दक्षतामा अभिवृद्धि गर्ने सार्थक प्रयास हुँदैन तबसम्म देश समाजमा व्याप्त समस्याबाट पार लगाउन पनि कठिन देखिन्छ। यस सन्दर्भमा धम्मपदको अर्को श्लोक (१३) स्मरणीय देखिन्छ।

यथा'गारं दुच्छन्नं - वुट्ठी समतिविज्झति

एवं अभावितं चित्तं - रागो समतिविज्झति ।

अर्थात: राम्रोसंग छानो बनाएको घरमा पानी नचुहिने भै राम्रोसंग ध्यानभएको चित्तमा राग-द्वेष-मोहरूपी पानी पर्दैन।

आज व्यक्तिले मातृभूमिको ऋणबाट मुक्त हुनको लागि राष्ट्रघात नहुने कार्य गर्नु, अकुशल कर्मको पहिचान गरी त्यसबाट बच्ची राष्ट्र, देश, समाजको समस्याबाट पार लगाउन उत्प्रेरित हुनु आजको आवश्यकता हो। सबैको कल्याण होस् ! सबैको भलो होस् ! सबैको मंगलहोस् !

(आनन्द भूमि वर्ष ३६, अंक १२, वि.सं. २०६५)

आमा, दिदिहरु र छोरी वैशाली, भारत

जीवनको अमूल्यशिक्षा - अष्टलोक धर्म

जीवनको वारेमा विभिन्न परीभाषा, तर्क, भनाईहरु सुन्नामा आइरहन्छ । जिन्दगी एउटा सघर्ष हो; जिन्दगी अनुभवहरुको संगालो हो; जिन्दगी बग्ने क्रम हो; जिन्दगी परीक्षा हो; जिन्दगी घामछाँया; सुखदुःखको संगम हो तथा दिनरात हो; आदि इत्यादी । जीवनमा आइरहने पतझड, वर्षा, हुरीवतास, आँधिबेरी सुक्खालगायतका यावत अवस्थाहरु व्यक्ति वा समूहरुले भेलिरहेको नै हुन्छ र अष्टलोक धर्म सुखदुःख, लाभहानी, मानअपमान, यशअपयशको अवस्था पनि फरक फरक अवस्थामा भेलिरहेकै हुन्छ ।

जन्मदेखि मृत्युसम्मको अवधिमा व्यक्तिको जीवनमा कयौं घटना दुर्घटनाहरु घटिरहन्छ र सोको प्रभाव वा दुष्प्रभावबाट पुनः घटनाहरुको क्रमवद्धताबाट फेरी अष्टलोक धर्मको चक्रमा अल्भिरहनु नै वास्तविक जिन्दगी हो । यी अष्टलोक धर्मको बहावलाई समय, व्यक्ति कसले छेक्न सक्दछ । हुने कुरा घटना कसैले तार्न सक्दैनन् । जन्म र मृत्यु यदि तार्नसकिदैन भने यो बीचको अवधिमा हुने गर्ने कृयाकलापले कुनै घटना तारेको मान्न सकिदैन बरु लोभ, द्वेष मोह वा अलोभ अद्वेष, अमोह कुनवाट प्रेरित कृया हो सोही अनुरूप पुनः कार्यकारण सिद्धान्त अनुरूप परिणाम भोग्न बाध्यतामक अवस्थाको श्रृजनावाहेक अरु के मान्न सकिन्छ र ? यस्को अर्थ व्यक्ति समुहले कुनै कार्य नगरुन सबै आफै घटित हुन्छ भन्ने होइन मूल सवाल कर्म-अकुशलकर्म, कुशलकर्मको पहिचान गरी अकुशलकर्मबाट विमुखहुनु, कुशलकर्मप्रति सजक र अभिप्रेरित हुनु हो ।

जीवनमा व्यक्ति समूहको कृयाकलाप देखावटी, सतही, प्रचार प्रसारमुखी भई वाहवाह र तारिफ कमाउने तर्फ हो की सही सत्यमार्ग हिंडाउने पथ प्रदर्शक बन्ने हो भेद छुटाउन नितान्त आवश्यक देखिन्छ । व्यक्ति समूहले लाभ, मान, यश, सुखको कामनामा लोभ, द्वेष, मोह जन्य

कुशल कार्य गर्न कठिन !

कृयाकलापले छणिक रुपमा लाभ वा सुख प्राप्त गरेभैं लागे पनि यसको परीणाम दुःखद् हुनेमा विमति नहोला । अष्टलोक धर्मको चार सकरात्मक अंगलाई प्राप्तगर्न लालायितहुनु, चार नकरात्मक अवस्थाबाट विमुख रहन चाहनु आश्चर्य भएन तर चार सकरात्मक पक्षको इच्छाको लागि गलत बाटो अवलम्बन गर्नु कदापी ठीक हुन सक्दैनन् । आफ्नो लाभ, सुख, मान, यशको लागि अन्य हकदारको हानी, दुःख, अपमान तथा अपयशको कार्यबाट साच्चै लाभ, सुख, मान, यशप्राप्त हुन्छ त ?

अभ भनौं भने यी चार सकरात्मक र चार नकरात्मक अवस्था भावलाई कुनै सरल रेखाद्वारा विभाजनगर्न भन कठिन देखिन्छ । कुनै अवस्थामा आर्थिक लाभ देखिने घटना वास्तवमा अपमान वा अयशको कारक वन्न सक्दछ तथा आर्थिक हानीको अवस्था समेत मान वा यशको कारक पनि वन्न सक्दछ । त्यस्तै गरी कुनै सुखको अवस्था अपमानको कारक तथा दुःखको अवस्था मानको कारक पनि वन्न सक्दछ ।

चार सकरात्मक वा चार नकरात्मक अवस्थालाई सरल रेखाद्वारा विभाजनगर्न कठिन छ भने एउटै अवस्था भनौं सुख मात्रैलाई हेर्ने हो भने कस्तो अवस्थालाई सुख मान्ने ? आफूले भनेका अवस्था परीपुर्ती भइरहनु, कुनै दुःख नहुनु, व्यक्ति आफ्नो र नातेदार इष्टमित्र सबैको सुखद अवस्थालाई सुख मानी यसैमा रमाइरहनु मात्र सुख हो त ? फेरी यो अवस्था जहिले पनि यथास्थितीमा त रहन सक्दैनन् पुनः अन्य अवस्था दुःख, अलाभ, हानी वा अपयशको अवस्था पनि आइरहन्छ । यसरी जीवनलाई सघर्ष, पतभङ, निरन्तर बग्ने यात्रा भने पनि अष्टलोक धर्मको अवस्था चक्रबाट गुज्रिरहनु नै हो भने व्यक्ति समूहले यो अवस्थामा गर्नु पर्ने धैर्य, वा सजकता वा फेरी गरीने कार्यनै वास्तविक परीक्षा हो । अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा अष्टलोक धर्म नै जीवन हो । अष्टलोक धर्ममा चित्त विचलित नहुने क्षमताको विकासगर्नु मानव जीवनको सार्थकता हो, अष्टलोक धर्ममा सजकता, सर्तकता अपनाउनु

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अलोभ, अद्वेष, अमोहबाट विमुख भई कुशलकर्मको पहिचान गर्न सक्षमता हुने प्रयास गर्नु नै मानवजीवनको सार्थकता शिद्धहुन आउँछ ।
प्रसङ्गवश धम्मपदका केही श्लोक सान्दर्भिक हुन्छ ।

नत्थि रागसमो अग्नि - नत्थि दोससमो कलि ।

नत्थि खन्धसमादुक्खा - नत्थि सन्ति परं सुखं ॥

अर्थ : राग समान अग्नि अरु छैन, द्वेष समान अपराध अरु छैन, पञ्चस्कन्ध समानदुःख छैन, शान्ति समान सुख छैन ।

(धम्मपद २०२, अनु. अमृतानन्द)

यस्स पापं कतं कम्मं - कुसलेन पिथीयति ।

सो'मलोकं पभासेति - अब्भामुत्तो'वचन्दिमा ॥

अर्थ : जस्ले आफूले गरेको पापकर्मलाई कुशलकर्मद्वारा छोप्छ, त्यसले यो लोकमा बादलबाट निस्केको चन्द्रमाले भैं प्रकाश दिन्छ । (धम्मपद १७३)

माथि भनिएभैं विभिन्न अवस्थाहरूको बीच सरल रेखाद्वारा विभाजन गर्न कठिन भैं आफूलाइ ठीक लागेको कार्य कुशल वा वेठीक लागेका अकुशल भनेर व्याख्यागर्न असान्दर्भिक हुन्छ । अझ यसमा मनद्वारा गरीने कार्यको विभाजन खोज्नु भन कठिन देखिन्छ भने व्यक्ति समाजले अष्टलोक धर्मको सही पहिचान गर्न व्यक्तिको कार्य, सोच क्षमतामा अभिवृद्धि गर्नुको विकल्प रहदैन । यसको लागि गृहस्थहरूको आधार स्तम्भको रूपमा पञ्चशील पालनको अपरिहार्यता स्वतःशिद्ध हुन्छ ।

व्यक्ति समुहले जीवनको अमूल्यशिक्षा (अष्टलोक धर्मको कारक तत्वको रूपमा लोभ, द्वेष, मोह तथा अलोभ, अद्वेष, अमोहको विभाजन तथा कुशल र अकुशलकार्यको भेद पारलाउन सक्षमता बढाउने अवसर पाउन सक्नु । यसैमा सबैको कल्याण छ । सबैको मङ्गलहोस !

(आनन्द भूमि वर्ष ४७ अंक ७ वि. सं. २०७६)

जन धन सुरक्षाकोलागि स्तरीय सेवा नै जनकल्याणको मार्ग

देशका विभिन्न क्षेत्रमा समस्या भइरहेको अवस्थामा जनताहरुको कष्ट भन भन बृद्धि भइरहेको छ । यो दुःखकष्ट हटाउन राज्यका संयन्त्र, नीति नियमहरुको विशुद्ध रुपमा परीपालन, परीचालनको लागि कार्यन्वयन पक्षका सबै व्यक्तिहरुको पनि उत्तिकै सचेतता, स्तरीयता कार्य सम्पादन चाहिनेमा विमति नहोला । व्यक्तिको कार्य कुशलतामा नीति नियमले र स्वयंको कार्य क्षमता, मानवीय, नैतिक धरातल पनि मूल कारक तत्व हुन आउँछ । व्यक्तिको चेतनाको स्तर, अनुशासन, कर्मशीलता, लगनशीलता आदि नै कार्यस्तरको मापदण्ड हुन् ।

समाज, राष्ट्रको जन धन सुरक्षा तर्फ सबै सचेत हुन पर्ने, आफ्नो कार्य निष्पक्ष तथा स्तरीय सम्पादन गरी सुरक्षित स्तरीय सेवा प्रदान गर्नु सबै सम्बद्ध पक्षको दायित्व हुन । समाजका यावत क्षेत्रमा विविध प्रकारका सेवा प्रवाहगरी रहेका सबै व्यक्ति, संघसस्थाहरुको मूल मन्त्र नै सुरक्षित जनधनसहितको सेवा हुन पर्छ । यस परीवशेमा धम्मपदको श्लोक (१३०) राख्न उपयुक्त देखिन्छ ।

सब्जे तसन्ति दण्डस्स - सब्बेसं जीवितं पियं ।

अत्तानं उपमं कत्वा - न हनेचय न घातये ॥

अर्थात् : सबै प्राणीहरु दण्डदेखी डराउँछन्, सबैलाई जीवनको माया छ । त्यसैले सबै प्राणीहरुलाई आफू समान ठानी प्राणीलाई आघात नगर्नु नगराउनु ।

“मानवीय, यान्त्रिक गडवडीको कारणले सडक, हवाई र केहीमात्रामा भए पनि जल यातायात तर्फ पनि दुर्घटनाका खबरहरु आइने रहने यथार्थ हो । सडक यातायातको तुलना हवाई यातायात सुरक्षित, भरपर्दो माने पनि नेपालको शन्दर्भमा बेला बेलामा भइरहेको हवाई दुर्घटना, यसका कारण ईयुले कालो सूचिमा राखिरहेका पनि दुःखद अवस्था नै हुन् ।”

कुशल कार्य गर्न कठिन !

(२०७९।१०।१० गते नेपाल समाचार पत्र)

विभिन्न सेवा प्रदान गर्न थरी थरीका ऐन नियमको व्यवस्था भए भैं हवाई यातायात संचालन तर्फ पनि गैर सैनिक हवाई उडान ऐन २०१५, आवश्यक नियमावली, विभिन्न संगठन, सो सम्बन्धि विभिन्न ऐन, नियमावलीहरुको संयोजनबाट विमानस्थल तथा वायुसेवाहरुले सेवा संचालन गरीरहेको यथार्थता हो । हवाई यातायात सेवा आफैमा विशेष प्रकार, प्रवृत्ति, विविध सेवाहरुको संयोजनबाट परीचालित हुने भएबाट आफैमा थप चूनौतिपूर्ण, रहष्यमय तथा आकर्षक सेवा भएकोमा समेत शंका छैन ।

यसरी बहुसेवा, विविध जनशक्तिद्वारा प्रदान हुने सेवामा कार्यरत संघ, संगठन, उपलब्ध जनशक्तिको कार्य प्रणाली, सूचनाको प्रभावकारीता, प्रयाप्तता, पूर्णता तथा कार्य प्रवाहको विश्वनियता, दक्षतामा शृखलाबद्ध कमजोरी भएमा आकस्मिक दुर्घटनाको विकल्प हुँदैनन । यसैगरी उपलब्ध भएका नियम आदिको कार्यान्वयन नभइरहेको कारण पनि थप चूनौति र खतरा जन्य कृयाकलाप नै भएको मान्न सकिन्छ । यसैगरी कार्यमा मतमतान्तर, नियमहरुको फरक व्याख्या आदि पनि सेवा प्रवाहको गुणस्तरमा ह्रास आउनुको कारकतत्व नै हुन् ।

एउटै संगठनको संगठनात्मक परीपूर्णता (संगठनात्मक र कार्यात्मक) तथा अन्य संगठनसंगको कार्य सहजीकरणको भूमिका (व्यक्तिगत इच्छा, आकांक्षा नभइ, सेवात्मक लक्ष्यप्रति समर्पित), सेवा प्रवाहको उत्पादकत्व (परिणाम) आदि इत्यादी विभिन्न तत्वहरुको समिक्षा पनि उपलब्ध ऐन नियमको आधारमा हुन पर्ने आजको टड्कारो आवश्यकता भएको देखिन्छ ।

विश्वमा भएको सूचना प्रणालीको बिकासको लहरमा नेपाल पनि अछुतो रहन सक्दैनन् । सञ्चारको बिकास, प्रशारमा व्यापकता आएभैं छिटोछरितो पनि भएको छ तर यसको विश्वसनियता, दुरगामी प्रभाव,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

सम्बद्ध निकायको आधिकारिकता, आदि इत्यादिबारे पनि गहन विश्लेषण गर्न आवश्यक देखिएको छ । चाहे संगठनको कार्य प्रणाली होस, चाहे सूचना प्रवाहको अपुरो, अप्रयाप्तता, दुबै नै घातकशिद्ध हुन्छ, भने यसले थप अन्योलको स्थिति श्रृजना गर्नसक्ने तर्फ सबै थप सचेत हुन पनि आवश्यक देखिन्छ ।

एक विषयको ज्ञाता भइकन अन्य विधाहरुमा पनि विशेषज्ञको रुपमा दर्शाउने, आफ्नो विषयभन्दा फरक विषयमा गरेको व्याख्या (गलत)ले पनि समाज, सेवामा परिरहेका घातक परीणाम प्रति सचेतमात्र नभई यस्तो प्रवृत्तिमा रोक समेत लगाउन अति आवश्यक देखिन्छ ।

समाजमा भइरहेको सञ्चारको प्रवाह, यावत खालको समाचार, जन आकांक्षा, विभिन्न जिल्लाहरुमा विमानस्थलको माग गर्ने परीपाटी तर स्तरीय हवाई यातायात सेवाको माग र सोकोलागि चाहिने अन्य अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुहरु प्रति गौण रहनु पनि सेवाको मर्म प्रति आहत गरेका नै भन्न सकिन्छ, कि सकिदैन ? देशको विभिन्न भौगोलिक अवस्थामा फरक फरक परीवेश, दुःख आदिको अवस्था वास्तविक हो तर यसको विकल्पको रुपमा सक्षमता, सांगठनिक पूर्णता विनाको हवाई सेवाको माग गर्नु तथा संचालन कतिको जायज हुन सक्छ र ?

गौरसैनिक हवाई उडान ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख भए बमोजिम 'हवाई यातायातबाट राष्ट्रलाई अधिकतम फाइदा प्राप्त हुने गरी सिभिल एभिएशनको विकासलाई प्रोत्साहन हुने परिस्थिति सिर्जना गर्न सिभिल एभिएशनलाई नियन्त्रित र व्यवस्थित गरी शान्ति र व्यवस्था एवं सर्वसाधारण जनताको सुविधा कायम राख्न वाञ्छनीय' भएको मर्म हवाई यातायात संचालन, व्यवस्थापनमा संलग्न सबै निकायको मूल मन्त्र हुन पर्नेमा शंका छैन । यसै गरी विभिन्न नियम बनाउने अधिकार भएभै 'हवाई उडानको सन्दर्भमा सर्वसाधारणको जीउ ज्यानको रक्षाको लागि आवश्यक कुनै

कुशल कार्य गर्न कठिन !

उपाय अवलम्बन गर्ने' सम्बन्धमा पनि नियमहरूको कार्यान्वयन परीपालनमा अभ्र सम्बद्ध सबै पक्ष थप चनाखो हुनु पर्छ ।

यो ऐनमा दण्ड सजाय, अपराधका व्याख्याहरू सहित नियम उल्लंघन गर्नेलाई दण्ड सजायमा कैद वा रूपैयाको जरिवाना तथा दुवै सजायको व्यवस्था गरेको मननीय छ ।

यसैगरी अपराधको फलस्वरूप वायुयानमा रहेका कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएमा वा वायुयान नै ध्वस्त भएमा अपराध गर्नेलाई जन्मकैद र मतियारलाई जन्मकैद वा पन्ध्र वर्षदेखि बीस वर्षसम्म कैद र अपराधी र मतियारको सम्पत्ति समेत जफतको समेत व्यवस्था गरेका देखिन्छ । यसबाट पनि हवाई यातायात क्षेत्रमा संलग्न विभिन्न निकाय, कर्मचारीहरू, यात्रुहरू, आमजनमानस समेत सुरक्षित हवाई यातायाको तथा अनजानमा समेत अपराध हुन जाने तर्फ समेत सचेत भई यो ऐनको परीधि भित्र बस्तु पर्नेमा सायद विमति होला ।

यसै परीवेशमा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि (संहिता ऐन) २०७४ उल्लेख भएका उजुरी तथा फौजदारी मुद्दा र सो सम्बन्धि अनुसूची १ बमोजिम गैर सैनिक हवाई उडान (सिभिल एभिएशन) ऐन दफा ९(क)को अन्तर्गतको कसुर लागु हुने उल्लेख भएबाट हवाई यातायात सेवालाई थप गहन जिम्मेवारी र विस्तृत परीमार्जनको सहित कार्य गर्नु पर्ने चूनीति देखिएको यहाँ स्मरणीय छ ।

हवाई यातायामा हुने दुर्घटनाबाट जन धनको क्षति हुनबाट वचाउन स्तरीय भरपर्दो सेवा प्रदान गर्न सक्षमता बनाउन तथा सही र आवश्यक सूचनाको प्रवाह गरी सेवा दिन सबै निकायको कर्तव्य भएकोमा दुई मत नहोला । दुर्घटना मानवीय कारणले भएको हुन वा यान्त्रिक कारणले, यसमा घटी बढी, प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष विभिन्न व्यक्ति, समूह, संगठनहरूको भूमिका पनि रहन्छ नै । कार्य प्रणालीमा भएको दोष, मानवीय र यान्त्रिक

कुशल कार्य गर्न कठिन !

त्रुटी नै भए पनि यी सबैको मूल कारक संगठनको (विभिन्न संगठन, एउटालाई दोष दिएर पन्छिन सकिदैन) त्रुटी तथा त्रुटिपूर्ण संगठन र अपुरो कार्य प्रणालीको लागि राष्ट्र पनि जिम्मेवार भएको हुन्छ, भन्नु अत्युक्त नहोला ।

यातायातका विभिन्न प्रकारका सेवाहरूको स्तरीयतामा अभिवृद्धि गरी थप जन धनको नोक्शानी हुन नदिन राज्यका सम्वद्ध निकायहरूको थप सजकता, कार्य विधिमा समन्वयको आवश्यकता समेत जरुरी हुन्छ ।

विभिन्न दुर्घटनाबाट देशले ठूलो जन धन क्षति व्यहोर्नु परेको अवस्था, पीडित परिवारहरूको अपूरणीय क्षति, पीडालाई केही श्रद्धान्जली आदि शब्दबाट दुःख त कम हुन सक्दैन । व्यक्तिको सचेततामा कमी लोभ, वा मोह रूपी अकुशल कार्यबाट यस्तो दुर्घटनाहरू भइरहने भएबाट सबै सेवा प्रदायक व्यक्ति संघसस्थाहरू समेत यस्तो कृयाकलापबाट बच्न ठूलो सत्प्रयासको आवश्यक भएको महसुस गर्न सकिन्छ ।

जबसम्म समाजमा राग, द्वेष, मोहरूपी निर्मुल भएका जनमत तयार हुँदैन तबसम्म समाजमा विभिन्न मानवीय समस्याहरू श्रृजित भइरहनु अस्वाभाविक ठहरिदैन ।

अकुशल कर्मको पहिचान र त्यसबाट आफू र अरुलाई पनि बचाएर राष्ट्र, देश, समाजको समस्या पार लगाउनु सबै व्यक्तिको प्रथम कर्तव्य भएको छ । यसैमा व्यक्ति, समाज, देशको वास्तविक भलो हुन्छ । व्यक्तिको अकुशलकर्मको पहिचान र आफ्नै क्षमता वृद्धि गर्न बुद्धिशिक्षा नै एकमात्र विकल्प भएको अनुभूति हुन्छ ।

सबैको कल्याण होस् ! सबैको भलो होस् ! सबैको मंगलहोस् !

(आनन्द भूमि वर्ष ५० अंक ११ वि. सं. २०७९)

महामानव बुद्ध र समाज सेवा

घर परीवार समाज, देश र विश्वमा विभिन्न समस्याहरूको जंजालमा घेरीएको अवस्था हो । देशको हरेक क्षेत्रमा समस्या नै समस्याको विकराल अवस्था देखिन्छ । व्यक्तिहरू, कर्मचारी, प्रशासक, राजनीतिक क्षेत्रबाट भरमग्दुर प्रयासहरूको बावजूद व्यक्तिहरूको दैनिक जीवनमा भन भन कष्टकर अवस्था श्रृजना भइरहेको मान्न सकिन्छ वा सकिदैन ? देशको विभिन्न समस्याहरूको निवारण हेतु विभिन्न नियमहरू बन्नु तर कार्यन्वयन पक्षको कठिनाइ, जनताको कार्यशैली, परम्परा आदिको कारणले कयौं नियमहरू जीवनको समस्याहरूको निराकरणकोलागि सहयोग भइरहेको छ वा थप कष्टप्रद भइरहेको छ ?

समाजमा रहेका व्यक्तिहरूको सोच, संगत, व्यवहार नै जीवन चर्या हुन भने समाजका विभिन्न क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिहरूको संलग्नता पनि स्वइच्छा, बाध्यता आदिको मेल संयोग नै हो । तर जुन व्यक्ति जुन क्षेत्रमा कार्यरत रहेपनि देश समाजको हक हित तर्फ कृयाशिल हुनु नै मानवका प्रथम कर्तव्य हुन आउनेमा सायद कसैको दुइमत होला ।

व्यक्तिहरूको आफ्नो इच्छा, सामर्थ्यमा फरक भएको अवस्थाबाट नै विविध आर्थिक कृयाकलाप माभ पनि समाज सेवाको बेग्लै अवस्था पनि हामी देख्न सक्छौं । यो समाज सेवाले समाजमा भइरहेको केही असमानता हटाउने, अभावमय जीवन जिउन बाध्य भइरहेका केही व्यक्तिहरूको जीवन निर्वाह गर्नमा केही हद भए पनि सहयोग गरीरहेको मात्र नभइ, देशको राजनीति, प्रशासनले गर्न नसकेको कार्यमा पनि प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष रूपमा सराहनीय कार्य गरीरहेकोमा शंका नहोला । यस दृष्टिकोणले समाजसेवाले देशको राजनीति, प्रशासनको कमीकमजोरीलाई केही हदमा भएपनि परीपुर्ति र पुलको कार्य पनि गरीरहेको मान्न सकिन्छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नेपाल राजकिय प्रज्ञाप्रतिष्ठानको नेपाली शब्दकोषमा दिए बमोजिम 'परोपकार' भन्नाले अरुको उपकार, अरुको भलाइ हुने काम हो ।

समाज सेवा पनि विभिन्न क्षेत्र, स्तर, आयाममा हुन सक्छ । जे जस्तो भए पनि यो क्षेत्रमा लागेका व्यक्ति संघ संस्थाहरुको निस्वार्थ सेवाभाव, आवश्यक व्यक्ति समुहमा सेवा प्रदान गर्न दत्तचित्त भएर लाग्नु पर्नेमा पनि विवाद नहोला, अन्यथा यसको मर्म विपरीत भएमा समाजमा भ्रम खाडल बढ्न जाने तर्फ पनि व्यक्तिहरुको सचेतता पहिलो अपरीहार्यता हुन ।

निस्वार्थ समाज सेवा गर्नुको प्रतिफल, व्यक्तिको कुशल कर्ममा अभिवृद्धि हुने त भयो नै अभि समृद्ध र क्षमतावान व्यक्तिहरुको तन, मन धनको त्याग पनि हुन जाने भइ नैतिकवान जनमत तयार गर्न पनि ठूलो टेवा दिइरहेको हुन्छ । आजको विश्वमा राजनीतिले मात्र सबै समस्याको समाधान पहिल्याउन नसिकने यथार्थतालाई धर्मरूपी तन मन धन त्याग, सम्पती थुपार्ने प्रवृत्तिमात्र समेत टाठा हुने बाटो पनि मिल्ने भएबाट समाज सेवा नै समस्या समाधानको सही दिशा हुन सक्ने देखिन्छ ।

देश समाजमा पनि विभिन्न क्षेत्रमा फरक फरक किसिमले, विभिन्न स्तर, विभिन्न प्रकारले समाजसेवा, परोपकारका आयामहरु देख्न सकिन्छ । व्यक्तिहरुले आफ्नो जीवनको अर्थोपार्जन भन्दा फरक कार्य गर्न तत्पर हुन चाहिने लगनशिलता, धैर्यता आफैमा कुनै तपस्या भन्दा कम हुँदैनन् तर यसमा स्वार्थजन्य, लोभजन्य कृयाकलापबाट बच्न आवश्यक छ ।

समाज सेवाको तर्फ हामीले भगवान् बुद्धले बुद्धत्व प्राप्ति पश्चात ४५ वर्ष विभिन्न गाउँ, नगरहरु चारीका गदै व्यक्तिहलाई अकुशल कर्मबाट बची कुशल काय गर्न प्रेरीत गर्नु भएका जीवनयापनका रुपरेखा समाज सेवाको अतुलनीय उदाहरण हुन् । भगवान् बुद्धका विभिन्न देशनाहरु माभ सिंगालोवाद सूत्रको केही प्रसंगहरु यहाँ उल्लेख गर्न सान्दर्भिक हुनेछ ।

सिंगालोवाद सूत्र : सिंगाल भन्ने उपासकलाई भगवान् बुद्धले उपदेश दिनु भएको सूत्रमा सही मित्र, गलत मित्रको पहिचान, आफ्नो सम्पतिको चार भाग गर्नु पर्ने, आमाबुबाको छोरा छोरी प्रति, छोरा छोरीको आमाबुबा प्रति, गुरुको शिष्य प्रति, शिष्यको गुरु प्रति, मालिकको नोकर र नोकरको मालिक प्रति, श्रीमान र श्रीमतिको एक आपसले गर्नु पर्ने कर्तव्य बताएको छन् । व्यक्तिले आमदानीको चार भागको एक भाग खाना, दुईभाग उद्योग व्यापारमा लगानी र एक भाग आपतकालकोलागि संचय गर्नु हो । यसै गरी पाँच बली (हिंसा होइन) दिने वा पालन गर्नु पनि व्यक्तिको कर्तव्य हो । यो पाँच बली निम्नानुसार छन् ।

- १) ज्ञाति बली : सम्बन्धिहरूको हित र सत्कार गर्नु,
- २) अतिथि बली : अतिथि सत्कार गर्नु,
- ३) पूर्व प्रेत बली : दिवगतहरूलाई पूण्य अर्पण गर्नु,
- ४) राज बली : राजश्व तिर्नु,
- ५) देव बली : अहिंसा पुर्वक देव पुजा गर्नु ।

यसै गरी यस सूत्रमा गृहस्थहरूको गर्नुपर्ने चार कुराहरु 'चार लोक संग्रह वस्तु' बताएका छन् । यिनीहरु हुन् ।

- १) दान दिनु २) मीठो वचन बोल्नु ३) परोपकारी काम गर्नु, ४) अभिमान नराख्नु ।

अन्य विभिन्न कुराहरु बताएभै पाँच प्रकारको सम्पतिहरु बताइएको छ ती हुन् ।

- १) नाता कुतुम्ब, २) भोग सम्पति (धन सम्पति) ३) स्वास्थ्य ४) चरित्र ५) सम्यक दृष्टि

यसरी सिंगालोवाद सूत्रमा वर्णित गृहस्थीहरूको कर्तव्य, जिम्मेवारी समाज सेवाको उत्कृष्ट नमूनाको रूपमा लिन सकिन्छ । यी कर्तव्यहरूमा पारगंत भएमा स्वच्छ समाज निर्माण हुने स्वत शिद्ध हुन्छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

विभिन्न कर्तव्यहरूमा सम्पतिको चार भाग लगाउनु, दान दिन, परोपकारी काम गर्न आदि पनि समाज सेवालार्इ थप बल मिल्ने आधार नै हुन । यदि सम्पतिको सही प्रयोग नभइ सम्पति थुपार्ने होडवाजीमा लागेमा व्यक्तिहरूको लोभजन्य कृत्याकलापवाट व्यक्तिहरूमा द्वन्द, द्वेष अभिवृद्धि भइ व्यक्तिहरू बीच कलह, समाजमा अशान्ति बढन जाने माध्यम पनि हुन जान्छ ।

माथि उल्लेखित केही प्रसंगहरूले व्यक्तिको कुशल कर्म चरित्र, दान, धनको सही प्रयोग, व्यक्तिको नाता गोता अनुसार अन्य व्यक्तिहरूसंगको कर्तव्य आदि सहीरूपमा भएमा समाजमा शान्ति सुव्यवस्था हुने कुनै नौलो कुरा भएन । समाजको विकाशकोलागि समाज सेवा अपरीहार्य हो भने व्यक्तिहरूको चरित्र नै यसको मूल आधार भएकोमा शंका छैन । यस अर्थमा व्यक्तिको कुशलता, क्षमता अभिवृद्धिवाट सरकारी गैर सरकारी जुनसुकै क्षेत्रमा कार्यरत रहे पनि संघ सस्थाको लक्ष्य, उद्देश्यको प्राप्ती, जनताको सेवानै महान कार्यलाई आफ्नो जिम्मेवारी र कर्तव्यबोध सहित कार्यसम्पादन हुने आधार पनि तयार हुन्छ । यसरी सरकारी गैरसरकारी निकायहरूको कार्य र सेवाप्रवाहमा समेत गुणस्तरीयमात्र बृद्धि नहुने भइ संलग्न सबै व्यक्तिहरूले पनि समाजसेवाको प्रत्यक्ष लाभवाट महान धर्म मान्न अवसर पनि पाउन सक्छ । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा समाज सेवाको कार्यनै धर्मको बाटो, खुडकिलो भएको मान्न सकिन्छ ।

समाज र राजनीति एक अर्काका परीपुरक रूपमा रहेको वास्तविकतामा व्यक्तिहरूको कुशलता, नैतिकता विना राजनीति सुधने आश गन सकिदैन, राजनीति नसुधिसम्म समाज, व्यक्तिहरको समस्या निराकरण पनि हुन सक्दैनन् । यस अर्थमा पनि समाज सेवा नै राजनीतिलाई मार्गदर्शन दिने उत्तम उपाय हुने देखिन्छ ।

आज समाज सेवा तर्फ कृत्याशिल विभिन्न संघ सस्थाहरूले यस तर्फ पनि समसामयिक सुधार सहितको थप कार्य पहिचान गर्न अति

कुशल कार्य गर्न कठिन !

आवश्यक देखिन्छ । यसै गरी नेवारहरुको वस्तीको स्वरूप, बहाः, बहील, चैत्य, मन्दिर, खुल्लाचौरको अवधारणा आदि पनि समाज सेवाको अतुलनिय आधार हुन तर समयान्तरमा यसमा विभिन्न चूनौतिहरु देखा परेकोमा सम्बद्ध संघ सस्थाहरुको यस तर्फ पनि कृयाशिलताको आशा गर्न सकिन्छ ।

समाजमा राम्रो नराम्रो घटना, व्यक्ति हुनु पनि नौलो कुरा भएन । कमल हिलोमा फल्छ, तर शुद्ध, निर्मल फुलमा हिलो एक थोपा पनि नभएको हुन्छ । समाजको समस्या समाधान हेतु प्रयास कस्तो ? अभ्यास कस्तो ? अमूल्य मनुष्य जीवनको सार्थकता कस्तो र कसरी व्यतित गर्ने ? शिद्दार्थ गौतमले राजपाटत्यागी बुद्धत्व प्राप्त पश्चात गर्नु भएको समाज सेवा पनि आखिरमा सबैको भलोको लागि गरेको महान कार्य नै हुन् । यी सबैको परीवेशमा महामानव बुद्धको समाज सेवा, सामाजिक जागरण हेतु दिन भएका शिक्षाहरु केही उल्लेख गर्न शान्दभिर्क थान्छु ।

अत्तानं चे पियं जञ्वा - रक्खेचय नं सुरक्खितं ।

तिण्ण'मञ्जतरं यामं - पटिजग्गेचय पण्डितो ॥

अर्थ : यदि आफुलाई प्रेम छ भने राम्ररी सुरक्षित गर, रातको तीन प्रहर मध्य एक प्रहर भए पनि पण्डितहरु जाग्रत भएर रहनु पर्छ ।

दैनिक तीन याममा प्रत्येक पल कुशलता कर्ममा सचेतता जरुरी छ । अह्न वाल्यकाल, युवाकाल, प्रौढ अवस्था मध्य विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न इच्छा, स्वार्थजन्य कार्य भए जस्तै एक पल (एक अवस्था)मा धर्म कर्मलाई समय व्यतितगर्न अत्यावश्यक छ । समाज दिन दुःखीहरुको केही सहयोग, कल्याण त हुन्छ नै जो जो व्यक्तिहरु संलग्न हुनुभयो, उनीहरुको पनि कुशलकार्य अभिवृद्धि, त्याग, (दान) सम्पतिको केही सदुपयोग, लोभजन्य चित्तबाट टाढिदै जाने महान अवसर पनि मिल्न जान्छ ।

ने'व देवो न गन्धवो - न मारो सह ब्रम्हना ।

जितं अपजितं कयिरा -एवरुपस्स जन्तुनो ॥

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अर्थ : अरुलाइ जित्नु भन्दा पनि आफैले आफैलाइ जित्नु उत्तम, सधैं संयमित भएर आत्म दमन गरेर बस्नेलाई, देव, गन्धर्व, मार, ब्रह्माहरूले पनि हराउन सक्दैन ।

यसरी महान समाजसेवक भगवान बुद्धका शिक्षाहरू आजको विश्वको सामाजिक समस्याहरूको समाधानकोलागि मूल मन्त्र हुनसक्छ । समाज सेवामालागेका व्यक्ति, संघसस्थाहरूले यसको लाभबाट व्यक्ति स्वयं र समाज विकाशमा ठूलो योगदान हुनेछ भनी अपेक्षा गर्न सकिन्छ । श्री चन्द्र सूर्य पुस्तकालयले समाज सेवाको रूपमा गरीरहेका रक्तदान, बुद्ध जयन्तिको दिन यात्रुहरूलाई पानी खुवाउने कार्यको साथै पुस्तकालय मार्फत समाजमा दिइरहेको फल पनि कम आँकन सकिदैन । पुस्तकालय स्थापना देखि अहिले सम्म दुई तीन पुस्ता सेवामा समर्पित भइसकेको, सेवा लाभान्वित भईसकेको अनुमान गर्न सकिन्छ । पचाँसौं वर्षगाठ मनाइरहेको पुस्तकालयले हाल गरीरहेको कार्यक्षेत्रमा समसामयिक बढोत्तरी गरी समाज सेवामा अभि थप कृयाशालि तथा यसको उत्तरोत्तर प्रगति र, समाज सेवा मार्फत सामाजिक असन्तुलन, समस्याहरूको निराकरणमा समेत सक्रिय भूमिकाको अपेक्षा गर्न समसामयिक हुनेछ ।

सबैको मंगल होस् !

सन्दर्भ सामग्री :

१) भिक्षु अमृतानन्द, धम्मपद

२ प्रकाश बज्राचार्य,बौद्ध दर्पण

(चन्द्र सूर्य पुस्तकालयको स्वर्ण महोत्वसवको उपलक्ष्यमा प्रकाशित स्मारीका वि.सं. २०७९)

बुद्ध धर्म मान्नु हुँदैन

आज धर्म, बुद्धधर्म अन्य धर्म, राज्य धर्मनिरपेक्ष नभई एक धर्मको सवालमा जनमत संग्रह, संविधानमा संशोधनको माग आदिबारे चर्चा परिचर्चा भइ रहेको सुन्न देख्न पढ्न पाइरहेका छौं । वस्तुतः धर्म भन्नाले कुनै एक जातजातिको पेवाको रूपमा लिइरहेको तथा विभिन्न कर्मकाण्डलाई धर्मको पर्यावाची शब्दको रूपमा लिइरहेको परम्परा नै गलत भइरहेको देखिन्छ । विभिन्न कालखण्डमा संसारमा विभिन्न महापुरुषहरूको जन्म भएको, तद्अनुरूप विभिन्न शिक्षाहरू प्रवाह भए सरह नै शिद्धार्थ गौतमको जन्म, बुद्धत्व प्राप्तपछिको ज्ञान, शिक्षालाई बुद्धधर्म नभनी धर्म मात्र भन्नु अतिशयोक्ती नहोला । बुद्धकालिन समयमा पनि धर्म भन्नाले प्रकृतिको शाश्वत नियमलाई जनाउने तथा स्वयं भगवान् बुद्धले आफ्नो शिक्षालाई बुद्ध धर्म भन्नु भएन बरु धर्म (धम्म), र यसको पालन कर्ताहरूलाई धम्मचारी (धर्मचारी), धम्मविहार (धर्मविहारी) भनेका मात्र पाउछौं ।

समयचक्रको क्रममा, विभिन्न राजनैतिक परिवर्तन, उठापटक, नेतृत्ववर्गको आ-आफ्नो इच्छाअनुरूप नेपालबाट बुद्धशिक्षा लोप, ह्रास, पतन पनि भएको मान्न सकिन्छ कि सकिदैन ? समाजको एउटा वर्ग विशेषको परम्परा, शिक्षालाई धर्मको आवरण दिएर बुद्धशिक्षा समेत समाज देशबाट लोप भएको कारणले समाज देश विकासको प्रतिफलबाट वञ्चित हुन परेको मान्न सकिन्छ कि सकिदैन ?

भारतीय उपमहाद्विपमा बुद्धशिक्षा र भगवान् बुद्धप्रति दोहोरो मानसिकता अंगालिरहेको प्रष्ट हुन्छ । भगवान् बुद्धलाई नऔं अवतारको रूपमा मान्ने, तर शिक्षा मान्नबाट वञ्चित गराइहेको पुरातन परम्पराकै निरन्तरता अहिलेको हाम्रो देश समाजमा पनि देख्न पाइरहेको छ । यस्तै परिवेशमा सत्यनारायण गोयन्का लेख्नु हुन्छ, “भगवान् बुद्धको प्रशंसामा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

गीत गाउने तर शिक्षालाई नमान्ने, वा शिक्षामा खराब छु भन्ने विश्वासको दोहोरो मानसिकता बारे कस्तो विडम्बना” ? यस्तै परीवेशकै कारणले हो कि करीव वि.सं. २०७३ साल तिर लुम्बिनी भ्रमणमा ल्याएका स्कूलका विद्यार्थीहरूलाई एउटा विहारमा पठाएर हामी त्यहाँ जान हुँदैन भनी दुइजना शिक्षिकाहरू वा कर्मचारीहरूले प्रवेश नगरेको म स्वयंले सुने देखेको हुँ ।

समाजमा एक सम्प्रदायको अन्य सम्प्रदायप्रतिको हेराइ बुझाई तथा बुद्धशिक्षाप्रति समाज राज्यको बेवास्ताको रूपमा लिन सकिन्छ, कि सकिदैन ? यदि राज्य समाजबाट बुद्धशिक्षालाई वञ्चित गरीरहेको अवस्थामा खाली वैशाख पुर्णिमाको दिन विदा र केही औपचारिक कार्यक्रम गरेकोलाई मात्र बुद्धप्रति सम्मान गरेको मान्न सकिन्छ र ? बुद्धशिक्षा आम जनमानसमा फिजाउने तथा दैनिक रूपमा जीवनमा उतार्ने किसिमले पाठ्यक्रम परीमार्जनबाट मात्र वास्तवमा बुद्धप्रति नतमस्तक भएको र बुद्ध जन्मभूमि देश भन्न लायक हुन्छ अन्यथा व्यवहारिक र नीतिगत तथा राजनैतिक रूपमा नै बुद्ध धर्म मान्नु हुँदैन भन्ने मनसाय थप प्रष्ट हुँदैन र ?

भिक्खु धीर सुमेधोद्वारा अनूदित “धर्मया सागरय मोति” आशानन्द स्वधर्म विहार, वि.सं. २०५७ (नेपाल भाषा) मा प्रकाशित पुस्तकका केही शिर्षकहरू जस्तै- पतन हुने सूत्र, सात बल (श्रद्धा, वीर्य, लाज, भय, स्मृति, समाधि, प्रज्ञा), बेला बेलामा सम्भन पर्ने पाँच कुरा (बृद्ध हुने, मृत्यु हुने, रोगी हुने, मन पर्ने वस्तु, व्यक्तिबाट अलग हुनु पर्ने तथा कर्मको फल आफैले भोग्नु पर्ने,) आदि इत्यादी जीवनमा अपरिहार्य शिक्षाबाट वञ्चित समाजमा नकरात्मक प्रभाव भएकोमा के को आश्चर्य ? अझ वृद्ध वृद्धालाई, आदरणीय व्यक्तिहरूलाई सम्मान गरेमा प्राप्त हुने चार सम्पति (आयु, बल, वर्ण, सुख बाट व्यक्तिमात्र नभइ मानवश्रोत संशाधनकै सही प्रयोगद्वारा वञ्चित भइ समाज विकास मा नकरात्मक असर भइरहेको यथार्थतालाई

कुशल कार्य गर्न कठिन !

प्रामाणिकताको रूपमा स्वीकार गर्न कठिनाइ नहुनु पर्ने हो ।

समाज परिवर्तनको लहरसंगै चावहिल गणेश, शोभा भगवतिको परिवर्तित स्वरूप र परिमार्जित संस्कारलाई लिन सकिन्छ कि सकिदैन । यस्तै परिवेश, संस्कारजन्य लादिएको, कयौं शिक्षाहरुलाई तहस नहस र विकृत गरी चलिआएको परम्परा नै आजको धर्मको पर्यायवाची त भएको छैन ? स. ना. गोयन्का कृत 'क्या बुद्ध दुःखवादी थे ?' पुस्तक अध्ययन गर्दा आजको गीता बुद्धशिक्षाबाट प्रभावित तथा पछि लेखिएको, बुद्धधर्म वैदिक सनातन धर्मको संतान नभएको बरु आजको हिन्दुधर्म नै बुद्ध धर्मको संतान भएको, हो भन्ने समेत चर्चा गरेको देखिन्छ ।

यस्तै हिन्दु पुराणको भविष्य पुराणका प्रसंग उल्लेख गर्न उचित होला, "एक समयमा दानवराज बलिले दैत्यहरुको संख्या बढाउन यस मर्त्यमण्डलमा एकजना महान माया प्रवर्तक दैत्यलाई पठाए । त्यस मायावी दैत्य मर्त्यमण्डलमा शाक्यसिंहको नामले प्रख्यात भए । उनलाई गौतम आचार्य पनि भन्ने गरीयो । त्यस गौतमले दैत्यहरुको संख्या बृद्धि यहाँका सम्पूर्ण तीर्थहरुमा आफ्नो संघ स्थापना गरे । ती नीच गतिका मानिसहरु बौद्धको नामले प्रख्यात भए" ।

एकातिर बुद्धशिक्षालाई राज्यस्तरबाट उपेक्षित भइरहेको अवस्था अर्कोतिर यस प्रकारको शिक्षाबाट समाजमा सर्वभाव, समता, सदभावको विकासमा बाधा भइरहेको भनी मान्न सक्छौं कि सकिदैन ? निजी क्षेत्र, धार्मिक संघसंस्थाबाट बुद्धशिक्षालाई प्रवाह गरीरहेको एक हदमा सुखप्रद मान्न सकिन्छ र शिक्षा पाएका व्यक्तिहरुको अहोभाग्य मान्न सकिन्छ भने राज्यस्तरबाट अपेक्षित भइरहेसम्म आम जन मानस नै अमूल्य शिक्षाबाट वञ्चित भइरहेको, भइरहनु पर्ने अवस्थालाई बुद्ध धर्म मान्नु हुँदैन भनेको सरह नै होइन र ?

हाल धर्मनिरपेक्ष गणतान्त्रिक मुलुकमा समेत राज्यको नीति व्यवहारमा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

एक रूपता नभएको, बुद्धशिक्षा जन जीवनमा प्रयोग हेतु शिक्षामा सामेल गर्ने जमर्को नभएको आभाष भइरहेको सन्दर्भमा समाज, व्यक्तिको विकास बुद्धशिक्षा विना नहुने यथार्थतालाई स्वीकार गरी आवश्यक व्यवस्थाको कार्यन्वयनमा सबै पक्षको पहलको समेत कामना गर्दछु ।

सन्दर्भ सामग्री :

१) धर्मया सागरय मोति, अनुवाद भिक्षु धीरसुमेधो, आशानन्द स्वधर्म विहार, वि.सं. २०५७

२) क्या बुद्ध दुःखवादी थे ? स.ना. गोयन्का, नेपाल विपश्यना केन्द्र, इ. सं. २०००

३) बुद्धधर्म केही प्रसंग, महीश्वरराज बज्राचार्य, अनुपकमार बज्राचार्य, विद्यालक्ष्मी बज्राचार्य, नःटोल ललितपुर

४) स.ना. गोयन्का, धारण करे तो धर्म, प्रकाशक नेपाल विपश्यना केन्द्र जनवरी १९९९

५) बुद्ध र बुद्धधर्म संक्षिप्त परिचय भिक्षु अश्वघोष, बुद्धको जन्मभूमि नेपालमा बुद्धधर्म प्रति असहिष्णुता भिक्षु सुर्दशन, प्रकाशक धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी, बु.सं. २५३५

(आनन्द भूमि वर्ष ४९ अंक ११ वि. सं. २०७८)

सन्दर्भ गुरु पुर्णिमा

महान् धर्मचक्र प्रवृत्तन र समाजमा यसको महत्ता

आज मनाइदै गरेको गुरु पुर्णिमा हाम्रो समाजमा विशेष महत्त्वको छ । स्कूल कलेजमा यसका केही औपचारीक कार्यक्रम सहित आफ्नो गुरुहरु प्रति श्रद्धा व्यक्त गर्ने हुन्छ । यही अनुरूप अध्यात्म तर्फ पनि आफ्नो विश्वास श्रद्धा अनुसार अध्यात्मिक गुरुहरु प्रति कृतज्ञता ज्ञापन आवश्यकमात्र नभइ परम कर्तव्य पनि हुन आउँछ ।

यसै परीवेशमा असार पुर्णिमा बौद्ध धर्मावलम्बीहरुको ठूलो पर्व हो । यो दिन भगवान् गौतम बुद्धले बोधिज्ञान लाभ पश्चात सर्वप्रथम सारनाथमा पांचजनालाई प्रथम धर्मचक्र प्रवृत्तन गरेको दिनको रूपमा संस्मरण गरीन्छ । यसरी भगवान् बुद्धले प्राप्त गर्नु भएको बोधिज्ञान, दर्शनलाई प्रथम पटक पाँच वर्गिय भद्रजनलाई बुद्ध दर्शन, शिक्षाको प्रवृत्तन दिनु भएकोले यस दिनलाई धर्मचक्र प्रवृत्तन दिवशको रूपमा पनि संस्मरण गरीन्छ । यसको महत्त्व गुरु पुर्णिमा त भयो नै अझ यसैको कारणले कालान्तरमा विश्वमा बुद्ध दर्शन र शिक्षा संसारभर फैलिन अवसर पनि मिलेको मान्न सकिन्छ ।

आज संसारभर व्यक्तिगत सामाजिक, आर्थिक लगायत यावत समस्याहरुको जंजालमा जकडिएको अवस्था हो भन्ने कुरामा सायद कसैको विमति होला । यो दुःखको भुमरीबाट विभिन्न भौतिक, यान्त्रिक सहायताको माध्यमबाट समस्या समाधान गर्न नसकिरहेको पनि यथार्थ नै हुन ।

शिक्षार्थ गौतमले सारा राजपाट सुख सयल त्याग गरी, असार पुर्णिमाका दिन महाभिनिष्क्रमण गर्नु भइ दुःखको कारण र समाधानका उपाय खोज्न तत्पराता देखाउन भएर; बोधिसत्व ज्ञान प्राप्त गरेर; त्यो दर्शन आम जनमानसमा पुऱ्याउन; ४५ वर्ष सम्म गाँउ, गाँउ, नगर, वस्तीहरुमा धर्म प्रवचन दिने कार्य गर्नुभयो । यसरी समाजका अज्ञानी

कुशल कार्य गर्न कठिन !

व्यक्तिहरुलाई दुःखबाट पार लगाउने शिक्षा दिनु भएको उदाहरण मानव समाजमा दोस्रो सायदै होला । करीव २६०० अधिको जम्बुद्विपको समाजको अवस्था पनि आजको जस्तै विभिन्न कुरीती, विसंगति युक्त नै त थियो । बुद्धत्व प्राप्त पश्चात दिनु भएको शिक्षा, दर्शन जस-जसले प्राप्त गरी त्यसलाई व्यवहारमा उतार्ने व्यक्तिहरुलेमात्र लाभ पाउने हो । यसलाई कर्मकाण्डको रूपमा मात्र प्रचार प्रसार गरेर कसैको लाभ नहुने कुरामा स्वयं भगवान् बुद्धले भन्न भएको शिक्षा “तथागतले केवल मार्गमात्र देखाउने हो, आफै हिडनु पर्छ, कसैले कसैलाई तार्न सक्दैनन” भन्ने नारा आज विश्वको सबै क्षेत्रकोलागि आदर्श वाक्यको रूपमा ग्रहण गर्न योग्य छ ।

बुद्धत्व प्राप्त गरेपछि भगवान् बुद्धले आफूले प्राप्त गरेको ज्ञान दिन सर्वप्रथम आफूले गृहत्याग पश्चात शिक्षा दिक्षा लिनु भएको गुरुहरु आलारकलाम र उद्धकरामपुत्रलाई सम्झिन भयो तर दुवै जनाको देहावशान भइसकेकोले उक्त शिक्षालाभ हुनबाट वंचित हुन पुग्यो । यस अर्थमा भगवान बुद्धले पनि सांसारिक जीवनका आफ्ना गुरुहरु प्रति कृतज्ञताको भाव दर्शाउनु भएको मान्न सकिन्छ ।

प्रथम धर्मचक्र प्रवृत्तन दिवशमा भगवान् बुद्धले पंचवर्गिय भद्रहरुलाई दिनु भएको शिक्षा, दिक्षा, ‘मध्यम प्रतिपदा मार्ग’, ‘हेतु पत्यय’ (कार्य कारण सम्बन्ध) आदि हुन भने सो ज्ञानको बुझाईबाट नीजहरु प्रत्यक्ष लाभान्वित भएको पढ्न सकिन्छ ।

कालान्तरमा विभिन्न व्यक्तिहरुको यस शिक्षा प्रति आकर्षण, तत्कालिन राजा रजौटा तथा लाखौं सर्वसाधारण जनताहरुको लाभ भएको पनि इतिहास छ । यसका इतिहासको क्रमशः लिपिवद्ध सहित सम्राट अशोकको पालामा विश्वमा व्यापक प्रचार प्रसार भएको जीवन्त इतिहास अहिले पनि साक्षी छ ।

आज हरेक विषय, क्षेत्रमा मध्यम मार्ग अपनाउनु पर्छ भन्ने शब्द

कुशल कार्य गर्न कठिन !

त बेला बेलामा सुन्न पढ्न पाइरहेको अवस्था पनि हो तर भगवान् बुद्धले 'मध्यम मार्ग' केलाइ भन्नु भएको हो त ? यसको मर्म बमोजिमको शिक्षा, दिक्षा आजको विश्वको परीवेशमा भइरहेको छ वा छैनन् त ?

सामान्यतया शब्दकोषमा मध्यम मार्ग भन्नाले न एताको, न उताको बीचको मार्ग भन्ने नै हो । कुनै दुई पक्षको विवाद, अन्तरद्वन्दमा आपसी सहमतिमा बीचको मार्ग भनी कलह समाप्त गर्न माध्यमको रुपमा पनि लिने प्रचलन छ । भगवान् गौतम बुद्धले मध्यममार्ग भनी न अति काम सुख, न अति कष्टकर जीवन बरु साधारण जीवन यापनका पद्धतिलाई मध्यममार्गको रुपमा बताउनु भएको जीवन पद्धतिलाइ बुझाउछ ।

भगवान् बुद्धको मौलिक दर्शन, संसारमा दुःख छ, दुःखको कारण छ, दुःखको निवारण पनि छ र दुःखको निवारणको उपाय (बाटो) पनि छ, भनी 'चार आर्य सत्य' तथा दुःख निवारणको बाटो आठ अङ्गको 'आर्यअष्टाङ्गिक मार्गको' प्रवचन असार पूर्णिमाको दिन दिनु भएकोबाट पनि यो गुरु पूर्णिमाको दिनलाई विर्सन नहुने दिनको रुपमा लिन पर्छ । यसै दिनको अवसरबाट संसारमा बुद्ध धर्म, शिक्षा, दर्शन प्रचार प्रसारको आधारतयार

कुशल कार्य गर्न कठिन !

भएको रुपमा पनि विशेष महत्व भएको नकार्न सकिदैन । भगवान् गौतम बुद्धले पत्ता लगाउनुभएको चार आर्यसत्यको महत्व तथा आवश्यकता आजको हत्या हिंसामा आक्रान्त हाम्रो समाजमा भन बढेको निर्विवाद छ ।

अब चार आर्य सत्य अन्तर्गत पहिलो दुःख छ, भन्ने त सामान्य रुपमा आजको जन जीवनमा देखा परिरहेका सबै खालको, जन्म देखि मरणसम्मको अवस्थासम्ममा आइ पर्ने दुःख जस्तै बुढा बुढि हुनु, रोगी हुनु, मन परेकोसंग विछोड, मन नपरेकोसंग संयोग हुनु आदि । यी सबै दुःखको कारण तृष्णा वा लोभ हुनु, जति भए पनि नपुग्ने तृष्णा बढो खतरनाक छ र आज यसले समाजमा यावत समस्या लगायत भ्रष्टाचारको जालो फैलाएको छर्लङ्ग छ ।

दुःखको निवारण उपायको रुपमा आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग (आठ अंगको बाटो) छन् । अब यो आठ अंगको बाटो भनेको सम्यक वचन, सम्यक कर्म, सम्यक आजिविका, सम्यक समाधि, सम्यक व्यायाम, सम्यक सति, सम्यक दृष्टि, सम्यक संकल्प हुन् । यीनीहरु मध्य पहिलो ३ वटा शील अन्तर्गत, शरीर मन र वचनद्वारा पालन गर्नु पर्ने आचरण हुन् भने अर्को तीन वटा समाधि अन्तर्गत गरीने अभ्यास र अन्तिम दुइवटा प्रज्ञा, ज्ञान अन्तर्गतको सर्वोत्तम क्षेत्र हुन् ।

आज समाज, जन जीवनमा यस्तो सही वचन, सही कर्म, सही आजिविका जीउने पद्धति ह्यास भएको अवस्था होइन र ? सही आजिविका रुपी जीवन पद्धतिको अभाव हुनु, गरीबी र बाध्यताको कारणले समेत चोरी डकैती तथा अज्ञानको कारणले नीतिगत भ्रष्टाचार हुनु भनेको शिक्षाको अभावको कारणले भएको मान्न सकिन्छ, कि सकिदैन ?

कसैले कसैलाई तार्ने होइन, आफ्नो मालिक आफै हो, कर्म र कर्मको फल निश्चित छ, आदि इत्यादी प्रसंग देखि कार्य कारणको सिद्धान्त 'यो भएमा यस्तो हुन्छ,' 'यस्तो नभएमा त्यो हुँदैन' भन्ने जीवनापयोगी शिक्षा, दर्शनले भरपुर व्यवहारीक ज्ञान हाम्रो समाजबाट लुप्त भएको

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अवस्थामा केही दशक अघि देखि देशमा पुनर्जागरणको वातावरण श्रृजना भएको महशुस हुन्छ। प्रजातन्त्रको लहर, बहुदलिय व्यवस्थाको परिवर्तनसंगै हालको संविधानमा भएको धर्म निरपेक्षको अवधारणा बमोजिम पनि बुद्ध शिक्षा प्रचार प्रसारलाई टेवा पुगेको मान्न सकिन्छ।

यो शिक्षाको अभावमा समाजको स्वच्छता, व्यक्तिको आचरण सुधारका परीकल्पना पनि जटिलनै हुने अवस्था भइरहेको लाग्छ। अझ यो शिक्षा पनि कुनै प्रमाणपत्रको लागि मात्र नभइ दैनिक व्यवहारमा उतारी आफू र जगतको हितकोलागि समर्पित हुन आवश्यक छ।

बेला बेलामा भगवान गौतम बुद्ध कपिलवस्तुका राजकुमार थिए, जन्म लुम्बिनीवनमा भएको, लुम्बिनीवन नेपालमा पर्छ, बुद्ध नेपालमा जन्मेको हो भनेर मात्र देश समाज र विश्वले केही पाउँदैन यदि बुद्ध शिक्षा घर घरमा प्रवेश हुन सकेन तथा सो शिक्षा दैनिक व्यवहारमा उतार्न सकिदैन भने।

अतः गुरु पूर्णिमाको दिन विशेषतः बौद्धजनहरूले यस पावन दिनलाई बुद्धशिक्षा ग्रहणगर्ने, व्यवहारमा उतार्ने, आफु र अरुलाई पनि यो शिक्षाको लाभ लिन दिन सक्ने पर्वको रूपमा विशेष स्मरण सहित मनाउन उचित हुन्छ। यसको अतिरीक्त समाज र देशको भलाइकोलागि कार्य तादात्म्य र प्रण सहित बुद्ध प्रति कृतज्ञता र नतमस्तक हुनु नै सच्चा बौद्ध र सम्पूर्ण नेपालीहरूको समेत कर्तव्य हो भन्ने लाग्छ।

यस गुरु पूर्णिमाले समाज, विश्वमा बुद्धशिक्षा प्रचार प्रसार गर्ने पावन अवसर अझ सफलभूत समेत हुनेछ भनी कामना सहित सबैको कल्याण र मंगलमलयकोलागि प्राथना व्यक्त गर्दछु।

(नेपाल समाचार पत्र, वि.सं. २०८०।३।१८)

कर्म र कर्मफलमा विश्वास हुन नै वास्तविक धर्म

समाजको परीचय भन्नु व्यक्तिहरूको कर्महरूको संगालो भएको, समाज राम्रो वा नराम्रो भन्नुको तात्पर्य व्यक्तिहरूको कर्म राम्रो वा नराम्रो भएको हो भन्न सकिन्छ । भगवान् बुद्धले बुद्धत्व प्राप्ति पश्चात ४५ वर्षसम्म गाँउ नगर, प्रदेशहरू चारिका गरी व्यक्तिहरूको कुशल कर्म तथा त्यसको फल बताउनु भइ, समाजमा जनताहरूको दुःख हटाउन विभिन्न उपदेशहरूको माध्यमबाट महान समाज सेवा गरेर जानु भयो । राजपाट त्यागगरी कठिन मध्यम मार्गी भइ चार आर्यसत्य पत्ता लगाउनु भइ सोको प्रचार-प्रसारको लागि आफ्नो बाँकी जीवन समर्पित गर्नुभयो । कपिलवस्तु राज्य सानो भएर वा लडाई भगडा वा राज्यको जिम्माबाट विमुख भएको नभई सम्पूर्ण दुःखको कारण पत्तालगाउन उद्देश्यबाट नै हो । त्यसो होइन भने मगध सम्राट विम्बिसारले राजपाट सम्हाल्न आग्रह गरेकोलाई पनि अस्विकार गर्न हुन्थेन् होला ।

आज समाजको यावत क्षेत्रमा देखापरेको विसंगति विकृतिलाई मध्यनजर गर्दा व्यक्ति समाजमा कर्म र कर्मफलको शिक्षाबाट विमुख भएको नै मूल कारण मान्न सकिन्छ । भगवान् बुद्धका हेतु प्रत्यय शिद्धान्तका वाक्य “यसो भएमा त्यस्तो हुन्छ, त्यस्तो नभएमा यस्तो हुँदैनन्” भन्ने भनाई संस्मरण गर्दा पनि समाज राम्रो वा नराम्रो हुनमा व्यक्तिहरूको कर्मले नै भएका मान्न सकिन्छ । यस सन्दर्भमा संयुक्त निकायमा यसरी उल्लेख गरिएको छ ।

यादिसं वपते बीजं, तादिसं हरते फलं ।

कल्याणकारी कल्याणं, पापकारी च पापकं ।

अर्थ : जस्तो बीउ रोप्यो त्यस्तै फल पाउँछ । कल्याणकारीले कल्याण, पापकारीले पाप भोग गर्दछ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

(साभार: अनु, दुण्डबहादुर बज्राचार्य, संयुक्त निकाय, ललितपुर, वीरपूर्ण पुस्तक संग्रहालय, वि.सं. २०५५, पृ. २५७)

यसै क्रममा व्यक्तिहरुले कर्म र कर्मफलमा विश्वासमा थप मद्दत पुऱ्याउन भगवान् बुद्धले दश पुण्यक्रियावारे बताउनु भयो । यो दश पुण्यक्रिया यस प्रकारको छन् ।

- १) दान : आफूसंग भएको चीजवस्तु अरुको हितको निम्ति दिनु वा त्याग गर्नु ।
- २) सील : शरीर र वचनलाई संयमित गर्ने अभ्यास वा सदाचार ।
- ३) भावना : चित्तलाई शुद्ध र निर्मल हुनेगरी अभ्यास गर्नु ।
- ४) अपचायन : आफूभन्दा जेष्ठहरुको आदर गर्नु ।
- ५) वेय्यावच्च : सेवा गर्नु, आफन्तहरुलाई मद्दत गर्नु ।
- ६) पत्तिदान : आफूले गरेको कुशल कर्मको भाग वा पुण्य अरुलाई बाँड्नु ।
- ७) पत्तानुमोदन : अरुले गरेको पुण्य वा राम्रो काममा प्रसन्न भई साधु अनुमोदन गर्नु ।
- ८) धम्मसवन : धर्म उपदेश सुन्नु ।
- ९) धम्मदेसना : धर्म उपदेश दिनु वा बताउनु ।
- १०) दिट्ठिजुकम्म : ठीक धारण वा यथार्थ दृष्टि राखी कर्म र कर्मफलमा विश्वास गर्नु ।

यसरी यो दश पुण्य क्रियामा पनि अन्तिम (१० औं) मा ठीक ठीक धारण वा यथार्थ दृष्टि राखी कर्म र कर्मफलमा विश्वास गर्नु लाई जोड दिएको पाउन सक्छौं । यसको लागि नै अरु कार्यहरुको (कुशल कार्य) आवश्यकता भएको हो । आज समाजमा यो कर्म र कर्मफलप्रति विश्वास, ठीक धारणा र यथार्थ दृष्टि राख्न सक्ने जनमत तयार पार्न, सही शिक्षाको जरुरी भएको छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

यस सन्दर्भमा धम्मपदमा (३०६) उल्लेख्य निम्न गाथा स्मरण गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

**अभूतवादी निरयं उपेति, यो चापि कत्वा न करोमीति चाह
उभोपि ते पेच्च समा भवन्ति, निहीनकम्मा मनुजा परत्थ ॥**

अर्थ : असत्यवादी नर्कमा जान्छ, गरेर पनि गरेको छैन भन्ने पनि नर्कमा जान्छ, यी दुबै प्रकारका नीच कार्य गर्ने मानिसहरू मृत्युपछि समान हुन्छ ।

समाजको राम्रो र व्यक्तिस्वयंको भलाईको लागि पनि कर्म र कर्मफल प्रति विश्वास भई तद्अनुरूपको कुशल कर्मप्रति उद्यत जनमत तयार गर्न नै समाजको विकासको लागि पुर्वाधार भएको देखिन्छ । यस अर्थमा पनि कर्म र कर्मफलमा विश्वास हुन नै वास्तविक धर्म हो भनी मान्न सकिन्छ ।

सबैको मङ्गल होस !

(धर्मकीर्ति वर्ष ४० अङ्क १३, ल्हति पुर्णिमा वि. सं. २०७९)

कुशीनगर, भारत

जसले रोगीको सेवा गर्छ उसले बुद्धको सेवा गर्छ

दाता पञ्चवीरसिंह तुलाधरबाट प्रवजित भन्ते गुरुमांहरूको स्वास्थ्य खर्चको लागि अक्षयकोष स्थापना गर्न एक करोड एघार लाख एघार हजार एक सय एघार दान दिनु भएको खबर सुनेर निकै प्रीति सुखको अनुभव भएको छ। भन्ते गुरुमांहरूको स्वास्थ्यको निरोगीको कामना, कथकदाचित उपचार गर्न परेमा आर्थिक सहयोग हेतु स्थापित कोषको मूल धन सुरक्षित राखी सोको व्याजबाट खर्च गर्ने सदिका, प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षतः बुद्धको सेवा गरेकै कार्यको रूपमा लिन सकिन्छ।

भगवान् बुद्धले रोगी भिक्षुको स्याहार सुसार पछि दिनु भएको उद्गार “नत्थि वो भिक्खवे माता, नत्थि पिता ये वो उपरुहेत्थुं, तुम्हे चे भिक्खवे अञ्जमञ्जं न उपरुहिस्स अथ को चरही उपरुहिस्सति ? यो भिक्खवे मं उपरुहेत्थ सो गिलानं उपरुहेय” तिमीहरूको सेवाको लागि आमा छैन, बाबु छैन, अनि तिमीहरू परस्पर मिलेर सेवा गर्दैनौं भने अरु कसले सेवा गर्ला ? अतः म भन्दछु भिक्षुहरू जसले रोगीको सेवा गर्छ उसले मेरो सेवा गर्छ, भन्नु भनेको प्रशंग दाता पञ्चवीरसिंह तुलाधरको दान कार्य आधुनिक कालको स्वास्थ्य सेवाको परीवेशमा अति सान्दर्भिक देखिन्छ।

जो कसैलाई रोग व्याधि विभिन्न कारणले लाग्छ भने पालि साहित्यमा कायिक (शारीरिक) र मानसिक (मनोरोग) गरी ९६ प्रकारको रोग उल्लेख भएको छ। शारीरिक रोग हुनाका कारणमा पानी, भाडाकुंडाको सफाइ देखि पेट भरी खाने र मनोरोगको कारणहरूमा असन्तोष, आत्मग्लानी, अनावश्यक शंका, आशाको अतृप्ति र निराशामा बाँचिरहनु तथा विषैल संगत, विषम वातावरण र गलत धारणा हुन् भनी उल्लेख भइ रहेको सन्दर्भमा रोगको निवारणको लागि विभिन्न सुत्रहरूको समेत शिक्षा दिक्षा,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

स्वस्थ र नैतिक जनमत तयार गर्न समेत बृहत्तर र एकिकृत योजनाको दरकार देखिन्छ। साथै मेत्त सुत्तमा उल्लेख भएको सन्तोषी (सन्तस्सक), अल्पकृत्य (अप्पकिच्च), सरल व्यवहारवृत्ति (सल्लहुक) विनम्रता वा जंगली असभ्य स्वभाव नभएको (अप्पगब्भ) जस्ता गुणलाई समाजमा प्रवाह गर्न समेत सम्बद्ध पक्षको थप कार्यको अपेक्षा अस्वाभाविक नहोला ।

रोगीको सेवामा दया माया सेवा भाव करुणा, औषधीको राम्रो ज्ञान, उचित अनुचित औषधि र खानाको राम्रोसंग जानिकन पाच्य आहार र औषधि रोगीलाई दिन, मैत्रीपूर्वक सेवा गर्न, मलमुत्र, थुक तथा बान्ता गरेको खण्डमा घृणा नगरी सफा गर्नु, समय समयमा धार्मिक तथा रमाइलो कथा भनिदिने आदि इत्यादी देखी रोगी निको पार्नमा ध्यान भावनाको भूमिका र स्वास्थ्य सेवामा यसको आवश्यकता र व्यवस्था, मनोरंजनका विभिन्न साधनहरुसहितको व्यवस्था “दश अकुशल कर्मबाट पछि दशकुशल कर्म अभिवृद्धिबाट शील सम्पन्न, इन्द्रियसंयमी, भोजनमा मात्रज्ञ, सतत जाग्रत, सप्तसद्धर्मसम्पन्न यसै वर्तमान जीवनमा ईच्छानुसार (दृष्टि धर्म सुख विहार) सामाजिक सुव्यवस्था एवं सुख शान्तिलाई स्थापना” र “विरामी पर्दा चारस्मृतिप्रस्थान भावना अन्तर्गत कायमा कायनुपश्यी, वेदनामा वेदनानुपश्यी, चित्तमा चित्तानुपश्यी, धर्ममा धर्मानुपश्यी भई ध्यान भावना अभ्यासले पनि रोग शान्त भएको वा निको भएको प्रसङ्ग” उल्लेखनिय भएकोबाट समेत सो को परीपालनको उचित व्यवस्था समेत स्वास्थ्य र निरोगीको कार्यक्रमको अंग भएकोमा दुइमत नहोला ।

श्रद्धेय कोण्डन्य भन्तेको उदगार “यतिवेला ध्यान साधना, रोगप्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउने, सात्विकभोजन, चतुब्रहमविहारिक गुणलगायत दया, माया, सदभाव, सहयोगका अनेक पक्षसंग सम्बद्ध विहार, गुम्वा, बहाःबही लगायत धार्मिक संघ संस्था सामाजस्यता गराउन सके मानिस अझ विवेकी र संवेदनासहितको जीवन यापन गर्नेतर्फ उन्मुख हुन

कुशल कार्य गर्न कठिन !

सकछन” समेत मननीय छ ।

अन्त्यमा : दाता पञ्चवीरसिंह तुलाधर र वहाँको परीवारलाई सुखी निरोगीको कामना सहित भन्ते गुरुमाहरुको स्वास्थ्य सेवा मार्फत बुद्ध शासनमा दिनु भएको/हुन जाने टेवालाई “जसले रोगीको सेवा गर्छ उसले भगवान् बुद्धको सेवा गर्छ” भन्ने भनाई चरीतार्थ गर्नमा सबै पक्षको योगदान हुनेछ, भनी कामना सहित साधुवाद दिन चाहन्छौं ।

सबैको कल्याण होस ! सबैको मंगल होस !

सन्दर्भ सामग्री

- १) अश्वघोष महास्थवीर बौद्ध जगतमा स्वास्थ्य, धर्मकीर्ति विहार वि. सं. २०६६
- २) अश्वघोष महास्थवीर पेइचिङ्ग स्वास्थ्य निवास र मेरो चौथो चीन भ्रमण, लेखक स्वयं, वि.सं. २०६५
- ३) आनन्दभूमि वर्ष वि. सं. २०७८ (४८-९३) र (४९-७)
(आनन्द भूमि वर्ष ४९ अंक ८ वि. सं. २०७८)

आमा, माइजु र सानीमा त्रिवेणी धाममा

व्यक्तिको कर्म नै समाजको परीचय

भगवान् गौतम बुद्ध जन्मेको देश नेपालमा आज अशान्ति, अशिक्षा, गरीबी, बेरोजगारी आदिको समस्याहरु चर्किदो अवस्थामा छ । व्यक्तिको सोच अनुरूप कुशल वा अकुशल कर्म व्यवहारमा आउने हुँदा समाज देशमा त्यही अनुरूपको अवस्था आउने नै भयो । आज समाज देशमा नराम्रो वा राम्रो जेजस्तो अवस्था छ त्यो व्यक्तिहरुको कर्मको परीणाम नै हुन । आज देशमा भएको नैतिकता, अध्यात्मिक शिक्षालाई लत्याएर आफ्नो देश समाजको मौलिक संस्कृतिलाई विसेर तयार पारेको जनमतले देश समाजलाई कतिको उत्पादकत्व हुन्छ ? आज भन्दा करीब २६०० वर्ष अघि जन्मनु भएका भगवान् गौतम बुद्धको शिक्षा, अनुशासनलाई देश समाजले ग्रहण गरेको खण्डमा निकै फाइदा हुने देखिन्छ ।

आज देश समाजमा नराम्रो अवस्था हुनु र त्यसलाई परिवर्तन गर्नकोलागि देशमा नैतिकवान, चरीत्रवान व्यक्तिहरुको जनमत तयार गर्न अपरीहार्य छ । देश समाजमा हुने कुनै कार्यको उत्तरदायी, कर्तव्यबोध बनाउने जनमत विना देश समाजको बिकासको परीकल्पना गर्नु नै व्यर्थ हुन्छ । देश समाजको बिकासको मेरुदण्डनै स्वच्छ चरीत्रवान नैतिकवान जनमत हुन भन्ने लक्ष्यसहित त्यस्तो जनमत तयार गर्नु तथा भविश्यको समाजलाई सुन्दर शान्तिमुलक तर्फ अग्रसर गर्ने दृष्टि आजको आवश्यकता हो ।

भगवान् गौतम बुद्धको शिक्षाले व्यक्ति चरीत्रवान हुनु पर्ने बताउनु हुन्छ । यस सन्दर्भमा धम्मपदको केही श्लोक १६७, १८५, २०६ क्रमश राख्न सान्दर्भिक थान्छु ।

हीन धम्मं न सेवाय - पमादेन न संवसे ।

मिच्छादिरुं न सेवाय - न सिया लोक - वड्ढनो ॥

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अर्थ: हीनभएको धर्म सेवन नगर्नु, प्रमादी भएर नवस्नु; नभएकोकुरामा विश्वास नगर्नु, लोकबढ्ने काम नगर्नु ॥

अनुपवादे अनुपघातो - पातिमोक्खे च संवरो ।

मत्तञ्जुता'च भत्तस्मिं - पन्थञ्च सयना'सनं ।

अधिचित्ते च आयोगो - एतं बुद्धान'सासन ॥

अर्थ : कसैलाइ पनि निन्दा नगर्ने, कसैलाइ पनि घात नगर्नु, भिक्षु नियम पालन गर्नु, भोजनको मात्रामा ज्ञान हुनु, एकान्तवास गर्नु, ध्यानमा मन लगाउनु, यहीनै बुद्धहरुको उपदेश हो ।

साहु दस्सनमरियानं - सन्निवासो सदा सुखो ।

अदस्सनेन बालानं - निच्चमे'व सुखी सिया ॥

अर्थ : आर्यहरुको दर्शन गर्नु तथा वहाँहरुको सतसंगत गर्नु सुखकर हो, मूर्खहरुको अनुहार नदेख्नु सधैंकोलागि सुख नै हो ।

यी श्लोकहरुलाइ मनन गर्दा पनि व्यक्तिको कर्म कुशल, धर्मको संगत गर्नु पर्ने, प्रमादि नहुनु, मूर्खहरुको संगत नगर्नु आदि कुरामा व्यक्तिहरु विशेष सर्तक हुन आवश्यक छ । आज समाज देशको अवस्थालाइ विचार गर्दा समाजमा व्याप्त विविध समस्याको उपज भनेको व्यक्तिहरुको अधार्मिकपन, प्रमादि, धर्मको संगतबाट टाढिनु, मूर्खहरुको संगतले गर्दा भएको हुन कि भन्नु पर्ने अवस्था छ ।

आज समाजमा भगवान् गौतम बुद्धको शिक्षाको महत्व बढेको निर्विवाद छ र शान्ति समृद्धि ल्याउन बुद्ध शिक्षा फैलियोस विकासको पथमा अग्रसर हुन सक्नु भनी कामना गर्दछु ।

सबैको कल्याण होस, मंगल होस, भलो होस !

(आनन्द भूमि वर्ष ३९ अंक ७ वि. सं. २०६८)

धार्मिक स्थलहरूको भ्रमण : सुखकर क्षण

जीवनमा दुःख सुख कस्तो क्षणमा आउछ, कसरी आउँछ कसलाई थाहा हुन्छ । जिन्दगी अनिश्चित भनेको त्यसै त होइन । एक दिन मरण त छँदैछ त्यसैले मृत्यु निश्चित नै भयो ।

कस्तो क्षणलाई सुख मान्ने ? कसरी सुख प्राप्त गर्ने ? जीवनका अनमोल क्षणहरू आफ्नो नियन्त्रणमा कतिको हुन्छ ? आफ्नै योजना अनुसार सुखको खोजी पनि त व्यक्तिहरूका फरक चरित्र बमोजिम भिन्दै हुनमा के को आश्चर्य भयो र ?

जीवनमा आउने दुःखका पलहरू आफ्नो नियन्त्रणमा हुँदैनन् तर त्यो पलहरूमा सुखका क्षण नै नभए पनि दुःखका पलहरू हटाउन त कोशिस गर्न सकिन्छ । यसमा पनि सवाल हुन सक्छ, धन, बुद्धि विवेकको प्रयोग गरी वा समाजको चलनचल्तिमा भएका विभिन्न संस्कारजन्य कृत्याकलापमा व्यस्त भई दुःख हटाउने प्रयास गर्ने ? अझ समाजमा प्रचलित विभिन्न कर्मकाण्डले साच्चै दुःख हटाउन बल दिइरहेको छ कि भन दुःखद अवस्था श्रृजना गर्न वा दुःखका चित्र उजागर गर्ने माध्यम पो भइरहेको छ ?

अष्टलोक धर्म (लाभ, हानी, सुख, दुःख, मान, अपमान, यश, अयश) बाट जीवनमा कोही पनि बच्न सकिँदैन, मात्रा (अनुपात) र समयमात्र फरक हुने हो । यी अष्टलोक धर्महरू जीवनका प्रवाह नै हुन । सुख दुःख आदि घटनाहरू आईरहन्छ, गईरहन्छ, व्यक्तिको कर्म, सोचाई त केवल सहनशील हुने, दैनिक कृत्याकलापमा थप सजकता, अकुशल कार्य नगर्ने, कुशलकार्य गर्न उद्धत हुने, घटनाहरूलाई निरपेक्ष ढंगले स्वीकार गर्नु नै सर्वोत्तम उपाय हुन् । आ-आफ्नो क्षमता, रुची, सामर्थ्य, अन्य बाधाअवरोधहरू पनि यसका कार्यन्वयन पक्षमा पर्ने आउने विभिन्न तथ्यहरू

कुशल कार्य गर्न कठिन !

भएकोलाई अस्वीकार गर्न सकिदैन । तर पनि विभिन्न बाधा अवरोधलाई छिचोल्ने प्रयास, कर्म व्यक्ति स्वयंको भएकोमा विवाद छैन ।

जीवनमा आइपर्ने दुःख आदि अवस्थामा व्यक्तिको आफ्नै कार्य, कर्म नै मूल जिम्मेवार हुन् । अन्य सहयोगी, सहयोगका हातहरुको केही लाभ भए पनि व्यक्ति स्वयंको सचेतता, बेहोसी र कर्म नै मुख्य कारक तत्व हुन् ।

समय सन्दर्भमा आइपर्ने यावत घटनाहरुको क्रमबद्धता अनुरूप केही महिना अघि गरेका बौद्धस्थलहरुको भ्रमणबारे सम्भना स्वरूप लेख्न जमर्को गरेकोलाई अन्यथा लिन हुने छैन ।

शिद्धाथ गौतमको जन्मस्थल लुम्बिनी कयौं पटक गइसकेको हो तर पनि यसपालीको (वि. सं. २०७९) विशेष परिस्थितिमा भएको भ्रमण पहिला पहिला भन्दा फरक पनि भयो । पुगेको दिन (विहान वर्मीज विहारमा भइरहेको कठिन उत्सवमा सहभागी हुन पाएँ) । खमेसी गुरुमा, मोतिलाल र कठीन दाता प्रति साधुवाद दिन चाहन्छु । सोही साँझ मायादेवी मन्दिर अगाडी गौतमी विहारका प्रमुख खमेसी गुरुमा सहित आमाको सम्भनामा दिपप्रज्वलनको अवसर पनि मिल्यो । आमाले जीवत अवस्थामा, बोधि टि. भि.मा दिप प्रज्वलनको कार्यक्रम हेर्नु हुँदा 'हामीले एक पल्ट पनि लुम्बिनीमा दिप प्रज्वलन गर्न नसकेको' भनी सम्झाई रहनहुन्थ्यो । संयोग पनि कस्तो जुन्यो ?

संयोग नै हो भोलीपल्ट मैत्री भन्तेसंगको भेटघाटको अवस्थामा, सोही दिन हुन गइरहेको वहाँको अभिनन्दन कार्यक्रममा सामेल हुन जानकारी सहित संगै लिएर लानुभए बमोजिम सो कार्यक्रममा पनि सामेल हुन अवसर मिल्यो ।

केही दिनको बसाईमा विहान, साँझ मायादेवी मन्दिर पटक पटक गइयो भने केही ध्यान भावनाको अभ्यास गर्न पनि अनुकूल मिल्यो । अन्य विहारहरु पनि घुमियो भने कोराना कहरको प्रभाव अझ पनि भएको

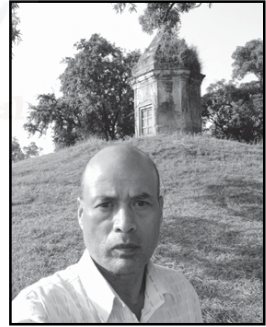
कुशल कार्य गर्न कठिन !

आभाष सम्झाउने गरी चाइना विहार बन्द अवस्थामा रहेको तथा श्री लंकाको विहार मर्मतकार्य भइरहेकोले प्रवेश बन्दको अवस्था थियो ।

सोही अवधिमा कपिलवस्तुका केही क्षेत्रहरु, रामग्राम, बुटवल स्थित पद्धम चैत्य विहारमा पनि भ्रमण गरे । पर्यटकीय क्षेत्रको रुपमा यस क्षेत्रमा विकासकार्य भइरहेता पनि अझ पनि धार्मिकस्थलको रुपमा गर्नु पर्ने कार्य, तत् तत् क्षेत्रहरुमा भगवान् बुद्धसंग सम्बन्धित घटनाहरुको जानकारी थप गर्न सकिन्छ । केही भएका बोर्डहरु पनि खुइलिएकोमा पुनः लेखन, संरक्षणका कार्यहरुको निरन्तरता पनि आवश्यक देखिन्छ ।

लुम्बिनीमा मैत्री भन्ते, खमेसी गुरुमां तथा बुटवलस्थित पद्धम चैत्य विहारका शान्तिवती गुरुमां लगायत सबैमा सहयोग सदभावको लागि साधुवाद दिन चाहन्छौं ।

कपिलवस्तु घुमाईमा एक जना विद्यार्थीले (अभ्यासकर्ता) दरवार वरपरका विभिन्न स्थलहरुको वर्णन गर्नु भयो, शुद्धोधन र मायादेवीको चिहान, कन्थक घोडा मरेकोस्थल भनी ढिस्को देखाउन लगे । उक्त स्थानमा पुरातत्व विभागको (भत्काउन विगारन नहुने, सजाँयको कुरा) सूचना रहेको तर स्थानको जानकारी मुलक बोर्डहरु नभएको, विभिन्न स्थानहरुमा बोर्डहरुका प्रभावकारी र विश्वसनीय जानकारी राख्न सकेमा धार्मिक पर्यटक अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुग्न सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

यसै भ्रमणको अवधिमा शाक्य मुनी गौतम बुद्धले बढी वर्षावास विताउनु भएका तथा हरेक बुद्धले बदल्न नहुने चार अविजहित (साभार : बौद्ध दर्पण, प्रकाश बज्राचार्य) स्थल मध्य श्रावस्ती स्थित जेतवन विहार, भारत पनि भ्रमणको अङ्ग रहयो । त्यसै स्थानमा अंगुलीमालको गुफा,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

अनाथपिण्डकको दरवार, पूर्वाराम विहारलगायत अन्य देशहरूका विभिन्न विहारहरूमा पनि केही बेर घुम्ने अवसर मिल्यो ।

अनाथपिण्डक सेठद्वारा निर्मित कहलिएको जेतवन विहारको प्रवेश देखिनै हुने संवेगको अनुभव पनि गज्जवकै थियो । उक्त स्थलको सफाई, मर्मत संभार, रखरखावका कार्यहरू तथा आवश्यक सूचनामूलक जानकारी हेर्दा हामीकहाँ (बुद्ध सर्किटमा) अझ धेरै कार्य गर्न बाँकी रहेको छर्लङ्ग हुन्छ । उक्त विहारमा नागपुर, महाराष्ट्रबाट आएका पर्यटक टोलीसंग भएको कुराकानी पनि निकै प्रेरणादायी मान्न सकिन्छ । सामान्य कुराकानी कहाँबाट आएको, कहाँ जाने भनी शुरु भएको कुराकानीमा उनीहरू पोखरा, काठमाडौँ जाने कुरा गरे । हामी काठमाडौँबाट आएको भनेकोले घुम्ने स्थलहरूबारे जिज्ञासा राखे । यसै गरी दिक्षाभूमिमा विजया दिवसको अवसरमा लाखौँ व्यक्तिहरूको परीक्रमा हेर्न आउने जानकारी र डा. भीमराव अम्बेडकरको योगदान बारे चर्चा पनि गरे ।

यहाँ पनि कोरानाको कारणले थाई विहार लगायत अन्य विहारहरू पनि बन्दको भएको पाएँ । स्थानीय जनतासँग केही कुराकानीबाट पाएको जानकारी पश्चात 'बुद्ध एअरपोर्ट' (भगवान् बुद्ध मायादेवीलाई धर्म देशना गर्न तुसिता भवन प्रस्थान गर्न भएको स्थान ?) भनिने स्थल पनि पुगे ।

विशाखाद्वारा निर्मित प्रख्यात पूर्वाराम विहार चाहीं निकै भग्नावशेष अवस्थामा रहेको अवस्था थियो । त्यहाँ हाल गाउँलेहरूबाटमात्र एउटा हल, ध्यान कक्ष र बाहिर प्रांगणमा केही भग्नावशेषमात्र रहेको, सरकारी तवरबाट केही नभएको जानकारी पाएँ । केहीबेर हलमा बसेर कुराकानी गरे पश्चात केही व्यक्तिहरू निकै खुसी भए, मैले मोवाइलमा भएका मैत्री दोहा (हिन्दी) सूत्र सुनाएँ, केही बेरमा उनीहरूले पनि डाउनलोड गरे तथा हलमा हुने कार्यक्रममा बजाउँछु भनी स्पीकर अगाडी राखी बजाउन शुरु नै गरे । हलमा कुराकानीको क्रममा जलपान गर्नकोलागि भनी केही रकम दिए भने केही रकम दानपात्रमा हालियो ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

केही समय अघि भएका यी भ्रमणहरु जीवनका विभिन्न आरोह अवरोह, सुख दुःखका पलहरुको क्रमकै निरन्तरता बाहेक अरु के नै हो र ? भ्रमणको उद्देश्य थप प्रकाश गर्न मंगल धर्मका केही श्लोक उतार गर्न सान्दर्भिक हुने ठान्छु ।

फुस्स लोकधम्मोहिं, चित्तं यस्स न कम्पति ।

असोकं विरजं खेमं, एतं मङ्गलमुत्तम ॥

अर्थ : लोक धर्मद्वारा स्पर्शित भएका व्यक्ति, जुन व्यक्तिको चित्त कम्प हुँदैन, शोक गर्नु पनि छैन, राग आदि धूलो पनि छैन, भय पनि छैन, यी चारवटा उत्तम मङ्गल हुन ।

भ्रमणको अवस्थामा कम्तिमा दुःखका पलहरुबाट विमुख भए, केही क्षण धार्मिकस्थल, धार्मिक कृत्याकलापमा विताउन पाएँ, केही नयाँ जानकारी पाएँ, त्यसलाई पनि जीवनको सुखकर क्षणकै रुपमा लिन सकिन्छ ।

भ्रमण सफल पार्न

प्रत्यक्ष - अप्रत्यक्ष सहयोग गर्न हुने सबै महानुभावहरुप्रति कृतज्ञता जाहर गर्दछु ।

सबैको मङ्गल होस् !

(आनन्द भूमि वि.सं. २०७९, वर्ष ५० अंक ९)

देश र उपत्यका बाहिरका विहारहरूको भ्रमण संस्मरण

देश र उपत्यका बाहिरका विहारहरूको भ्रमण संस्मरण

उपत्यका बाहिरका विहारहरू :

(१) **चित्रवन विहार - नारायणगढ** : करीव पाँच वर्ष अघि पनि यो विहारमा गई विहारका उपासक उपासिकाहरू सहित साँझको पाठमा सामेल भएकोमा गत वर्ष (२०७५) पनि पुनः जाने मौका मिलेको थियो । विहारमा नियमित पाठ हुने बुद्ध जयन्ति मनाउने आदि कुरा भएको तथा कयौँ व्यक्तिहरूको उपत्यकासंगको नाताबारे पनि छलफल भएको थियो । विहार नजिकै नारायणी नदीनिर बुद्ध मुर्ति र पार्क पनि रमणीय छ, उक्त स्थानको यथोचित विकास र फोहर मैलाबाट जोगाउन निरन्तर प्रयास भइरहने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

(२) **धर्मशिला बुद्ध विहार - पोखरा** : पोखरा गएको बेला यो विहारमा प्राय जाने गर्थे र दिवंगत (वि.सं. २०७९) हुनु भएका कर्मशिला गुरुमासंग छलफल र विहार निर्माण भएको बेलाका अवस्था, धर्मशिला गुरुमाको केही प्रशङ्ग र तत्कालिन युवाहरूको ज्ञानमाला भजन, विहारको विकासमा सक्रियताबारे केही बुझेको थिए । भ्रमणको बेलामा केही उपासक उपासिका संग छलफल गरेको, हलमा ज्ञान माला भजन भइरहेको थियो ।

(३) **लोकचक्र बुद्ध विहार - धनगढी** : विहार शहरको बीचमा अवस्थित र सडकबाट भट्टै नदेखिने रहेछ, विहारको प्रांगण रमणीय छ । प्रजातन्त्र सेनानी स्व. प्रेमलाल तुलाधरद्वारा वि.सं. २०४४ विहार स्थापना भएको कुरा हाल विहार व्यवस्थापन संचालन गरीरहेका निजका सुपत्र श्री जितेन्द्रलाल तुलाधरबाट जानकारी पाइयो ।

(४) **शाक्यमुनी विहार - भोजपुर** : भोजपुर टक्सार स्थित ऐतिहासिक शाक्यमुनी विहार हालको अवस्थामा सिमित उपासक उपासिकाहरूको बलमा चलेको, द्वन्दकालपछि शहरबाट पलायन भएकाहरूको कारणले

वस्ति प्रभावित भएको देखिन्छ, तथा विहार प्रवेशको वखत नेपालको आधुनिक कालको पहिलो विहार र मुर्ति तथा मुर्ति निर्माणको क्रममा रङ्ग नभएको पुरानो रङ्गको बट्टामा खुर्केर बनाएको, मुर्ति निर्माण गरेवापत महाप्रज्ञा, अमृतानन्द र अन्य उपासकहरूको जरीवाना तथा जेल भोगाइको सम्झनाले निकै तरंगित अनुभव गरीयो । उक्त ऐतिहासिक विहारमा उपासक उपासिका नरेन्द्र शाक्य, उत्तरा शाक्य, बुद्धलक्ष्मी शाक्य, तीर्थकुमारी शाक्य, पार्वती शाक्य, पूर्णकुमारी शाक्य, तीर्थमाया तामाङ सहितले ज्ञानमाला भजन, पंचशिल, त्रीरत्न वन्दना सहित बुद्ध पुजा, जलपान कार्यक्रममा सामेल भएको क्षण पनि अमूल्य मान्न सकिन्छ । विहारकै आसपास टक्सार र अन्य मन्दिरहरू भएबाट शहरको ऐतिहासिकताको भङ्गको देखिन्छ ।

(५) ज्ञानोदय बुद्ध विहार - बाग्लुङ्ग : बाग्लुङ्ग स्थित ज्ञानोदय बुद्ध विहारमा जाँदा बुद्ध पुजा भइरहेको थियो एकछिन हलमा बसेर फर्के सामान्य छलफल मात्र गर्न सकियो । (वक्ति बाल्ने क्रममा मात्र) । नजिकै रहेको जिल्लाको ठूलो भोलुंगे पुलबाट (तल विशाल काली गण्डकी नदि) पारी पनि गइयो निकै रोमांच तथा हामी उपत्यकावासीमा सो को अनुभव तथा बानी नभएर होला डर पनि लाग्दो रहेछ ।

(६) त्रिरत्न बुद्ध विहार - खाँदवारी : खाँदवारी शाक्य समाज द्वारा वि. सं. २०७५मा निर्मित विहारमा जाने अवसर पनि समयको प्रवाहसंगै मिल्थो र उपासिका तारा शाक्यसंग एकछिन भलाकुसारी र दिप बालेर आएको कुरा सम्झनामा छ ।

(७) काँक्रे विहार - सुर्खेत : गत वर्ष (२०७५) काँक्रे विहार जाने अवसर मिल्थो, जिर्णोद्धार भइरहेको र निकै शान्त र रमणिय स्थानमा पुग्दा तथा केही बोर्डहरूमा उल्लेखित व्यहोरा हेर्दा समेत रोमांच हुन्छ तर उक्त ऐतिहासिक विहारलाई जिवन्तता दिइ, अध्यात्मिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्नुको साटो बेलामा बेलामा विभिन्न विवादहरू सुन्नमा आइरहनु दुःख लाग्दछ ।

देश बाहिरका विहारहरु :

(१) भारत : सारनाथ, काशीनाथ, बौद्धगया भ्रमण गरे पश्चात बौद्ध चार धाम (लुम्बिनी नेपाल समेत) पूर्ण भएकोमा सन्तोष तथा हर्ष लाग्नु अश्वभाविक होइन । ती स्थलहरुको तुलनामा नेपालको लुम्बिनी सहित अन्यको अवस्था राम्रो मान्न सकिन्न । अझ सौभाग्य मान्न सकिन्छ केशरीमा (भगवान गौतम बुद्ध महापरीनिर्वाणको समयमा वैशालीबाट कुशीनगर जाँदा वैशालीलाई फर्केर हेरकोस्थान भनी उल्लेख भएको) गाडी चालकले बाटो सोध्ने क्रममा बर्माबाट आएको समुहको गाडीचालकलाई पछ्याउँदै वैशालीसमेत पुगेका मौकालाई अहोभाग्य थान्छु, अन्यथा त्यहाँ पुग्ने थिएन ।

संक्षेप : नवलपुर स्थित दाउन्ने डाँडाको मन्दिर गएर फर्किँदा सो स्थानमा अवस्थित गुम्बामा पनि गइयो । तर उक्त स्थान यशोधराको जीवन संग सम्बन्धित तथा केश वा पत्थर केही चिन्नको लागि जापानबाट निकै पर्यटकहरु आउँछन् भनी बुटवल स्थित पद्म चैत्य विहारका गुरुमाँबाट पछिमात्र जानकारी पाइयो ।

यी विभिन्न स्थान विहारहरुको भ्रमण केवल भ्रमणको रूपमा मात्र नभई धर्ममा आस्था श्रद्धा बढाउन थप बल पुगेको अनुभव हुन्छ । विभिन्न स्थानमा प्रकारान्तरले सहयोग गर्ने व्यक्तिहरुमा समेत धन्यवाद दिन कर्तव्य थान्छु ।

सबैको कल्याण होस !

(करीव वि.सं. २०७६ साल, अंक ४७ वा ४८ तिर हुनपर्छ, यसको संकलन रहेनछ ।)

बुद्ध जन्मस्थल क्षेत्र/रुपन्देही र आसपासका क्षेत्रहरू

.....लुम्बिनी पवित्र उद्यानभन्दा करिब १८ कि.मि. पूर्व भैरहवा बसाइको दौरान नेपाल तर्फ कपिलवस्तु, पाल्पा, रामग्राम, देवदह तथा भारतमा कपिलवस्तु, कुशीनगर, श्रावस्ती बौद्ध तिर्थस्थलहरूको अवलोकन गर्ने सुअवसर प्राप्त भयो भने पाल्पाको रिडी, नवल परासीको त्रिवेणी र प्युठानको स्वर्गद्वारीमा समेत जान अवसर मिल्यो ।

लुम्बिनी वन : बौद्ध तिर्थस्थलमध्ये शिद्धार्थ गौतमको जन्मस्थलमा प्रत्येक बौद्ध धर्मावलम्बीहरूले पुग्ने पर्ने स्थल हुनतिर्थयात्री र पर्यटकहरूको सुविधाकोलागि निकै कामगर्न बाँकी देखिन्छ, भने मूख्यतया बौद्ध दर्शनको मर्म बुझाउने खालको प्रचारप्रसार गर्न अति आवश्यक देखिन्छ । करिब दुईवर्षको भैरहवा बसाइमा कयौ पटक लुम्बिनी गइयो भने भन्ते गुरुमांहरूसँग छलफल गर्ने मौकालाई विर्सन सकिदैन ।

बुद्ध सर्किट भ्रमण : लुम्बिनीवाहेक कपिलवस्तु, देवदह र रामग्रामको भ्रमण तथा भारतस्थित बौद्ध तिर्थ स्लथ र अन्य तिर्थस्थलहरू पनि भैरहवा बसाइको प्रतिफल भएको मान्नु पर्दछ, भने यसलाइ जीवनको अमूल्य क्षण भन्नु पर्दछ ।

विभिन्न स्थलहरूको भ्रमण तथा विभिन्न व्यक्तिहरूको सहयोगलाई धर्म प्रीती सुख मान्नु पर्दछ, भने तत् तत् स्थाहहरूमा सम्बन्धित चरित्रहरूको केही याद आउँदछ । यसमा स्थानीय जन परीवेश, जनताको जनधन तथा जीवन पद्धतिलाई समेत उचित ध्यान दिइ नीति बनाउनु आवश्यक हो कि ? कता कता लाग्दछ, यी स्थानहरूको संरक्षणमा पुरातात्विक सम्पदा वा धार्मिकस्थल कुन रूपमा संरक्षण गर्न हो यसमा समेत विवाद वा एकिन नभएको हो कि ?

केही विहारको स्मरण : बुटवलस्थित पद्धमचैत्य विहार, डिगंरनगरस्थित अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध परीयति उदय विहार, भैरहवाको मैत्रीपथ स्थित पुष्पकीर्ति

कुशल कार्य गर्न कठिन !

विहारतिर बेला बेलामा गई विभिन्न कार्यक्रममा सरिक हुन पाएकोले भन्ने गुरमां र सबै उपासक उपासिकाहरूलाई समेत साधुवाद दिन चाहन्छु ।

मायादेवी उद्यान एअरपोर्ट : प्रत्येक विहान र साँझ उक्त उद्यान गइ केही क्षण विताउन पाउन पनि ठूलो अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ, भने उक्त स्थलमा नियमित सरसफाइ, पुजा गरी केही जीवन्तता दिन प्रयासरत व्यक्ति श्री सूर्ज कुमार श्रेष्ठप्रति नतमस्तकता अर्पण गर्दछु ।

पुगता भूमी जेतवन विहार : भैरहवा बुद्ध चोकबाट करीव तीन कि.मि. पश्चिम दोगहरास्थित पुगताभमी जेतवन विहारमा पनि कयौं पटक गइयो र त्यहाँ कार्यरत चौकिदारले हरवखत मूल ढोका खोलिदिने र मन्दिरको ताल्चा खोलिदिने कार्य गरी सहयोग गरेवापत साधुवाद व्यक्त गर्दछु । धेरै लगानी, श्रमदान, आदिको उचित स्याहार संभार तथा प्रयोग प्रति मैत्रीमय प्राथना गर्दछु ।

तानसेन स्थित विभिन्न विहारहरु : तानसेन पाल्यामा जाँदा पनि बन्द भइरहेका विहारहरुमा ताल्चा खोली सहयोग गर्नु हुने सबै उपासक उपासिकाहरुमा साधुवाद व्यक्त गर्दछौं । तानसेन तर्फका केही व्यक्तिहरुको केही छलफल, सहयोगी भावना स्मरणमा रहीरहनेछ । साथै ऐतिहासिक शहरले आफ्नो पहिचान कायम राख्न सफल भइरहने छ भनी मैत्रीपूर्ण आशिका गर्दछु ।

बुद्ध चोक : भैरहवा बुद्ध चोकमा स्थापित बुद्ध मुर्ति चौवाटोमा नै पर्ने भएकोले शहर जाँदा र फर्किदा दर्शन हुने भयो भने उक्त मुर्ति निर्माण र स्थापना शिद्धार्थ नगर पालिका र चित्रकार (पू) समाजको संयुक्त पहलमा खुसीको अनुभूति हुन्थ्यो ।

(केही वर्षअघि सडक विस्तारको क्रममा उक्त मुर्तिलाई स्थानान्तरण गरी अर्कै मुर्तिस्थापना गरेको बुझिन्छ ।)

शान्ति बुद्ध गुम्वा : भैरहवा शान्तिनगरस्थित गुम्वा अन्यत्रको भन्दा सफाइ र व्यवस्थित लाग्दछ । बेला बेखत त्यहाँ जाँदा एक जना उपासिका (सेविका)

कुशल कार्य गर्न कठिन !

ले ढोका (ताल्वा) खोलिदिने सहयोग गरे वापत साधुवाद दिन चाहन्छु ।

रामग्राम : भगवान बुद्धको अस्थीरहेको स्थान निकै रमणीय लाग्दछ, र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीको भनाइमा नेपालीहरु भन्दा विदेशीहरु वढी आउछ, भनेकोले हामीले उक्त स्थलको महत्व नबुझेको हो कि ? अझ विभिन्न देशका भन्तेहरु रातभर प्राथना गरी बस्दछ, (त्रिपाल राखेर) । उक्त स्थललाई तिर्थयात्रीहरुको सुविधाको लागि निकै निर्माण गर्न बाँकि देखिन्छ, । (वि.सं. २०७९ सालमा पुनः भ्रमण गरेकोमा पहिलेको भन्दा केही व्यवस्थित भएको देखिन्छ तर पनि धार्मिक पर्यटक र अन्य पर्यटकको भेद गर्न आवश्यक नै थान्छु ।)

संगत संस्कार : बुद्ध जन्मभूमि र विभिन्न बौद्ध तिर्थस्थलहरुको नजिकिने मौका एकातिर भयो भने अर्को तर्फ स्थानिय परिवेश, जनता, मनोभावना जीवनशैली आदि केही हद भए पनि जान्न बुझ्न मौका मिलेको लाग्दछ ।भेटघाट, विभिन्न कार्यक्रमहरुमा सरीक हुँदाको अनुभव आदिबाट जीवनको यावत पक्ष बुझ्ने मौका मिलेको छ । जिन्दगीको यात्राको क्रममा केही पाउनु केही गुमाउनु स्वाभाविक धर्म हो भने अनित्यताको स्मरण, सुख दुःखमा संयमित हुन समग्रमा पञ्चस्कन्धमा आसक्ति नहुन शिक्षा ग्रहण गर्न सक्नु नै मनुष्य जीवनको ठूलो उपलब्धि हुन भने रुपन्देहीको बसाइको क्रममा सहयोगी असहयोगी सबै प्रति साधुवाद दिन चाहन्छु । यसै समय-क्षणमा बुद्धधर्मलाई अझ जीवन्ततासंग बाच्ने मौका मिल्यो भने कुशल अकुशल कर्म प्रति मनन गर्ने र वास्तविक जिन्दगीमा यथार्थमा घटित क्षणको रूपमा समेत लिन सकिन्छ ।

सबैको कल्याण होस !

(वि. सं. २०७४, आनन्द भूमि वर्ष ४५ अंक ५)

मुलुकको ऐन - कानून र बुद्धद्वारा देशित गृही विनयको चर्चा

देशमा मूल कानून संविधान र यसमा निहित भएर सयौं ऐन, कानून, नियम, विनियम, आदिहरु पनि छन् । यी संविधानदेखि यावत् ऐन-कानूनका मर्म त देश- समाजको समृद्धि तथा जनताहरुको जीवनयापनमा सहज पार्न अनि कुनै पक्षबाट कसैको विरुद्धमा अन्याय नहोस् भन्ने नै हो । यदि कसैले कसैलाई अन्याय गरेकोभए न्याय दिन दिलाउन पनि ऐन कानूनको लक्ष्य नै हो । यसै गरी विभिन्न कार्यालय, सेवाप्रदायकहरुको सञ्चालनार्थ पनि ऐन- कानून भएको र ती कानूनको परिपालन, त्यसप्रति कर्तव्य निर्वाह गर्नु पनि संगठन, सेवा प्रदायक, सेवाग्राही सबैको कर्तव्य हो । देशमा भएका विभिन्न ऐन- कानूनमध्ये मुलुकी देवानी संहिता २०७४ को प्रस्तावनामा उल्लेखित व्यहोरा यहाँ राख्नु सान्दर्भिक हुन्छ । मुलुकमा कानून र व्यवस्था कायम गरी सर्वसाधारणको नैतिकता शिष्टाचार सदाचार सुविधा एवं आम वर्गको हित कायम राख्न तथा सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रका न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी विभिन्न मत वा सम्प्रदायिक बीचको सुसम्बन्ध कायम राख्नको लागि यो ऐन बनाइको उल्लेख भएको यहाँ स्मरणीय छ ।

यस ऐनमा विभिन्न परिच्छेद, भागहरुमा समाज, व्यक्तिको दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यवहार बारे चर्चा गरेको छ । सामान्यरूपमा पनि अरुलाई दुःख दिन नहुने, अन्य व्यक्तिको इज्जत र मान प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउन नहुने, कसैको सम्पत्तिमा क्षति पुऱ्याउने गरी कुनै कार्य गर्न नहुने लगायत असल छिमेकीमा हुन गर्नुपर्ने आदि प्रसंग पाउन सक्छौं । यो ऐनमा भएका प्रावधानहरु सबैले पालन गर्न सक्षम भएको समाजमा भगडा, अन्तरद्वन्द नभई, समृद्धिको पथमा लम्किने स्वतःसिद्ध हुन्छ । यस ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख भएको सर्वसाधारणको नैतिकता सदाचारको

कुशल कार्य गर्न कठिन !

जुन प्रसंग छ, त्यो निकै सुन्दर लाग्छ, तर नैतिकता, शिष्टाचार र सदाचार युक्त जनमत तयार गर्ने के- कस्तो तयारी र पुर्वाधार छ भन्ने कुरा गहन छ ।

देशमा गरिबी बेरोजगार, अनुत्पादक महंगीको चक्र एकातिर हुनु अर्कोतिर चाहिने श्रम - श्रोतको अभाव हुनु, त कतै श्रम - श्रोत साधनको अत्यधिक दुरुपयोग हुनु पनि आजको यथार्थ भएको छ । आज देश समाजको दुरावस्थाको कारण भन्नु नै समाजको हरेक क्षेत्रमा कार्यरत बहुसंख्यक जनमत, जनतामा गृही विनयको शिक्षा, नैतिक शिक्षाको अभावले भएको मान्न सकिन्छ ?

समाजको अवस्था, मुद्धा मामिला, भैँभगडा, बृद्धा आश्रमको परिकल्पना र सञ्चालन, आमा बुवाहरुको स्याहारसुसारमा वादविवाद, अंश वण्डाको समस्या, सम्पत्तिको दुरुपयोग, सम्पत्ति जम्मा गर्ने लोभ, तृष्णा, भ्रष्टाचार, हत्या देखि आत्महत्या, अनैतिकता तथा वर्तमान र विगतमा पनि सुन्ने पढ्ने गरेका विभिन्न काण्डहरुको सँगालो आखिरमा समाजमा नैतिकता, सदाचार, शिक्षा आदिको कमी यस्तो जनमत तयार गर्नमा चुकेको अवस्था मान्न सकिन्छ ?

देशको ऐनको परिकल्पना अनुरूप जनमत तयार गर्नु प्रथम दायित्व र कर्तव्य पनि हो । यसमा भएका प्रावधानहरु सबैले जान्नु पर्छ, कानूनको अज्ञानता क्षम्य हुदैनन भनेरमात्र राज्यको दायित्व पुरा भएको मान्न सकिन्छ र ? अझ अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा समाजमा भैँभगडा भएपछि कानूनको सहारा लिनु-दिनु राम्रो हो कि सकभर यस्तो अवस्था ल्याउन नदिनको लागि सक्षम र नैतिकवान जनमत तयार गर्नु राम्रो हो ? निश्चित रूपमा वादविवाद नहुने वातावरण बनाउनु र जनताहरु नैतिकवान अनि सदाचारयुक्त जनमत तयार गर्नु नै लाभदायी हुन्छ ।

यसै सन्दर्भमा भगवान् गौतम बुद्धले दिनु भएको सिंगाल सूत्र

कुशल कार्य गर्न कठिन !

स्मरणीय हुन्छ । यसमा सही मित्र, र गलत मित्रको पहिचान, आफ्नो सम्पतिको चार भाग गर्नु पर्ने, आमाबाबुको छोराछोरीप्रति, छोराछोरीको आमाबाबुप्रति, गुरुको शिष्यप्रति, शिष्यको गुरुप्रति, मालिकको नोकर र नोकरको मालिकप्रति, श्रीमान र श्रीमतिको एक- आपसले गर्नु पर्ने कर्तव्य बताइएको छ ।

अब यी गृही विनय (नियम)मा भएका शिक्षाहरु अहिलेको समाजमा भन सार्थक सिद्ध भएको देखिन्छ । यसमा बताएका शिक्षाहरुमा, आमाबाबुप्रति सन्तानका कर्तव्यहरुमा बृद्धावस्थामा पालन पोषणगर्नु, कामकाज गरिदिनु, कुल परम्परा स्थिर राख्नु, अंश लिन योग्य बन्नु, दिवंगत भएका आमाबाबुको नाममा पुण्यदान गर्नु हो । यसैगरी सन्तानप्रति आमाबाबुका कर्तव्यहरु हुन्- नराम्रो बानी बसाल्न नदिनु (पापबाट बचाउनु, पुण्य कार्यमा लगाउनु, विद्यामा पारंगत गराउनु, योग्य स्त्री (वा पुरुष) संग विवाह गरिदिनु, यथोचित खर्च गर्न दिनु (उत्तराधिकार सुम्पनु) हो ।

गुरुप्रति शिष्यका कर्तव्य हुन्- तत्परता देखाउनु, गुरुको कुरो मान्नु, एकचित भई विद्या अध्ययन गर्नु, सत्संग गर्नु (सेवा गर्नु, सत्कार पूर्वक विद्या सिक्नु) हो । त्यसैगरी शिष्यप्रति गुरुका कर्तव्यहरु हुन्- असल चालचलनको बनाउनु, राम्रोसँग असल शिक्षा दिनु, सबै विद्यामा पारंगत बनाउनु, मित्रगणको अगाडी शिष्यको प्रशंसा गर्नु, शिष्यलाई भय त्रासबाट बचाउनु हो ।

पत्नीप्रति पतिका कर्तव्यहरु हुन्, सम्मान गर्नु, अपमान नगर्नु, परस्त्री गमन नगर्नु, धन सम्पतिको जिम्मा दिनु, यथाशक्य गहना (बस्त्र दिनु तथा पतिप्रति पत्नीका कर्तव्यमा राम्रोसँग कामकाज गरिदिनु, कुतम्ब छिमेकीसंग सुसम्बन्ध बनाइराख्नु, परपुरुष गमन नगर्नु, धन सम्पतिको रक्षा गर्नु, घरको काममा दक्ष हुनु (अल्छी नहुनु) आदि हो ।

मित्रप्रति हाम्रा कर्तव्यहरु हुन्- दान दिएर कुरा गर्नु, मीठोसँग कुरा गर्नु, कामकाज गरिदिनु, आफू जस्तै ठान्नु, साँचो बोल्नु (विश्वासिलो

कुशल कार्य गर्न कठिन !

बन्नु) हो भने हामीप्रति मित्रका कर्तव्यहरु हुन् - बेहोसीमा (भूल हुँदा रक्षा गर्नु, बेहोसीमा धनको रक्षा गर्नु, संकटमा शरण दिनु, आपतकालमा मद्दत गर्नु, मित्रको प्रियजनप्रति स्नेह राख्नु हुन् । यसैगरी नोकरप्रति मालिकका कर्तव्यहरु हुन्- सामर्थ्य हेरेर काम दिनु, उचित भोजन र तलव दिनु, बिरामी हुँदा औषधि गरिदिनु, आफूले खाने वस्तु खुवाउनु, बेला बखतमा छुट्टि दिनु । यसैगरी मालिकप्रति नोकरका कर्तव्यहरु हुन् - मालिकभन्दा चाँडै उठ्नु, मालिकभन्दा पछि सुत्नु, मालिकले दिएको मात्रै लिनु, राम्रोसंग काम गर्नु, मालिकका कीर्ति प्रशंसा फैलाउनु ।

श्रमण (भिक्षु) ब्राह्मणप्रति हाम्रा कर्तव्यहरु हुन्- मैत्रीपूर्वक शारीरिक काम गरिदिनु, मैत्री वचनले कुरा गर्नु, मनमा मैत्रीभाव राख्नु, सधैं स्वागत गर्नु, भोजन आदि दान दिनु हो । हामी (उपासक, उपासिका) प्रति श्रमण ब्राह्मणका कर्तव्यहरु हुन्- पाप कर्म रोक्नु, पुण्य कार्यमा लगाउनु, अनुकम्पा राखेर कल्याण गरिदिनु, नसुनेको ज्ञानबद्धक कुरो सुनाउनु, सुगतिप्राप्त हुने (भविष्य सुधने) मार्ग देखाउनु हो ।

यसरी घर- परिवार, समाजका यावत् क्षेत्रमा एक आपसी कर्तव्य, सहयोग सदभाव नै स्वच्छ समाजको आधार हो भने, यसैको व्यापकता अनुरूप समाजका यावत क्षेत्रमा संलग्न व्यक्तिहरु पनि आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रमा थप कर्तव्य र दायित्वबोध गर्न परीपक्व हुन्छन् । देशमा विभिन्न सम्प्रदाय, धर्म, परम्परा, व्यवहार भएको सर्वसिद्ध छन् । विभिन्न सम्प्रदाय, धर्ममा एक आपसी सहयोग सदभाव सदाचार हुनु पर्ने, कसैले कसैलाई भेदभाव र अन्याय गर्न नहुने पनि स्वच्छ समाजको लागि आवश्यक हुन् भने संविधान र मुलुकी देवानी संहिताको परिकल्पना पनि हो । यी र कयौं लिखित प्रावधानहरु यदि व्यवहारमा लागु हुँदैनन् भने यस्को कुनै अर्थ पनि रहदैन । मुलतः यस्तो व्यवहार, कर्तव्य परिपालन गर्ने जनताको शैक्षिक स्तर र नैतिक स्तरमा भर पर्ने कुरा हो ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

वर्तमानमा समाज तथा देशको यावत् समस्याको निराकरण तथा देशको ऐन- कानुनको लक्ष्य प्राप्ती हेतु पनि नैतिकवान्, कर्तव्यपरायण, देश- समाजप्रति जिम्मेवार बहन गर्ने जनमत आवश्यक भएकोमा विवाद नहोला । देशमा नैतिकवान्, सदाचार, शिष्टाचार जनमतविना देश - समाजको विकासको परिकल्पना गर्नु व्यर्थ र असम्भव नै हुन्छ । देशमा भएका ऐन- कानुनहरूको प्रावधानको जानकारीविना समाजमा यसको परिचालन हुने कल्पना पनि त गलत नै होइन र ? अथवा ऐन भनेको खालि मुद्दामामिला सुल्झाउनको लागि मात्र हो त ?

हाल देशमा सुन्न, पढ्न आईरहेको विभिन्न काण्ड, दुर्घटना आदि हटाउनको लागि ऐन-कानुनका प्रावधानहरूले मात्र समस्या सुल्झाउन नसकिने प्रयाप्त आधारहरू देखा परेका मान्न सकिन्छ । रोगको निवारणको लागि औषधिमुलो उपाय एक पक्ष हो भने रोग लाग्न नदिनु नै सर्वोत्तम हो । यसैको निरन्तरताको रूपमा सजायको लागि ऐन-कानुनको उपायमात्र खोज्नुभन्दा नैतिकवान्, सदाचार व्यक्तिहरू तयार गर्नको लागि देशको शिक्षा प्रणाली, पाठ्यक्रम, घर-परिवारको परम्परा (घर नै पहिलो पाठशाला), संस्कृति, व्यवहार आदिलाई नै परिवर्तनको संवाहक बनाउन अति जरुरी छ ।

देश र समाजको विकास, समृद्धिका लागि सदाचार नैतिकवान् जनमत तयार गर्न बुद्धशिक्षा (गृही विनय लगायत अन्य सम सामयिक) र देशको संविधान, विभिन्न ऐनहरू पनि क्रमश शिक्षा प्रणालीमा समावेश गर्न अपरिहार्य देखिन्छ । शिक्षाको दीर्घकालिन योजना अनुरूप शैक्षिक पाठ्यक्रममा परिवर्तन, परिमार्जनको महसुस गर्न सकिन्छ । यही नै समाजको सुख समृद्धि र संविधानको परिपालन गर्न एउटा बाटो हुन सक्छ । यही नै आजको पहिलो माग हुन आवश्यक देखिन्छ ।

(नेपाल समाचारपत्र मिति २०८०।४।२८)

राज्यमा विवेक होस् !

अहिलेको हाम्रो समाज, देश र विश्वमै नाना प्रकारको समस्याको भूमरीमा परिरहेको छ । समाजका हरेक क्षेत्र शिक्षा, स्वास्थ्य, प्रशासन, राजनैतिक, व्यापारिक, औद्योगिक, न्यायिक आदिमा अनुसन्धान गरेर हेर्नो भने कुनै पनि क्षेत्र ठीक भइरहेको पाउन मुश्किल होला । समाजको एउटा क्षेत्र समस्याग्रस्त भयो भने त्यसबाट अन्य क्षेत्र पनि प्रभावित हुने अस्वभाविक नहोला, जस्तो कि एउटा डालोमा राखेको फलफुल मध्य एउटा खराव भयो भने त्यसबाट अरु फलफुलाई पनि खराव गरिदिन्छ । एउटा गन्हाएको माछाको कारणले सम्पूर्ण पोखरी नै गन्हाउछ, भनेभैं समाजको एउटा क्षेत्र बिग्रोमा अरु क्षेत्र पनि बिग्रने त स्वाभाविक नै भयो ।

त्यसैगरी एउटा क्षेत्र राम्रो भएर आएमा अन्य क्षेत्र पनि राम्रो भएर आउन बाध्यात्मक परिस्थिती हुन्छ, र राम्रो हुँदै आउँछ । तर यहाँ गहन प्रश्न छ, सबैभन्दा पहिला कुन क्षेत्रलाई सुधार्ने ? अथवा कहाँबाट शुरुवात गर्ने ? सबै क्षेत्र नै सुधार गर्न आवश्यक छ । सबै क्षेत्र नै सुधारको आवश्यक छ, भने विभिन्न क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्तिको सुधारको आवश्यकता छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने हरेक व्यक्तिले आ-आफ्नो क्षेत्रमा सक्षम हुनु पर्छ, नैतिकवान हुन आवश्यक, स्वच्छ सेवा दिन तत्पर हुनु पर्छ, स्वच्छ उद्देश्य सहित संगठनको नीति बमोजिम कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक छ, न कि व्यक्तिगत स्वार्थ, लाभको लागि कार्य गर्नु । यदि यसो हुन सकेन भने केही तथाकथित सर्वगुण सम्पन्न व्यक्तिहरुले नाजायज फाईदा लिइरहनेमा के को आश्चर्य हुन्छ ?

देशमा यस्तो अवस्था कसरी श्रृजित भयो ? व्यक्तिमा आवश्यक क्षमता छैन ? चाहिने सामर्थ्य छैन ? चाहिने ज्ञान छैन ? चाहिने शक्ति छैन ? देशको अवस्था नियालेर हेर्दा कस्तो चित्र देखाउने अवस्था छ ? ऐतिहासिक

कुशल कार्य गर्न कठिन !

कालदेखि नै राजामहाराजा, भाइभारदार, कमचारी, सैनिकहरु बीच हुने छलकपट, हिंसा, सत्तासंघर्ष, जालभेल, जेल, मृत्यु आदि इत्यादिले भरीभराउ सामाजिक स्वरूप हो कि होइन ?

विभिन्न समयकालहरुमा तथा अहिले पनि बेला बेलामा हुने विभिन्न माग, प्रयोग, आन्दोलनहरु पनि यस्तै कडीकै निरन्तरता हो कि होइन ? यस्तो विविध प्रकारको आन्दोलन कार्यक्रमबाट साच्चै सक्षम, सामर्थवान, नैतिकवान व्यक्ति उत्पादन गर्ने कार्य गर्छ ?

प्रायः हुने आन्दोलन, कार्यक्रम सबै आफ्नो विषयवस्तुमा केन्द्रित भएर व्यक्तिगत स्वार्थ पुरागर्नको लागि मात्र प्रयोग, उपयोग भएको देखिन्छ। जब कि समाजको व्यक्तिगत सक्षम, सामर्थवान र ज्ञान बढाउने प्रयास हुनु पर्ने हो। यदि वास्तविक समस्याको कारण व्यक्तिको अज्ञानता, विवेकहिन, अनैतिकता हो भने व्यक्तिमा विवेक हुने, नैतिकवान हुने, सक्षम र सामर्थवान हुन चाहिने विभिन्न प्रकारका कार्यक्रमहरु परीचालनको आवश्यकता हो। यसो त यस्तो प्रकारको कार्यक्रम ठ्याम्मै नभएको नै भन्ने त होइन, केही सामाजिक संघसस्था तथा नीजी स्तरमा भइरहेका पनि पाउन सकिन्छ तर राज्यको स्तरबाट बृहत र व्यापकता सहित नभएको आभाष हुन्छ।

मानव इतिहास नै छलकपट, जालभेल, दण्ड, सत्ताको चलखेल, चुक्ती आदिको निरन्तरतानै वर्तमान पनि हो। नेपालको मध्यकालिन इतिहासमा काजी भीम मल्लको मरणपछि सती जाने बेलामा 'यो राज्यमा विवेक नरहोस्' भनी दिएको सतिको श्राप संस्मरणीय छ। (साभारः नेपालको ऐतिहासिक रुपरेखा, ढुण्डिराज भण्डारी, कृष्णकुमारीदेवी, दुधविनायक, वि.सं. २०३०, पृ. १२३)। यस्तो श्रापको मर्म संम्भिदा पनि यहाँको इतिहास नै राम्रो काम गर्नेहरुको जय नहुने, नराम्रो काम गर्नेहरुको मात्र जय (राम्रो ?) हुने जस्तो देखिन्छ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

काजी भीम मल्लको श्रीमतिले दिएको श्रापकै निरन्तरताभै भीमसेन थापालाई षडयन्त्रपूर्वक जेलमा राखेकै अवस्थामा, आफ्नी श्रीमतीलाई नागै शहर परिक्रमा गराउने कुरा सुनेपछि, आत्महत्या गर्नु परेको घटना पनि इतिहासनै हो । भीमसेन थापाले न्यायालयमा बयानको क्रममा दिएको श्राप “यदि यस्तै बुद्धि लिएर हिंड्यौ भने सरकारले मानामा भरी खोपामा राखिदिएको खाना खाएर निर्वाह गर्नु पर्नेछ ।” (साभार: उही पृ. २४५) ।

अहिले समाजमा आमूल परिवर्तनको आवश्यक महसुस हुन्छ । यहाँ सही अर्थमा समस्याको वास्तविक कारण खोज्ने प्रयास नै भएको लाग्दैन । खालि चाहिने नचाहिने नारा, घोषणा, कार्यक्रमहरुमात्र गरी वास्तविक समस्याहरु समाधान गर्ने प्रयासभन्दा तथाकथित .. वर्गहरुले, अज्ञानी वर्ग समूहहरुलाई भन प्रताडित र सेवकमात्र बनाउने प्रचलनको बाहुल्यता नै देखिन्छ ।

अब, अहिले समाज र व्यक्तिको कर्तव्य हो - विवेकशील राज्य बनाउन उद्यत रहने, त्यसको लागि चाहिन्छ, ठूलो त्याग, तपस्या, बलिदान तथा सक्षम, कर्मस्थ र नैतिकवान जनमत । यसैबाट विगतको श्रापबाट मुक्ति तथा गलित सच्याउने अवसर पनि सबैमा निहित हुने अवस्था देखिन्छ । यसैबाट समाजको हकहित, विकासको पथमा अग्रसर भइ इतिहासको विभिन्न कालखण्डका काजी भीम मल्ल, भिमसेन थापा लगायत अन्य ज्ञात अज्ञात व्यक्तिहरु प्रति सच्चा श्रद्धान्जली समेत गरेर कृतज्ञता गरेको थहरीन्छ । यसैबाट नै राज्यमा विवेक छु भनी देखाउने मौका पनि मिल्छ ।

सबैको कल्याण होस ! सबैको मंगल होस् !!

(सन्ध्या टाइम्स वि. सं. २०६३।१।२९, नेपालभाषाको लेख अनुवाद)

कुशल कार्य गर्न कठिन, अकुशल कार्य गर्न सजिलो

देश समाजको पहिचान भनेको व्यक्ति व्यक्तिहरुको कार्य अनी त्यसको परीणाम बाहेक अरु केही होइन । अहिले हामीले देश समाज राम्रो वा नराम्रो भनेर कुरा गर्दा विर्सन नहुने कुरा हो - देश समाजमा व्यक्ति समूहको कस्तो सोचाइ वा कार्यको ईच्छा गरिरहेको छ । कतै समाजमा सजिलै कार्य गरेर (अझ काम नै नगरी) ठूलो प्रतिफलको आशामात्र गरिरहेको त छैन ?

वर्तमानमा देश समाजका चर्चा परिचर्चा गर्दा कुनै पनि क्षेत्रको अवस्था ठिक छ भन्न नसकिने देखिन्छ । यस्तो बेठिक भएको बारे कुनै एक पक्षलाई मात्र दोष दिनु भनेको भन अर्को गलत गरेका नै थहरीन्छ ।

अहिले देशको कुनै एउटा निगम, संस्थान, प्राधिकरण, उद्योग वा कलकारखाना, शैक्षिक संस्था, संघ संस्था, सरकारी अफिस, अस्पतालमा मात्र समस्या भएको नभई सबै क्षेत्रमा नै समस्या देखिन्छ ।

समस्या समाधानको लागि समस्यायाको पहिचान हो बेरोजगारी, रोजगारीमा असमानता, रोजगारीको अवसर श्रृजना गर्नुको साटो केही वर्ग, समूहबाट नै विभिन्न कृयाकलापमा संलग्नताले (विभिन्न कार्यमा संलग्न हुने तर एउटा कार्य पनि पूर्णता र स्तरिय नहुनु) थप आर्थिक असमानता गर्नु । अझ यो भन्दा ठूलो त हाम्रो संस्कृति हो - एउटा काम गरेर दशवटा बयान गर्ने । यस्तो अवस्थाबाट जुन समस्या उत्पति हुन्छ, त्यसलाई वास्तविक रुपमा समाधान गर्नुको साटो अर्को गलती गर्छ भने त्यसलाई छोप्न पुनः पुनः क्रमशः गलती माथी गलती गर्दै जानु । यसरी एउटा पनि समस्या समाधान नभई समस्याहरुमात्र चुलिदै गइरहेको वर्तमानको यथार्थ हो ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

धम्मपदको एउटा श्लोक (१६३) राख्ने जमर्को गर्दछु ।

सुकरानी असाधूनि - अत्तनो अहितानि च ।

यं वे हित्तञ्च साधञ्चु - तं वे परम दुक्करं ॥

अर्थात : आफूलाई खराब हुने अहित कर्म गर्न सार्है सजिलो हुन्छ, आफूलाई हित हुने काम गर्न बडो मुश्किल छ ।

देशको यावत क्षेत्रको खबर, समाचार पढ्ने बेलामा बहुसंख्यक यस्तै प्रकारको सजिलो कार्यमा रमाउने प्रवृत्ती बाहेक चाहिने मेहनत गर्नमा कन्जुस्याई गरेकै अवस्था मान्न सकिन्छ । अहिले विभिन्न निगम, प्राधिकरण, विभिन्न उद्योगहरुको नाजुक अवस्था, बैंकको दुरावस्था तथा ऋणी व्यक्ति संघ संस्थाको वा चाहिने दस्तुर नतिर्ने विभिन्न क्षेत्रको कुरा होस्, यसमा लुकेको तत्व हो - व्यक्तिको गरीबी, बाध्यता र अज्ञानता । अझ थप हुन नचाहिने कार्य गर्ने, गलत सूचना प्रवाह गर्ने, देशको लागि चाहिने कार्यक्रम आयोजना भन्दा सीमित वर्ग र व्यक्तिको स्वार्थको लागि नचाहिने योजना बनाउने र खर्च गर्ने, जुन अनुत्पादक त भयो नै । फेरी अर्को आयोजना बनाइ केही सिमित वर्गले मात्र पटक पटक फाईदा लिने कार्य भइरहेको पनि यथार्थता हो । यसबाट पनि थप बेरोजगार र आर्थिक असमानता बढाइ अर्को समस्या निम्त्याउने निश्चित देखिन्छ ।

यस्तो सामाजिक अवस्थाको कारक तत्व हो व्यक्तिको सोच, वास्तविक समस्या पहिचानको साटो समस्यालाई छोपी अर्कै कार्यमा लाग्नु, समस्या समाधानको लागि प्रयास, कुशलकार्य, मेहनत नगरी, सजिलो कार्य, नचाहिने गफ र स्वार्थजन्य योजनाको बलमा देश र जनतालाई गुमराह गरेर राख्नु ।

अब पुनः हामीले समाजको अवस्था तथा कस्तो कार्य गर्न सजिलो छ, कस्तो कठिन हुन्छ, भनी जान्न धम्मपदको दुईवटा श्लोक मलवग्गो (२४४,२४५) राख्न उचित हुन्छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

सुजीवं अहिरिकेन - काकसूरेन धंसिना ।

पक्खन्दिना पगम्भेन - सूलिदठेन जीवितं ॥

अर्थात : लज्जारहित काम गर्नमा, अर्काको खोसेर खानामा वीर, अर्काको कुभलो चिताउन, बकवादी, अंहकार भ्रष्टाचारी मनुष्यको जीवन बिताउन सजिलो छ ।

हिरी मता च दुज्जीवं - निच्चं सुचिगवेसिना ।

अलीनेन'प्पगम्भेन - सुदा'जीवेन पस्सता ॥

अर्थात : लाज मान्ने, सर्वदा पवित्रताको खोजी गर्ने, उद्योगी र मितभाषी भई शुद्ध जीविका गर्ने, ज्ञानीको जीवन यापन कठिन हुन्छ ।

अब देशको यस्तो अवस्था कसरी यस्तो हुन आयो ? यसको मूल कारण व्यक्ति हो भने व्यक्तिले पालना गर्नु पर्ने धर्म निर्वाह नगरेकोबाट श्रृजित भएको हो कि होईन ? अहिले हाम्रो सामाजिक परिवेशमा सजिलो कार्य गर्नेहरु र कठिन काय गर्नेहरु नभएको अवस्थाबारे धर्मसंग तुलना गरी हेर्न उपयुक्त हुन्छ ।

हे भिक्षु हो ! नराम्ररी देशित धर्म र विनयमा, जस्ले मेहनत गर्छ त्यसलाई दुःख हुन्छ, तर जो अलिच्छ हुन्छ उसलाई सुख हुन्छ, त्यो किन भयो ? किनभने नराम्रो धर्म भएर हो । हे भिक्षु हो ! राम्ररी देशित धर्म र विनयमा, जो अलिच्छ हुन्छ उसलाई दुःख हुन्छ । जस्ले मेहनत गर्छ त्यसलाई सुख हुन्छ, त्यो किन भयो ? किनभने राम्रो धर्म भएर हो ।

अब हामीले समाजको अवस्था पहिचान गर्ने हो भने नराम्ररी देशित धर्म र विनयमा पालन गर्ने बहुसंख्यक भएर यो अवस्था श्रृजित भएको भन्न सक्छौं कि सक्दैनौं ?

अब समाजको समस्या पहिचान तथा समाधान गर्ने हो भने सही शिक्षा र धर्मको प्रचार प्रसार गर्ने कि नगर्ने ? जुन कार्य वास्तवमा कठिन पनि छ अनी व्यक्तिको परीक्षा पनि हुन्छ । अभि पनि सजिलो कार्य नै गर्ने,

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नराम्ररी देशित धर्म र विनय नै समाजमा प्रवाह गरीराख्ने हो भने भोलीको समाज निश्चित पनि राम्रो हुँदैन ।

अबको सामाजिक परिवर्तनको लागि धर्मको शिक्षा लिन अनी लाज मान्ने, सर्वदा पवित्रताको खोजी गर्ने, उद्योगी र मितभाषी भई शुद्ध जीविका गर्ने ज्ञानीको जीवन यापनको लागि कठिन कार्य गर्नु गराउनु आजको आवश्यकता हो ।

सबैको कल्याण होस ! सबैको मंगल होस् !

(सन्ध्या टाईम्स, वि.सं. २०६३ भाद्र २८, पञ्चवीर सिंह पुरस्कार प्राप्त, नेपालभाषाको लेख अनुवाद)

(पञ्चवीर पुरस्कार ग्रहण गर्दै)

सबल र निरोगी बन्न आफूलाई प्यार गर

व्यक्तिले आफूले आफूलाई प्यार गर्नु पर्दछ, गर्छ भन्ने कुरा सबैको सहमति नै होला तर प्यारको शाब्दिक अर्थमा मात्र अल्भेर कतै आफैलाई अन्याय गरिरहेको वा गलत क्रियाकलापमा त भुलिरहेको छैन । व्यक्तिले सबप्रथम आफूलाई प्यार गर्न शारीरिक र मानसिक अवस्था नै सही र सबल पार्ने कार्यमा जोड दिन आवश्यक छ ।

व्यक्ति स्वस्थ सबल र निरोगी हुनु भनेको शारीरिक र मानसिक अवस्था दुवै सही भएको हुनु हो । यसको लागि खानपान, दैनिक क्रियाकलाप, सोचाइ आदि नै व्यक्तिको स्वस्थताको मापदण्ड हो । यही नै रोग र निरोगको कारक तत्व हुनेमा शंका छैन । हरेक व्यक्तिको फरक-फरक शारीरिक मापदण्ड, रुची, क्षमता अनुरूप खानपिन, सोचाइमा फरक पर्ने त स्वाभाविक हुन्छ । प्रत्येक व्यक्तिले आफ्नो शरीरको मापदण्ड बुझी खानपिन र दैनिक कृयाकलाप गर्न सबल भइरहेको छ कि देखावटी र आम जनजीवन पद्धतिमात्र अँगालिरहेको छ । कतै आफूले आफैलाई चिन्नु, प्यार गर्नुको साटो शारीरिक मानसिक अन्याय त गरीरहेको छैन ?

यहाँ सम्झनु पर्ने मुख्य कुरा हो - स्वास्थ्य नै सबभन्दा ठूलो धन हो । स्वास्थ्य भएन भने केही छैन । यसै परिवशेमा पुनः एक पल्ट प्यारको अर्थ - मनको ईच्छामात्र होइन, बरु शरीरको अंग - प्रत्यंगहरूको कार्य बुझ्नु, ती अंग - प्रत्यंगहरूको कार्य सहज बनाउने तर्फ आ-आफ्नो कर्तव्य र दायित्वप्रति सचेत एवं सतर्क हुने हुन् । यदि यसको विपरीत ती अंगहरूको कार्यविधी, अन्तरकार्यमा असहज पार्ने खाना (बढि मात्रामा वा गुणस्तरहीन), गलत दैनिक कृयाकलाप तथा नकारात्मक सोच गरेमा व्यक्तिले आफूले आफूलाई प्यार गरेको त मान्न सकिदैन । शरीरलाई पाच्य नहुने तर मनको इच्छा भएको, सामाजिक प्रचलन र व्यवहारको

कुशल कार्य गर्न कठिन !

नाममा अपाच्य खाना खाएर शारीरिकरूपमा आफैलाई रोगी बनाउने वातावरण त बनाइरहेको छैन ।

आफ्नो मन वचन शरीरको हक हितको लागि गलतकार्य त्याग गरी, सहीकार्यबाट आउने परीणामलाई (जुन प्रचलित व्यवहारीक भन्दा फरक हुनसक्छ) स्वीकार र संयम अपनाई, आत्मसात गर्नु नै वास्तवमा आफूलाई प्यार गरेका ठहरीन्छ। यसैगरी वचन र मानसिक कुकर्म वा दुराचार गरी आफैले आफैलाई रोगीको बनाइरहेको पो छ, कि ?

शारीरिक अङ्ग प्रत्यङ्ग, जोर्नीहरुलगायत कोषहरुको सही अवस्था राख्न विभिन्न प्रकारको व्यायाम गरेभैं मानसिक व्यायाम पनि जरुरी हुन्छ। शारीरिक व्यायाम नगरेकाहरुले अभ्यासको शुरुवाती अवस्थामा आफ्नो विभिन्न अवस्थाहरु नमिलेको, आफूले आफैलाई प्यार नगरेको वा भनीँ अन्याय गरेको महसुस समेत गर्न सकिन्छ। शरीरमा भएका हाड, नशा लगायत अन्य कोषहरुको अवस्था कतिको फरक भइसकेको होला, कतिको असहज अवस्थामा होला, त्यसलाई सच्याउने कार्य पनिको व्यक्तिको प्रथम कर्तव्य हुन्।

त्यसैगरी मानसिक व्यायाम अन्तर्गत आफूसंग भएको खराव बानीहरु, सोचाईहरु हटाउने प्रयास गर्नु; नभएको खराव बानीहरु आउन नदिन प्रयत्नशील रहनु; भएको राम्रो बानीहरुको अभिवृद्धि गर्नु तथा नभएको राम्रो बानीहरु आउन दिन कोशिश गर्नु हो। यसरी मानसिक दुराचारबाट बची, मानसिक संयम गरेर, मानसिक दुराचरण छोडी मानसिक सदाचरण गर्नु नै आफूलाई प्यार गरेका हुन्छ।

कसैको जीवन कसैसंग तुलना हुन सक्दैन। खानापान पनि व्यक्तिगत क्षमता, इच्छा, पाचन प्रक्रियाको सामर्थ आदिमा भर पर्ने हुन्। अझ अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा शरीरको अंग - प्रत्यंगको कार्यविधि, क्षमता अनुरूप नभएकोले विरोध स्वरूप नै विभिन्न रोगहरुका रूपमा प्रकट भएको

कुशल कार्य गर्न कठिन !

हो । पृथ्वीमा विभिन्न धातु जस्तै आगो, वायु, माटो पानीको संयोजन भएकै शरीर पनि यस्तै धातुहरूको संयोजनबाट निर्मित र सञ्चालित भएको छ । यसमा बाधा अवरोध भएपछि नै रोग रूपी आँधिबेरी आएको भन्न सकिन्छ ।

यस्तो परिवेशमा बुद्ध वचन - व्यक्तिले जीवनयापनकोलागि विवेकपूर्ण आहार सेवन गर्ने, मनोरञ्जनको लागि अथवा अहंकारको प्रदर्शनको लागि नभएको भनी दिएको कुरा पनि यहाँ स्मरण गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । आहार सेवन त जव सम्म शरीर स्थिर रहन्छ, तवसम्म जीवयापन गर्नको लागि हो । यसैगरी पुरानो रोग निको गर्नको लागि, नयाँ रोग उत्पन्न नगर्नको लागि तथा जीवनयात्रा बाधारहित होस् भन्नको लागि हो । तर यसैको कारण रोग लाग्यो भने यस्तो खुवाई के प्रयोजन भयो र ? व्यक्तिको शरीरमा भएको लामो आन्द्रामा टाँसिएको फोहर एक दुई दिनमा निस्कदैन, त्यसको लागि १५/२० दिन लाग्छ ।

फेरी व्यक्तिले कति खाने भन्ने सवालमा एक भाग खाली नै राख्न उचित हो । खाएको सबै भाग आफ्नो लागि मात्र होइन, पेट भित्र हुने ३२ प्रकारका परजीवीहरूको लागि पनि हो । आखिरमा पेट त कयौँ परजीवीहरूको जन्मघर, बासस्थान, शौचालय, भान्साघर आदि पनि हो । आखिर पेट त हाम्रो (व्यक्तिको) मात्र रहेनछ । अब भन्ने नै हो भने हाम्रो यी अंगहरू हाम्रो नियन्त्रणमा किन भएन त ? घर, कार्यालय, समाज देशको संचालन पनि केही पद्धति कार्यविधि भएकै व्यक्तिको शरीर सञ्चालन, अंग-प्रत्यंगको आफ्नै र अन्तरनिहित कार्यसञ्चालन पद्धति, कार्यविधीका विपरीत भएमा असहज र विरोधको सामना गर्न परेकै शारीरिक असहज र विरोध भन्नु नै रोगको अवस्था हो ।

समय, इतिहासको कालखण्डमा विभिन्न विद्यालगायत व्यवस्थापन तर्फ कैयौँ सिद्धान्तहरू श्रृजित भए । व्यक्ति, समाजमा अध्ययन-अनुसन्धानदेखि

कुशल कार्य गर्न कठिन !

विकासको र परिवर्तनका लहरहरु पनि आए । तर जे-जस्तो विकास वा परिवर्तन भए पनि व्यक्तिको शरीर व्यवस्थापनको सर्वमान्य र एकिकृत सिद्धान्त अहिले सम्म नभएको भन्न सकिन्छ । विभिन्न चिकित्सा पद्धतिको विकास र व्यक्तिको व्यवहार सोचाइ खानपिनमा परीवर्तन हुँदै आएका पनि औषधिमूलक उपायभन्दा रोग लाग्नुको कारण र त्यसको निवारण तर्फ जोड दिनु पर्ने आवश्यक कार्यक्रम योजनाको अभाव महसुस हुन्छ ।

समाजको यावत् क्षेत्रमा व्यवस्थापनको सिद्धान्त लागु गर्न अग्रसर व्यक्तिले स्वयं आफ्नो शरीरको व्यवस्थापनमा के कसो चासो, समय, लगाव दिएको छ । शरीरको व्यवस्थापनद्वारा शारीरिक र मानसिक स्वस्थता विना अन्य क्षेत्रको व्यवस्थापन सही र सफल हुने कल्पना हामी गर्न सक्दैनौं । यस तर्फ पनि सबै सम्बद्ध निकाय र अभि स्थानिय स्तरमा यसको प्रवर्द्धन, विकास विस्तारतर्फ बढी कृयाशीलको अपेक्षा गर्नु सान्दर्भिक नै होला ।

अहिले देशमा जुन किसिमको काण्डै काण्डहरुको छरपष्ट भईरहेको छ, यीनीहरु पनि व्यक्तिहरुको आफूप्रति प्यार नभएको प्रतिफल नै भएको भन्न सकिन्छ । वचनद्वारा हुने भूट, कडा वचन आदि, शरीरबाट हुने चोरी, व्यभिचार, नशालु पदार्थ सेवन तथा मानसिक रुपमा हुने लोभ द्वेषजन्य क्रियाकलाप वा आफूले आफैप्रति गरेको अन्याय हुन् । जुनसुकै किसिमको शोषकले अरुलाई दवाएर, अन्यायमा पारी आफ्नो ईच्छा परीपुर्ती गर्ने हुन, वा नजानीकन नै वा जानाजानी अरुको हक अधिकार छिनेर गरेको उपभोग पनि वास्तवमा आफूले आफूलाई प्यार नगरेको नभइ वस्तुतः आफैलाई अन्याय गरेका नै मान्न सकिन्छ । आज समाजमा विभिन्न खालको काण्ड, भ्रष्टाचार, नक्कली कार्यको बाहुल्य, सामाजिक वैमनस्यता, आर्थिक अपारदर्शिता आदि ईत्यादी सबैको कारण अरुलाई गरेको शोषणमात्र होइन् आफैले आफैलाई अन्याय र शोषण गरेका नै ठहरिन्छ ।

कुशल कार्य गर्न कठिन !

वाचिक दुराचारको कारणले भईरहेको रोग निर्मुलपार्न शारीरिक, मानसिक र वाचिक सदाचारयुक्त जीवन पद्धति आजको अपरीहार्य आवश्यकता हो । यही नै वास्तवमा आफूले आफैलाई प्यार गरेको ठहरीन्छ, अरु सबै खाली लहडबाजी र देखावटी मात्र हुन् । आखिरमा राम्रो वा नराम्रो गर्ने आफैले हो अरुले होइन, आफ्नो शरीरको मापदण्ड जाँचन आफै पनि सक्षम हुन आवश्यक छ ।

अतः आफैले आफूलाई प्यार गर्ने उपायहरुको पहिचान-खोज व्यक्तिको पहिलो कर्तव्य र दायित्व हो भने वास्तवमा समाजको सही हकहित पनि यसैमा निहित भएको स्वतशिद्ध हुन्छ ।

(नेपाल समाचारपत्र, वि.सं.२०८०।५।२४)

धर्मराजिक महाविहार, बङ्गलादेश

शिशिलका पुस्तक ...अरुलाइ होइन आफैलाई जित्नु केलाउँदा

कथा व्यथा वा आत्मवृत्तान्तको विधामा हालै अरुलाइ होइन आफैलाई जित्नु पुस्तक प्रकाशित भएको छ । शिशिल चित्रकारले जन्म देखि शिक्षादिक्षा, बाल्यकाल, खेलकुद, प्राथमिक शिक्षा, कलेजको शिक्षा, जागिर (कार्यालय जीवन), घरपरीवार समाजका यावत घटनाहरु समेटिएर आफ्नो कथा व्यथालाई 'अरुलाइ होइन आफैलाई जित्नु' शिर्षकको रूपमा पस्किएको छन् ।

आफ्नी ममतामयी आमा दिवंगत भएको वार्षिकी दिन, दिवंगत आमाबुवा प्रति नतमस्तक गर्दै विमोचित पुस्तकलाई समाज प्रति समर्पण गरेको छ । पुस्तक परम्परागत भन्दा फरक ढंगले प्रकाशन भएको देखिन्छ । पुस्तकमा चार अध्याय विभाजन गरी प्रथम अध्यायमा जन्म, बाज्येबज्यैको सम्भना, बाल्यकाल, पढाइ, खेलकुद आदिको वर्णन गरीएको छ भने दोस्रो अध्यायमा कार्यालय जीवनको घटनाहरु समेटिएको छ । तेस्रो अध्यायमा सामाजिक शिर्षक अन्तर्गत आमाबुवालगायत विविध घटनाहरु वर्णन गरी चौथो अध्यायमा मनका तरंग शिर्षकमा आफ्ना मनका भाव, डायरीका प्रसंगहरु समेटिएका छन् ।

शिशिल चित्रकारको चौथो कृतिका रूपमा प्रकाशित कथा व्यथाले व्यक्तिको जीवनका क्रममा आम मानिसले भोगनुपरेका तिता मिथा घटनाहरुकै संगालो समेटिएको छ । कर्मचारी वा प्रशासनिक पद्वति बुझाउन दोस्रो अध्यायमा समेटिएको छ । सहकर्मीसंगको कार्यशैलीमा भेद, मतभेद, ईर्ष्याजन्य घटना, व्यक्तिगत क्षमता, दक्षतामा सवाल आदि इत्यादी देखि बहुवाको प्रसङ्गदेखि समाज, व्यक्तिगत सोच, प्रतिद्वन्दी आदि इत्यादी घटनाहरु पनि पठनीय नै छ । यसबाट कर्मचारी वर्गमात्र नभइ अन्य इच्छुक

कुशल कार्य गर्न कठिन !

वर्गहरूले पनि समाज राष्ट्रको परिवेश बुझ्न पनि फलदायी नै हुने देखिन्छ ।

जीवनको आफ्ना भोगाइहरूको विभिन्न अवसरलाई डायरी लेखनले मद्दत पुऱ्याएको, डायरीका प्रसंगहरू, विभिन्न व्यक्तिहरूले आफ्नो बारेमा भनेका भनाइहरू (घटनाको उल्लेख विना) आफूसंग भएका पुस्तकका विवरण, आफूले लेखेका लेखहरूको शिर्षकमात्र भए पनि उल्लेख गरी आफ्नो जीवन शैली दर्शाउने प्रयास गरेको देखिन्छ ।

देश र विदेशमा हुने ठगी, चोरी र सहयोगका समेत विभिन्न स्वरूपहरू, सिंगापुर र नेपालको तुलना समेत वर्णन गरी विकशित वा विकासोन्मुख देशकोमात्र नभइ मानवीय सोच, जीवन शैली र गरीबी आदिनै समस्याको कारक तत्वको रूपमा प्रस्तुत गरेको छन् । आफूलाई बुद्ध दर्शन शिक्षाले पारेको प्रभाव, विपश्यनाको प्रभावदेखि, ठाँउ ठाँउमा बुद्ध बचनहरू समेत उल्लेख गरी पुस्तकमा थप मलजल गरेको देखिन्छ । बाल्यकाल, स्कूलका साथीभाइ, शिक्षक शिक्षिकाहरू समेत स्मरण, घटनाहरू स्मरण गर्दै, विभिन्न कथाहरूको प्रसङ्ग समेत जोडी पुस्तक थप रोमांचित गरेको देखिन्छ । लेखकले घटनाहरू, विवेचनाहरू आफ्नो दृष्टिकोण आफ्नो ब्रह्मले देखे सम्म सही रूपमा उल्लेख गरेको कुनै अतिरंजित नलेखेको, पठनीय बनाउन केही प्रयास नगरेको, कसैलाई अत्योशक्ति र भुट पनि लाग्न सक्छ भनी आत्मस्वीकार समेत गरेको देखिन्छ ।

‘नागो बादशाह’को होस वा ‘म जुजुमान’ को कथाको प्रशङ्ग समेत उल्लेख गरी सामाजिक उतरदायित्व समाज तर्फ हुन पर्ने व्यक्तिको कर्तव्य, आमा बुबाको सेवाभाव देखि संगठनको लक्ष्य कार्यशैलीमा उत्प्रेरीत हुन समेत पुस्तकले विशेष जोड दिएका आभाष हुन्छ ।

घर परिवार, कार्यालय जीवनका उतार चढाव, तनाव, आर्थिक अवस्था, तत्कालिन सामाजिक अवस्था, परिवेश, लगायत वि.सं. २०३६, २०४६, २०६२।२०६३ आन्दोलन, देशको राज्यव्यवस्था समेतको चित्रणको

कुशल कार्य गर्न कठिन !

भक्तिको पनि पाउन सकिन्छ। यसै प्रशंगमा वि.सं. २०५४ सालमा वि.एल. अध्ययनको पाठो ईन्टर्नशीपका उपसंहारका केही सार समेत पुस्तकमा उल्लेख गरेबाट राज्यव्यवस्थाको चित्र बुझ्न र इच्छुक विद्यार्थीहरूलाई थप अध्ययन गर्न समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

१८० पृष्ठ (२४ र १५६) भएको पुस्तकमा आत्मलोचनागर्दै कोही पनि पूर्णता नहुने भैं आफूबाट पनि कयौं सामाजिक, आर्थिक, सांगठानिक गलति भएको तथा कोहीसंग क्षमा माग्नु भन्दा आफ्नो कार्यप्रति आफैसंग क्षमा माग्नु नै वास्तविक क्षमा मागेको हुने समेत उल्लेख गरी शिर्षकको सार्थकता शिद्ध गर्न खोजिएको छ।

आफूले पाएको पुरस्कार (पञ्चवीर पुरस्कार)ले जीवनमा खुसीको क्षण बढाएको देखि जीवनका सुख दुःख, संघर्ष, साथ सहयोग, असहयोग, विभिन्न प्रवृत्ति, भनाईका भोगाईहरूको वर्णन देखि जीवनका विविध पलहरूमा सहयोग गर्न व्यक्तिहरू प्रति ठाउँ ठाउँमा कृतज्ञता समेत दिदै समाज प्रति उतरदायित्व हुन पर्ने, जे पाएको हो, समाजप्रति नतमस्तक हुँदै थप उतरदायित्व भएको प्रसङ्गहरूको सँगालोको रूपमा पुस्तक 'अरुलाई होइन आफैलाई जित्नु' प्रकाशन भएकोलाई साहित्य तर्फ एउटा सुखद पक्ष नै मान्न सकिन्छ। आफ्नो पूर्व संगठनबाट देश विदेशको तालिम आदिबाट आफूलाई आर्थिक, सामाजिक, मानसिक लाभ भएकोले संगठन प्रति कृतज्ञताको भाव समेत उद्गार व्यक्त गरेको छ।

त्यसो त पुस्तकमा लेखकले आफूलाई साहित्यकार नभइ आफ्नो भोगाईहरू लेखेको, आफू भाषा विज्ञानमा कमजोर भएको, व्याकरणात्मक त्रुटी भएमा क्षमा सहित न्यून सँख्यालेमात्र अध्ययन गरेर, यसका नकरात्मक पक्ष औँल्याउनु भएमा आफू भाग्यमानी हुने उल्लेख समेत गरेको छ।

घरसमाज, व्यक्तिको यावत समस्याहरूको वीचमा आफ्नो समस्या, दृष्टिकोण पस्किएको पुस्तक 'अरुलाई होइन आफैलाई जित्नु' अध्ययनमा

कुशल कार्य गर्न कठिन !

रुची हुने पाठकहरूलाई लाभप्रद नै हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

(वि.सं. २०७९।१२।२९ गते बुद्धविहारमा विमोचित पुस्तकमा विभिन्न परीच्छेदमा धम्मपद, रत्न सुत्र, ३८ मंगलधर्मलगायत विभिन्न बुद्ध-श्लोकसहित उल्लेख भएको पढ्न सकिन्छ । शिशिल चित्रकारले आफ्नो कथा व्यथामा आफ्नो जीवनको यावतपक्ष उल्लेख गरी आफूले बुद्धशिक्षाको प्रभावलाई स्वीकार गरेको समेत छ, भने जीवनका विभिन्न पलहरूमा डायरी लेखनमा समेत बुद्ध-श्लोकहरू सार्ने कुरा उल्लेख गरी पुस्तकबाट प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष बुद्धशिक्षालाई प्रचार प्रसार गर्ने ध्येय लिएको देखिन्छ ।

आफू विहाहरूमा कसरी प्रवेश भए, विभिन्न भन्ते गुरुमाहरूसंगको भेटघाट देखि विभिन्न पुस्तकहरू पाउनुलाई जीवनको अहोभाग्यको तथा त्यसप्रति कृतज्ञता समेत प्रकट गरेका देखिन्छ । गुरुवर अश्वघोष भन्तेसंगको प्रथम कुराकानी, अन्तिम अवस्थातिर ध्यानकुटी विहारको भेट, अन्तमा मरणानुस्सतिको पाठसंगै साथै दिवगत अश्वघोष भन्तेसंग आफ्नो दिवगत पिताको फोटो तथा अन्य विभिन्न परीच्छेदहरूमा समेत भएका फोटाहरूले समेत थप रोचकता नै दिएको मान्न सकिन्छ ।) - सं.

(नेपाल समाचार पत्र, मिति २०८०।२।१७ मा प्रकाशित साभार सहित)

(आनन्द भूमि वर्ष ५१, अंक ३, असार पूर्णिमा २०८०)

सन्दर्भ सामग्री :

- १ भिक्षु सुदर्शन, बुद्धको जन्मभूमि नेपालमा बुद्ध - धर्मप्रति असहिष्णुता, काठमाण्डौ, धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी, बु. सं. २५३१
- २ भिक्षु अश्वघोष, बुद्ध र बुद्धधर्मको संक्षिप्त परिचय, काठमाण्डौ, धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी, बु. सं. २५३१,
- ३ भिक्षु अमृतानन्द, गृही विनय, प्रकाशक, जगतराज शाक्यवंश, ललितपुर बु.सं. २५४२
- ४ भिक्षु अमृतानन्द, धम्मपद, धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी
- ५ बालकृष्ण गोयन्का, कल्याणमित्र सत्यनारायण गोयन्का व्यक्तित्व और कृतित्व (हिन्दी), इगतपुरी, विपश्यना विशोधन विन्यास, ई.स. २००२,
- ६ भिक्षु धीरसुमेधो, धर्मया सागरय मोति, नेपालभाषा
- ७ वन्द्य, आर.वि., जीवनको प्रत्येक घडीमा अभिधर्मको उपयोग
- ८ भिक्षु सुमेध धीरसुमेधो, सम्पूर्ण बुद्धवचन तिपिटकया सार (अनुवाद, नेपाल भाषा)
- ९ मोतिकाजी शाक्य (अनुवाद), मिलिन्द प्रश्न (दोस्रो भाग)
- १० सत्यनारायण गोयन्का, जागे मंगल प्रेरणा,
- ११ गोयन्का, सत्यनारायण, धारण करे तो धर्म
- १२ दृण्डबहादुर वज्राचार्य, मिलिन्द प्रश्न (अनुवाद)
- १३ भिक्षु ज्ञानपूर्णक, त्रिरत्न-वन्दना, चाकुपाट ललितपुर
- १४ अश्वघोष महास्थविर, पेइचिङ्ग स्वास्थ्य निवास र मेरो चौंठो चीन भ्रमण

लेखक परिचय :

नाम : शिशिल चित्रकार

शिक्षा : स्नातकोत्तर (व्यवस्थापन), बि.एल.
पोष्ट ग्राज्युएट डिप्लोमा इन बुद्धिज्म

सर्भिस : तत्कालीन हवाई विभागमा सेवा प्रवेश गरी
नागरिक उड्डयन प्राधिकरणबाट अवकाष

भ्रमण : कार्यालयको तालिम, सेमिनारको सिलसिलामा
जापान, दिल्ली, फिलिपिन्स, थाईल्याण्ड, सिंगापुर,
मालदिप्स, बङ्गलादेश तथा स्वदेशका विभिन्न जिल्लाहरू ।

पुरस्कार : बु.सं. २५५० को पञ्चवीर सिंह पुरस्कार

कृति : १) चरित्र निर्माणमा बुद्धधर्मको भूमिका

प्रथम संस्करण वि.सं. २०६६

दोश्रो संस्करण वि. सं. २०७८

२) राज्य विवेक दयमा (लेख संग्रह, नेपाल भाषा)

प्रथम संस्करण वि.सं. २०६६

३) देश विकासको लागि बुद्धशिक्षा (लेख संग्रह)

प्रथम संस्करण वि.सं. २०६८

४) मेरो कथा मेरो व्यथा : अरुलाई होइन आफैलाई जित्नु

जीवनी, आत्मकथा, वि.सं. २०७९

५) कुशल कार्य गर्न कठिन ! (लेख संग्रह)

